

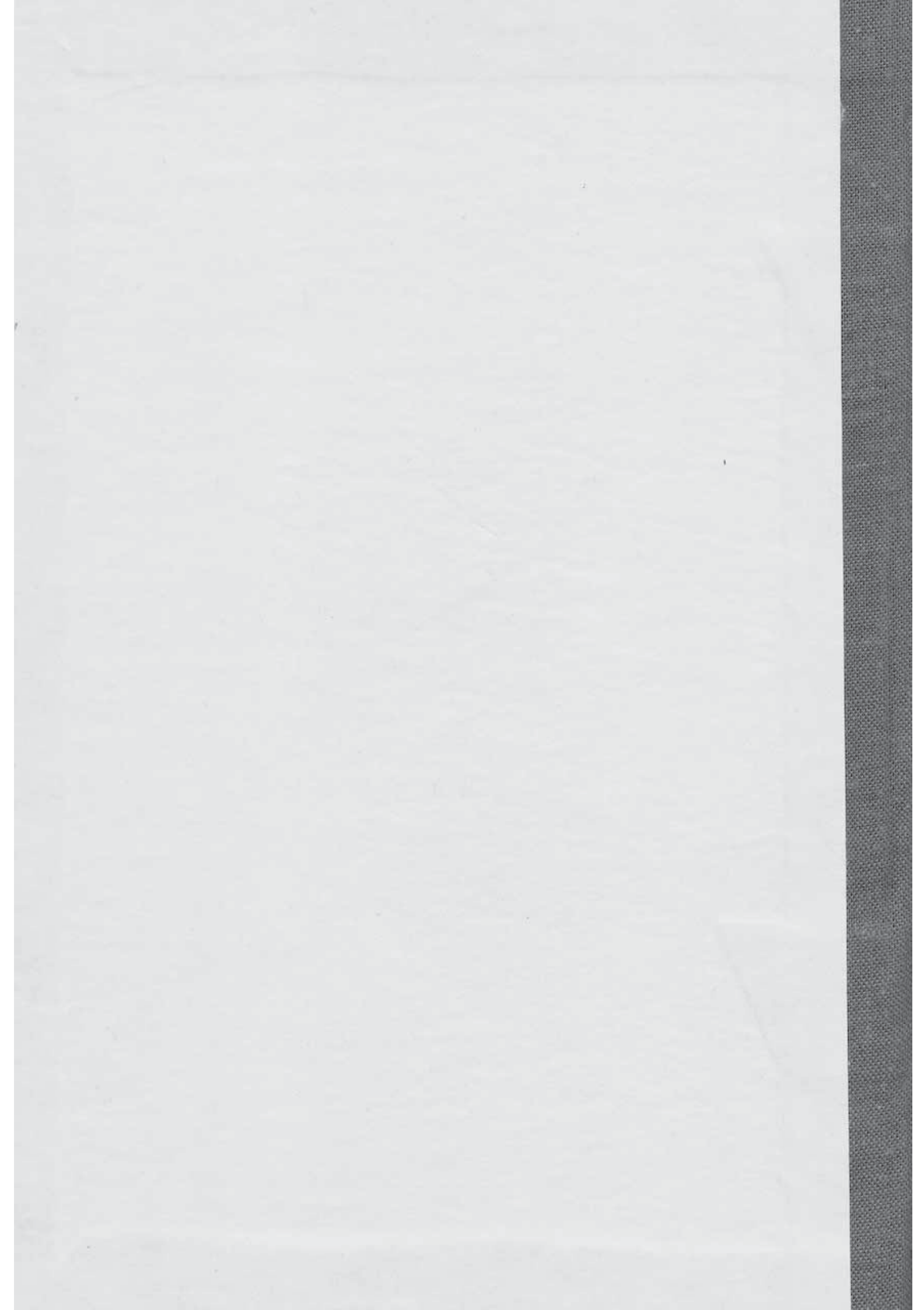
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 17/1911/1912 Д1

12009001737, 5/6

COBISS O

Rp. II - 17/1911/old, /5-6

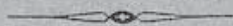

МИНАЛО

НАР. И УЧИЛ. БИБЛИОТЕКА
"МИЛЕНТ ОХРИДСКИ"
СКОПЈЕ

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

РЕДАКТОРЪ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ

Печатница П. Глушковъ

1911 г.

РСУ 17/1911/1912-1

МИНАЛО

дг

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

1737/09

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1911 г.

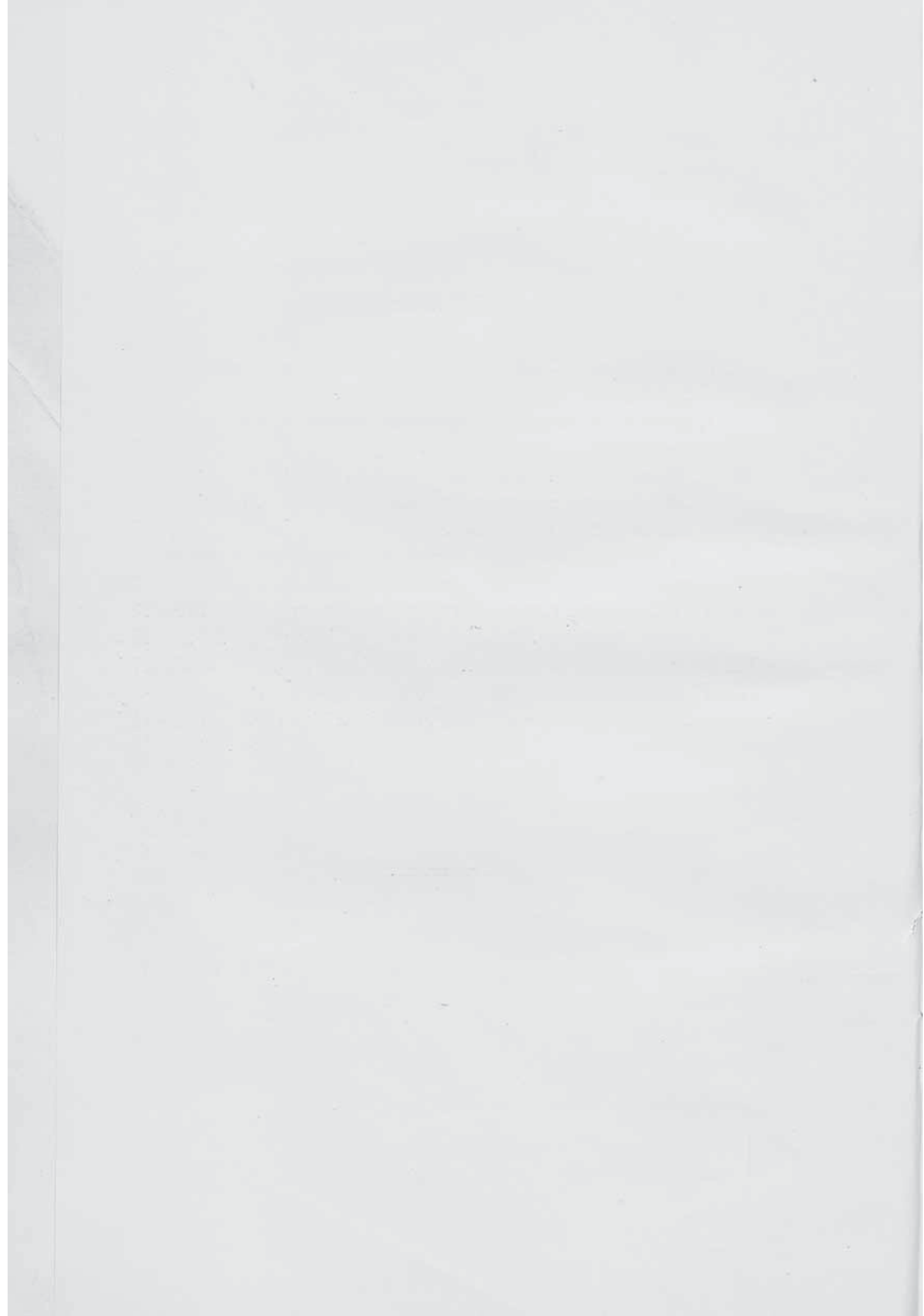

Съдържание:

	стр.
I. <i>Г. Баласчевъ</i> . Словѣнски надписи отъ югозападна България	3— 46
II. <i>Иеромонахъ Иосифъ</i> . Археологически излетъ изъ тиквешко	47— 59
III. <i>Г. Баласчевъ</i> . Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по сключването на мира съ царь Михаила Асѣна (1256 г.)	60— 72
IV. * * * Новитѣ възгледи върху заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ	73— 99
V. <i>Г. Баласчевъ</i> . Старобългарско съкровище	100—139
VI. <i>Конст. Мойсилъ</i> . Деспотството на Добротича	140—154
VII. <i>Коста Николовъ</i> . По горното течение на р. Мѣста	155—177
VIII. <i>Г. Баласчевъ</i> . Сжщински ли е хрисовултъ отъ царь Константина Тиха (1258—1277 г.)?	178—187

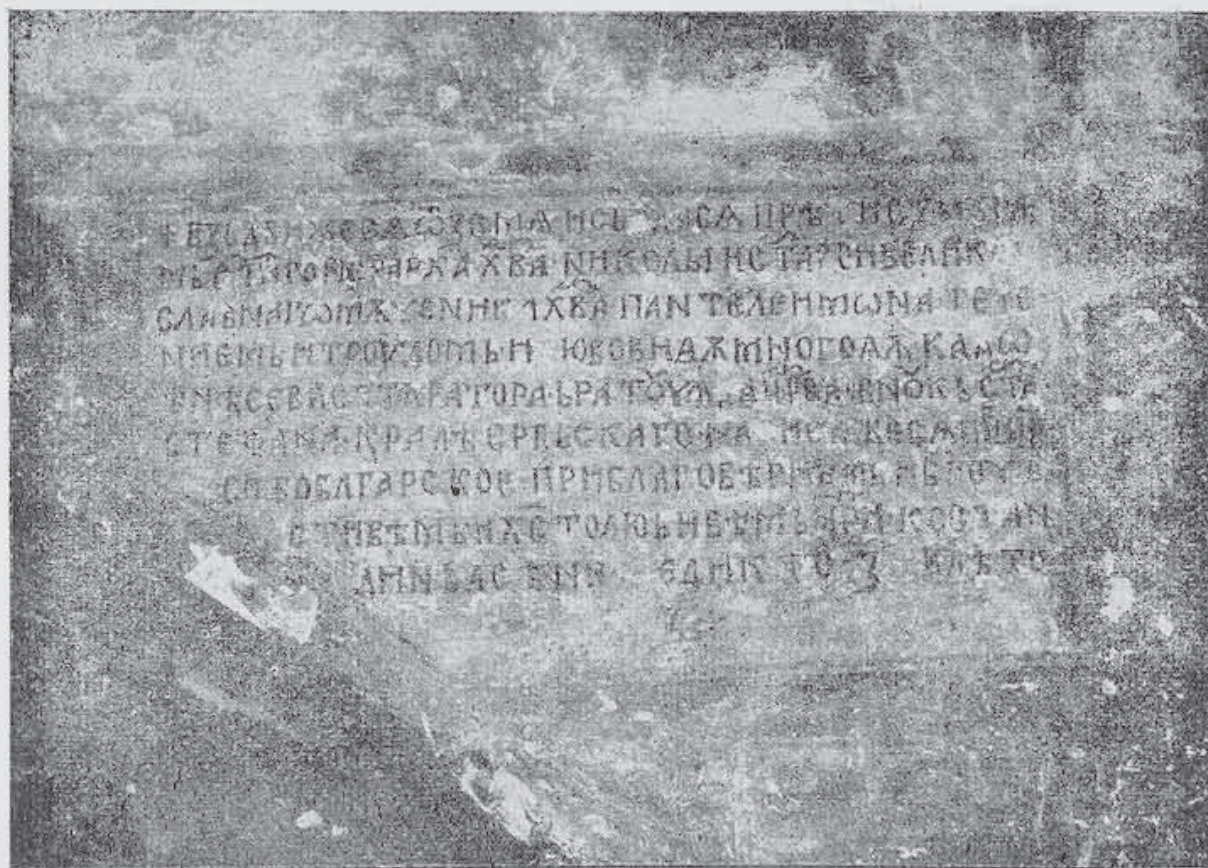

Г. Баласчевъ.

Словѣнски надписи отъ югозападна България.

Прѣзъ разнитѣ научни излети, които прѣдприе редакцията на „Минало“ изъ югозападната часть на българското царство, между другото уладе ѝ се да събере и провѣри нѣкои южнословѣнски надписи. Едни отъ тѣхъ до сега не сж били точно и научно издадени, други пъкъ никакъ не сж били извѣстни на учения свѣтъ. Къмъ тѣзи надписи на първо мѣсто по дата трѣбва да поставимъ стѣнния надписъ на боянската черквица св. Никола — Пантелеимонъ, съградена, както е извѣстно, отъ нейния ктиторъ, българския севастократоръ Калоянъ (1259 г.), чиято бащиния се намирала, навѣрно, въ *сръдеческата страна*.

Ето фотографическата снимка на надписа, който се намира на лѣвата страна на зида въ черквицата.

Боянския надписъ отъ XIII в.

Транскрибиранъ надписътъ гласи:

† въздвижесѧ отъ зема и създаесѧ прѣчисты храмъ. свѣтаго иерарха Христова николи и свѣтаго и великиславнаго

мжченика Христова Пантелеимовна. течениемъ и трудоу. и любовиѡж многоуѡж калѡкиѡкъ сѡвастократора. братѡчѡда царѡва. вѡвѡкъ сѡвѡтаго стѡфана кралѡкъ сѡрѡбскаго. написа же сѡ при царѡтѡво бѡлгарское. при бѡловѡвѡрѡниѡкъ и бѡловѡчѡстивѡкъ и хриѡтолюбивѡкъ царѡ. коѡтадинѡкъ асѡни: едикто ѡ. къ лѡкто: ѡ. ѡ. ѡ. ѡ. 6767—5508=1259*).

Върху езика на боянския надписъ¹⁾.

Въ езика на боянския надписъ има нѡколко особености, които показватъ, че прѡдъ насъ стои типиченъ сѡрѡднѡбѡлгарски паметникъ. Трѡба да изтѡкнемъ именно нѡкои неправилности въ употрѡбата на падежнитѡ форми. Неизвѡстниятъ писачъ ни обажда, че боянскиятъ храмъ билъ въздигнатъ съ грижитѡ („тичането“), труда и многото любовь на сѡвастократора Калояна, братучедъ царевъ, внукъ на св. Стефана, кралъ сѡрѡбски, и по-нататѡкъ продължава: Написа же сѡ при цѡрѡство бѡлгарское, при [въ врѡмето на] бѡловѡвѡрѡния, богочестивъ и хриѡтолюбивъ царъ Кѡстандинъ Асѡнъ, индиктиѡвъ 7, въ 6767 година (отъ сѡтворението на свѡта=1259 отъ Р. Хр.). Вмѡсто при царѡство бѡлгарское правилно по старѡбѡлгарски би трѡбвало да стои: при царѡствѡни бѡлгарѡсѡкъ или при царѡствѡкъ бѡлгарѡсѡкъ, но подъ влияние може би на израза: къ же тогда царѡство бѡлгарское и поради липса на усѡтъ за падежни форми, писачътъ турилъ при царѡство бѡлгарское, безъ да знае, разбира се, че отъ гледището на старѡбѡлгарската граматика е направилъ голѡма грѡшка. Противъ моето обяснение не говори обстоятелството, че по-нататѡкъ сѡщиятъ писачъ продължава правилно: при бѡловѡвѡрѡниѡкъ и бѡловѡчѡстивѡкъ и хриѡтолюбивѡкъ цѡри коѡтадинѡкъ асѡни, защото това е била обикновена готова формула, която всѡки писачъ е трѡбало да знае. Всѡкакъ неправилната употрѡба на падежнитѡ форми въ живия езикъ е била вече доста напрѡднала въ XIII вѡкъ, щѡмъ и въ болонския псалтиръ намираме извѡстното онова мѡсто на л. 126⁶(127⁶), а именно: къ сѡлѡкъ рекомѡымъ равне при цѡри асѡни бѡлгарѡскимъ (вж. Iagic., Psalterium Bononiense. Bepolini Mvccccvii. tab. V), което показва, че и писачитѡ на тая сѡрѡднѡбѡлгарска книга, Йѡсифъ и Тихота, не сѡ правили разлика между творителенъ и мѡстенъ падежъ.

Затѡмнението на усѡта за правилна падежна употрѡба проглежда и на други мѡста въ надписа. Казва се напр., че храмътъ билъ въздигнатъ течениемъ и трудоу и любовиѡж

*) На фотографическата снимка датата не личи, защото върху стѡната тя е твѡрдѡ слабо запазена, та при фотографирането не можа да се схване напълно.

¹⁾ Езикѡвата бѡлѡжка написа г. Д-ръ Ст. Младеновъ. Б. Р.

многоѡж (sic!) калоѡнѡ сѡкѡсторѡторѡ, братѡчѡда црѡка, кнѡкѡ (sic!) сѡѡго сѡѡѡѡ, крѡлкѡ сѡрѡѡсѡѡѡ, дѡѡто вмѡсто кнѡкѡ трѡбѡше да стои родит. пад. кнѡка, както калоѡнѡ сѡкѡсторѡторѡ etc., или пѡкъ отдѡлно изречѡние: иже бѡ кнѡкѡ или тѡ же бѡ кнѡкѡ или нѡщо подобно.

И творителниятъ падежъ любовнѡж многоѡж съ неправилната си форма (по старобѡлгарски трѡбѡше да гласи любѡ(ѡ)кѡж м[ѡ]нѡѡж, или любѡ(ѡ)кѡж м[ѡ]нѡжж) тѡкмо говори за разпадане на старото склонение. На писача се е мѡркала формата на творит. пад. ед. ч. ж. р. отъ мѡстоимението и, ѡ, ѡ — ѡж и той я прибавилъ цѡла къмъ основитѡ любви и много, като и вм. ѡ написалъ ѡ, обстоятелство, което ще да показва, че ѡ и ж не сж се изговаряли вече носово. Или пѡкъ ѡж стои вм. староб. окончание на твор. п. ед. ч. ж. р. по сложното склонение — жж? Че многоѡж [и споредъ него любовнѡж] е остатѡкъ отъ нестегнатитѡ форми на сложното склонение, едва ли нѡкой ще тѡрди. По-скоро ще трѡба да приемѡ, какво писачѡтъ не е употрѡбялъ въ всѡкидневния си говоръ всички падежни форми и, когато е писалъ, мжчилъ се е да съчини нѡкакви падежни форми, за да бжде езикѡтъ му напълно „литературенъ“.

Писането бѡлгарскоѡ, сѡрѡѡсѡѡѡ би могло да се тѡлкува като отражение на фонетична особенѡсть — изговоръ на сонантно ѡ и ѡ, ако да нѡмаше въ началото на надписа въздѡкиже вмѡсто въздѡкиже.

Исторически обяснения.

Нашиятъ надписъ се отнася къмъ тѡрдрѡ рѡдкитѡ исторически паметници, поради което отдавна е обрѡщѡлъ вниманието на историцитѡ. В. Григоровичъ прѡзъ 1845 г., когато посѡтилъ боянската черквица, го споменува въ своето „Путѡшествиѡ“. Нѡ за пѡрѡвъ пѡтъ го обнародва съ погрѡшки Ст. Верковичъ въ *Гласникъ*, кн. VII, 1855 г. Подиръ него се прѡпечати отъ Г. И. Срезневсѡѡ въ „Свѡдѡния и замѡтки“ № 4 стр. 10—11, кждѡто се прѡдлагатъ нѡкой поправки, нѡ нашиятъ фотографически снимѡкъ прави излишни поправкитѡ му и не възприемливи. Слѡдъ туй проф. П. Среѡковиѡ писа цѡла тенденциозна студия върху него въ „Глас“ на „Српска Крѡлевсѡѡ Академиѡѡ“ кн. II, стр. 64. К. Иречекъ пѡкъ прѡдава само съдържанието му въ своитѡ „Пѡтувания по Бѡлгария“ стр. 67—8. А прѡзъ 1902 г. го прѡиздаде и Лѡуб. Стоѡновиѡ въ „Стари српски записи и надписи“ подъ 1259 г.: „по једном препису у Држав. Архиву у Београду“. Всичкитѡ издания на този датиранъ паметникъ не сж точни, та не можѡ да послужатъ нито на филолози, нито на палеографи.

Срећковић даже пропустилъ цѣли думи и прѣиначилъ букви. Тѣй че нашето издание ще прѣмахне този недостатокъ.

Историческото значение на боянския надписъ се заключава въ туй, че въ него се казва, какво севастократорътъ Калоянъ билъ братучедъ на българския царь Константина Асѣна и внукъ на св. Стефана краля сръбскаго. А понеже въ XII и XIII вѣкъ севастократорската титла се даваше само на най-близкитѣ роднини отъ царското сѣмейство и тѣй като въ хрисовула, даденъ отъ сжщия царь Константина Тиха—Асѣна(?) на вирпинския мѣнастиръ св. Георги при гр. Скопие четемъ: *скаѣтаго симѣвна неманѣ дѣда царѣства ми*, т. е., че мироточецътъ Симеонъ Неманя билъ дѣдо на българския царь Константина Тиха, то историцитѣ, като имаха още прѣдъ видъ и извѣстието на визант. писателъ Пахимера, че на царь Константина Тихъ (*ἐκ σέρβων ἐξ ἡμισείας τὸ γένος ἔχοντα*) родътъ му билъ наполовина отъ сърби, додоха до заключение, че „родството било несъмнѣнно по женска линия*“ (К. Иречекъ, История на българитѣ, българ. издан. стр. 351). Така че още на 1855 г. Верковичъ — Янко Шафарикъ пише: „По овомъ подпису морала е непозната у родословию Неманија ћерка краля сръбскогъ Стефана Неманѣ быти удата за каквогъ бугарскогъ владателя или члена владающе породице, по којой е истый ктиторъ ове цркве Боянске Калоянъ могао быти нѣговъ внукъ“ . . . (Гласникъ друштва сръбске словесности св. VII стр. 190). Освѣнъ туй г. К. Иречекъ, като говори за заемането на прѣстола отъ Константина Тиха, пише: „Слѣдъ смъртта на Калимана II боляритѣ свикали събрание, за да избератъ новъ царь. Изборътъ падналъ на сърбина Константинъ синъ на Тиха и внукъ на Стефана Неманя, храбръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на когото се намирали близо до София, при политѣ на Витоша“, (стр. 351). Нъ проф. П. Срећковић за сжщото нѣщо пише: Јасно је . . . да је Калиманъ II убио цара Михаила (1257 г.), узео снаху за супругу и по „видимоме“ постао владалац Блгарије; да је за овим одмах погинуо, а блгарски престол остао без „мушких законитих наследника“; да је зет цара Михаила Мица, зграбио царску власт, и тако опако почео поступати, да се побунио народ и больари, да се на чело те буне ставио „син Тихов“ брат Урошев, и како вели Пахимер, полу србин, . . . и кренуо се противу Мице, Трнову; али како није био у стану победити Мицу, позове у помоћ брата „краля Уроша, који под изговором избавльенѣа своји кћери, крене војску од Прилипа у Блгарију, освоји блгарску престолницу Трново, 1259 г. искупи земальски сабор. Тај искупљени сабор избере за свога

*) Тихъ трѣба да е съкратено отъ Тихота. Това име се срѣща въ Македония прѣзъ началото на XIII вѣкъ. Единъ отъ писачитѣ на болонския псалтиръ се нарича Тихота. Нъ у Д. Хоматяна се срѣща и Тихомиръ пакъ въ Македония.

владаоца брата Урошевог, кога назове: „царь Константин Асень“ . . . Ступајући на блгарски престо, брат краља Уроша (Владислав), придружи Блгарији оне српске земље око Витоше над којима је владао. Овом приликом потпадне под блгарску круну и „држава“ Калотна, братучеда царева, и унука краља Првовенчаного. Зато се и вели у натпису бојанске цркве, да је она зидана пре, а измалована за време „цара блгарског Константина“. (Историја српскога народа књиг. II, стр. 149—150, 1888 г.). За да направи србския историкъ горѣнаведеното заключение тврди много е повлияло приемането отъ ученитѣ, както попрѣди и отъ г. Иречека, че Урошъ I „се помирилъ и съ царь Михаила (1254 г.) и му станалъ дѣдо“, (стр. 346) и че „за да спаси дѣщеря си Стефанъ Урошъ I (когато Михаилъ Асень на 1257 г. билъ убитъ отъ браточеда си Калимана II) се упжилъ (съ войски) за Търново“ (стр. 348).

Тѣй схванали работитѣ историцитѣ на основание неправилното разбирање и тълкување думитѣ на византийска съврѣмененъ писателъ Акрополита, именно: *Ὁ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων . . . εἰς σπονδὰς ἐτάξατο καὶ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ τὸν Ῥῶσον Οὐρόν, τοῦ ἡγήτος Οὐγγρίας ἐπὶ θυγατρὶ τελοῦντα γαμβρὸν μεσιτεῦσε τὰ εἰς εἰρήνην βεβούλευται.* (Асгор. р. 134 ed. Вонп. (Блгарскитѣ владѣтели стѣпи въ прѣговори и тестъ му русина ур-а, който билъ зетъ на маджарския краљ по дѣщеря . . . посрѣднички за скључвање мира). И още слѣдното:

Ἀλλ' ὁ Ῥῶσος Οὐρός μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ τὴν θυγατέρα τοῦτου τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἴληφε. (Асгор. р. 162)*). „Нъ русинътѣ ур-осъ съ войски, като настѣпи на Търново, взе дѣщеря си, съпругата на Михаила“.

Нъ тукъ нека дадемъ обясненията на проф. Иречека по този въпросъ, толкозъ повече, че по-старитѣ възгледѣ продължаватъ и до днесъ да заематъ мѣсто въ историческитѣ съчинения. Напримѣръ въ „Исторія Болгаріи 1910 г. отъ проф. А. Л. Погодинъ, четемъ: „Терновскіе гражданае возмутились противъ Михаила, и его двоюродный братъ Калиманъ убилъ царя и завладѣлъ престоломъ. Сербскій король Стефанъ Урошъ, на дочери котораго былъ женатъ Михаилъ Асень, поспѣшилъ въ Болгарію, чтобы спасти дочь, но уже до прибытія его узурпаторъ умерлъ“ (стр. 94). (За съжаление тази книга на г. А. Л. Погодинъ нѣма научно значене за насъ). Отъ наведенитѣ по-горѣ редове, както вижда читателътѣ, Блгария е прѣдставена прѣзъ срѣдата на XIII вѣкъ, като държава въ която србския краљ Урошъ I се разполага като съ своя областъ! Той става тестъ на царь Михаила тѣкмо тогава, когато

*) Сувременик пак и очевидац Акрополита вели, да је „српски краљ Урош опсео град Трново“. Иречек вели да је Урош „ради спасења своје кѣри, покренуо војску у Трново“. (П. Срећковић, Истор. II кн., стр. 148—149).

последниятъ съ побѣдоноснитѣ си войски проникналъ до горното течение на рѣка Лимъ. Урошъ I сключва миръ съ Византия за смѣтка на българитѣ, като се клелъ и за себе и за Българския царь*); и за това получилъ скъпоцѣнни подаръци отъ никейски императоръ**) (на стойностъ приблизително до 100000 лева, съ които тогава могла да се въоръжи многочислена армия, пише Сретковичъ!); подиръ сжщия Урошъ идва съ войскитѣ си до Търново, за да повърне дъщерята си, която билъ грабналъ Калиманъ II, убиеца на царь Михаила (*ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν*. Астор. р. 162). Нъ вѣрно ли е исторически всичко горѣнаведено? За да се отговори на този въпросъ, трѣба попрѣди да се рѣши питанието: кой е билъ онзи (*Ῥώσος Οὐρός*) русинъ ур-осъ, който се отождествява отъ повечето учени съ Стефана Уроша I?

„Пълно разяснение на този въпросъ се получава, пише напоследъкъ проф. К. Иречекъ, отъ сборника на писмата, . . . които принадлежатъ на императора Теодора Ласкаръ II. (1254—1258 г.) (*Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII . . . Nunc primum edidit Nicolaus Festa. Firenze 1898, XII ce 414 p. in 4°. (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Serione di filosofia e lettere)*. Между тѣзи писма има едно царско послание, изпратено до гърцитѣ въ никейската империя върху мирнитѣ прѣговори съ българитѣ (стр. 279 - 282), въ което посрѣдникътъ на мира се нарича съвсѣмъ ясно князь на руситѣ *ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων*, както въ заглавието, тѣй и въ текста. Самото послание, както всички писма отъ императора, е съставено на изкуственъ и блѣскъвъ языкъ . . . Князьтъ на руситѣ е нарекълъ при полаганието на клетвата младия императоръ баща и господарь: *ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμοιωκῶς τὴν βασιλείαν μου κατωνόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ πάντων κύριον ἀληθέστατα*. Съ него били дошли сжщо и български боляри (*τῶν προύχόντων λαοῦ τοῦ Βουλγαρικῶ*).

Твърдѣ цѣнно било за императора повръщанието на крѣпостъта Чепино (*Τζέπανα*), която въ писмото е означена като *τὸ λαμπρότατον ἄστυ* най-хубавата крѣпостъ, като *ἄστυ ἔρμυρόν τε καὶ περιβόητον καὶ περιούλιον ὀχυρωτάτοις τόποις περικλειόμενον* (крѣпостъ и обширна и прочута и наоколо прикривана съ най-укрѣпени мѣста, лежаща близко до българската граница, твърдѣ крѣпка и почти непривзимаема. За положението се блѣжи: *πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης*

*) *Ὅτι περὶ ὁ Ῥώσος Οὐρός οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ τῶν Βουλγάρων ἄρχοντος ἐπωμόσατο*. р. 137.

**) *Ὁ μὲν Οὐρός τοὺς τῆς ἀποχωρήσεως ἐξείπων λόγους ἐξήει βασιλικῶν χαρισμάτων τυχόν (τὰ δ' ἦσαν εἰς εἴκοσι χιλιάδας ἀπαριθμούμενα ἀπάντων συνεισαγομένων εἰδῶν, ἵππων τε καὶ ὄφασμάτων καὶ λοιπῶν)*.

ὄλεσθαι περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος περιφανές. (лежи отта-
тъкъ нагорѣ на Родопитѣ, около прочутата планина Кни-
шава). Името на планината Книшава до сега бѣше извѣстно
отъ легендата за св. Ивана Рилски въ разказа върху посѣ-
щението на българския царь Петъръ при светията: на Дроугоую
въсходѣтъ гороу високоу, юже Кнншакоу обыкоше окръстныи тоу
зкати, Евтимий, Гласник 22, 278, . . . Императорътъ подробно
указва на значението на мѣстността, между Сердика (София)
и Пловдивъ, близо до Велбждъ (*Βελεβούσιον*), по птя за
Скопие, Враня, Елбасанъ . . . и къмъ сѣрбската граница:
διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν
πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὀρίζει τὸ Βελεβούσιον, καὶ πρὸς
τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανές
καὶ τὸ τῆς Βρανίας ἐξάρχουστον, περικλείει τὸ Ἄλβανον καὶ μέχρη
τῶν Σερβικῶν ὄρων καταπᾶ τὰ ὀρίσματα (стр. 281)*. Виж.
Archiv für slawisch. Philolog B. XXI S. 623—624.

„Слѣдователно ὁ Ρῶσος Οἰρος значи „русинътъ ур“
(маджарски) иг (ур) = господинъ, князь, познато още на ви-
зантыйски писателъ Кинамъ, като маджарска княжеска титла).
Тѣй сж разбирали тѣзи думи на Акрополита: Gebhardi, Engel,
Fesler, Палаузовъ въ своята монография върху Ростислава
(въ Ж. М. Н. Пр. тм. LXXI), Finlay („the Russian prince Ouros“,
History of Grece III, 1877, p. 327), Макушевъ, Pauler, които
думи повече ги отнасяли до Растислава. Franz Pejačević (His-
toria Serviae p. 189, 200), Palacký (O ruském knížeti Rostisla-
vovi, Radhost II, 272) и Голубинскій въ църковната си история
изясниха *Οἰρος* за сѣрбския кралъ Стефанъ Урошъ I, сжщо
тѣй и Иларион Руварац (Матица 1868. III, № 16) Азъ се при-
съединихъ, пише г. К. Иречекъ въ историята си на българитѣ,
къмъ този вторъ възгледъ, нѣ съ течение на врѣмето
го изоставихъ: името Урошъ не се пише по гръцки *Οἰρος*,
и латински *Uros*, нѣ винаги съ още единъ суфиксъ, *Οἰροσις*
или *Urossius*; какъ би се прикачилъ на сѣрбския кралъ
Стефанъ Уроша I епитетътъ *Ρῶσος* русинътъ или *ῥῶσσοσ*
червенъ“ ?

Слѣдъ наведеното до тукъ трѣба да се даде заключение,
че подъ *руския князь*, който се споменува у Акрополита и
въ посланието на Теодора Ласкаръ се разбира князь Ростис-
лавъ Михайловичъ, синъ на князь св. Михаилъ Всеволодо-
вичъ Черниговски, който на 1246 г. билъ ексукугиранъ отъ
татаритѣ . . . Този Ростиславъ въ младиниѣ си билъ князь
на гр. Новгородъ, взелъ участие въ сраженията при Халичъ
и като бѣжанецъ живѣлъ въ Маджарско, дѣто станалъ зетъ
на краля Бела IV, съпругъ на дъщерята му Анна. Той напос-
лѣдъкъ притежавалъ като „*dux*“ областъта, която обемала
мѣстноститѣ *Усора* и *Солъ* въ сѣверна Босна, *Мачва* и даже
Браничево, и като управителъ на браничевската страна, която
прѣзъ врѣмето на Асѣна II принадлежала на българитѣ, ве-

личаелъ се съ титлата „dux Bulgarorum“. Едната му дъщеря била българска царица, жена на Михаила Асѣна, а по малката Кунигунда прѣзъ 1261 се омъжила за чешкия кралъ Пържемисълъ II Отокаръ. Ростиславъ е билъ *руския князь*, който посрѣдничилъ за сключванието на мира между България и Византия, а не сърбския кралъ Стефанъ Урошь I, който отъ Акрополита изрично се нарича *τῶν Σέρβων ἄρχων*, и не е упражнилъ никакво влияние на българскитѣ работи. Освѣнтуй отъ писмото на Теодора Ласкаръ става ни съвсѣмъ ясно, че *сардикийската хора* (софийско) останала подъ властта на българитѣ; тя не е била по онова врѣме завладана отъ византийцитѣ: *διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἐνθεν . . .* Тя, и по извѣстието само на Акрополита за границитѣ между България и Византия, може да се причисли къмъ българската територия. (*Καὶ ὄρος αὐτῷ τε καὶ τοῖς Βουλγάροις Ἐβρος ἦν ποταμός. ἐκ δὲ τοῦ πρὸς βορρᾶν μέρους Στούμπιον τε καὶ Χοτοβός ὄχυρά ἄπτα φρούρια καὶ χώρος ὁ Βελεβου(σ)δίου ὑπὸ τὸν βασιλέα ἦν, Σιόπιά τε καὶ Βελεσός καὶ μέχρη Προλάπου . . .* р. 84. И граница между него (императора) и българитѣ бѣше р. Марица, а отъ сѣверната страна Стобъ и Хотово, твърди крѣпости, и велбуждската областъ бѣше подъ императора и Скопие и Велесъ дори до Прилѣпъ). Софийско никакъ не е впадало въ сърбското кралство, както нѣкои твърдятъ, и поради туй отнасятъ нашия боянски надписъ къмъ сърбскитѣ паметници.

Що се отнася до изражението въ нашия надписъ: *кнѣзь сѣгаго Стефана кралѣ сръскаго*, то трѣба да кажемъ, че по онуй врѣме е било почти обичай, щото родовия произходъ да бжде означенъ и то съ сѣмейство, което било популярно и се ползувало съ владѣтелска авторитетностъ. Сърбскитѣ крале отъ сжщото врѣме редовно си служатъ съ сжщата фраза. Напримѣръ, за зетя на царъ Асѣна II, сърбския кралъ Владиславъ, *обръченъ съ к дщериъ Асѣния Загорскаго*, се казва: *кнѣзь сѣгаго Симеѣна Неманѣ*, както и за неговия наслѣдникъ крала Радослава. Стефана пѣкъ Дечански се наричалъ: „*кнѣзь страшнаго крала Уроша*“. Mikl. Mon. Serb. р. 110. Къмъ сжщото се стремѣлъ и нашия Константинъ Тихъ, който се оженилъ за Ирина внучката на царъ Асѣна II. Акрополитъ пише: *ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἢ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἂν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν . . .* стр. 162.

Между туй въ нашия надписъ се говори и за севастократора Калоѣна, като братовчедъ на царя К. Тиха. За неговото роднинство други свѣдѣния нѣмаме. Можемъ само да прѣдполагаме, че тѣ сж били отъ двама братя дѣца, родени отъ сърбкиня, тѣй като и царъ Константинъ и севастократора Калоянъ се считатъ за внукове на св. кралъ Стефана Неманя. Среѣковић пѣкъ счита, че „Калоѣнъ је син Стрезин од кѣри првовѣнчанога крала, а братучед царев (т. ј. цара Борила). (стр. 130 бѣл.). Нъ неговия възгледъ оборва Д-ръ Н. Радојчић

въ статията: „О неким господарима града Просека на Вардару“, като казва: П. Срећковић је и сам издао у 63 кн. Гласника: „Чинь братотворенију“ па је и пак из речи српских изворе да се Стефан побратио са Стрезом извео, да му је Стрез био зет“. (Летопис Матице Српске кн. 259, стр. 40).

Но по поводъ на боянския надписъ, дѣто се споменува името на царъ Константина Тиха нека кажемъ нѣщо и за първитѣ години отъ царуванieto му, което и до сега не е ясно прѣдставено въ нашата история, толкозъ повече че то, поради династическитѣ разпри, характеризира настѣпилото вжтрѣшно растройство на България прѣзъ втората половина отъ XIII вѣкъ. Ето какво разказватъ върху тѣзи вжтрѣшни безредици въ България съврѣменнитѣ византийски писатели Георги Акрополитъ, Георги Пахимеръ и малко по късния писателъ Никифоръ Григора. Разказитѣ на двамата послѣдни автори сж интересни и за туй, че отъ тѣхъ ни става ясенъ произхода на фалшивата Асѣнова фамилия, живуша въ Византия, за която напоследъкъ писа цѣла статия почт. академикъ г. Т. И. Успенски, комуто за жалость останали неизвѣстни тѣзи разкази, та поради това и въпросътъ за произхода на послѣднитѣ Асѣновичи въ Византия (Болгарскіе Асѣневичи на византийской службѣ въ XIII—XIV в.) останалъ неправилно разрѣшенъ. (Оказывається, что семья Мицы уже давно жила въ предѣлахъ имперіи и владѣла пожалованіями въ Малой Азии по рѣкъ Скамандру... стр. 3. (Извѣстія Рускаго Археол. Инстит. въ Констант. тм. XIII).

Ето самитѣ разкази.

Ὁ μὲν οὖν τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὁ γυναικάδελφος αὐτοῦ Μιχαήλ, ὃς πολλὴν τὴν ἔχθραν κατὰ τε αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ βασιλέως καὶ τῶν Ῥωμαίων ἐξέτροφε, πρὸς τοῦ πρωτεξαδέλφου αὐτοῦ Καλλιμάνου καιρίαν πληγὴν εἰδήσει καὶ τιτῶν οἰκητόρων Τριώβου, ἔξω πον τοῦ τοιοῦτου διάγων ἄστεως ἐθδὺς ἐτεθνήκει. ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερισάσθαι. ἀλλ' ὁ Ῥῶσος Ὀδρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τριώβῳ τὴν θυγατέρα τοῦτου τὴν τοῦ Μιχαήλ σύζυγον εἴληψε. τὸν γὰρ Καλλιμάνον προῦλαβόν τινες πεφονευμέναι ἐκ τόπου εἰς τόπον φεύγοντα. ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐπαυλείφθη κληρονομίῳ γνησίῳ ἢ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο. ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἢ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἂν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν πρὸς τὸν Βασίλῆα Θεόδωρον προβαλεῖαν πεπόνηφασιν,

„Прочее, българскитѣ владѣтель, Михаилъ, братъ по съпруга (на никейския императоръ), който хранѣше голѣма вражда, както срѣщу самия си зетъ и императоръ, тѣй и противъ ромейтѣ, намирайки се нѣкъдѣ вѣнъ отъ Търново, като билъ смъртно раненъ отъ братовчедъ си Калимана съ знанието и на нѣкои отъ търновскитѣ жители, тутакси умрѣлъ. А Калиманъ, убийцата, като взелъ неговата жена, замислилъ да си присвои българската царска власть. Нѣ русинътъ Ур-осъ (който билъ тестъ на царъ Михаила), като настѣпилъ съ войски на Търново, взелъ назадъ дъщеряга си, съпругата на Михаила; защото нѣкои успѣли по-рано да убиятъ Калимана, бѣгайки отъ мѣсто на мѣсто. А понеже българската (царска) власть изостана пуста отъ законенъ наслѣдникъ, като се събрали боляритѣ на съвѣтъ, взели рѣшение да поеме да ги владѣе Константинъ, синътъ на Тиха. А за да му бжде властѣта благовидна и да изглежда, като че ли владѣе по наслѣд-

ἵνα τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τὴν πρώτην, ἣτις καὶ Εἰρήνη κατωνομάζετο, εἰς συζυγίαν τῷ τοῦ Τοίχου Κωνσταντίνῳ ἐκπέμψειεν καὶ συζευχθῆ νομίμως αὐτῷ, ἐγγόνῃ οὕσα τοῦ προκατάροξαντος Βουλγάρου τοῦ Ἀσάν Ἰωάννου καὶ προσήκουσα τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ.

Georg. Acropolites. p. 162.

Μεσέμβροειαν γὰρ καὶ ἐκ δικαίου πάλαι ποτ' εἶχε, λαβὼν παρὰ τοῦ Μυτζῆ. Ὁ δὲ Μυτζῆς οὗτος, ἵν' ἐπαναλαβὼν ἐδμαθέστερον διηγῆσωμαι, γαμβρὸς μὲν ἦν ἐπὶ θυγατρὶ τῷ Ἀσάν, σύγγαμβρος δὲ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι. Ἀσάν δ' οὗτος ἦν ὃν λόγος καὶ Ἰωάννη συνελθεῖν τῷ Δούκα καὶ βασιλεῖ, καὶ γε σὺν ἐκείνῳ τὰ κατὰ δύσιν ἐπιδραμεῖν, φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα. ὡς γοῦν ἐκείνος ἐτελεύτα καὶ οὗτος τὴν ἀρχὴν ἐδέχετο τῶν Βουλγάρων Βούλγαρος ὢν, συνέβαινε οἱ μὲν προσκροῦειν καὶ βασιλεῖ, ὡς καὶ πολλάκις δι' ἐχθρας καὶ πολέμων τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἵεναι στρατεύμασι, συνέβαινε δὲ προσκροῦειν καὶ πολλοῖς ἅμα καὶ μεριστᾶσι τῶν Βουλγάρων καὶ ταραχαῖς οὐ προσηκούσαις ἐμπίπτειν. ταῦτ' ἄρα καὶ τούτῳ διαφθορούμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντίνον ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας ἔχοντα ἀποκλίνουσιν. ὅσον οὖν ἐνέλιπεν οἱ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐκ σφετέρου γένους, μηδὲν τῷ Ἀσάν προσήκων, τὴν ἐκείνου ἐγγόνῃ λαβὼν εἰς γυναῖκα τοῦ Ἰωάννου πέμψαντος, ἐπ' ἴσων εἶχε τὸ πρὸς τὴν τοῦ Ἀσάν βασιλείαν δίκαιον τῷ Μυτζῆ. κακείνος μὲν τὴν Τέρονοβον εἶχε, καὶ τὰ τῆς βασιλείας κλέη ἐπεφέρετο μεγαλοπρεπῶς· ὁ δὲ Μυτζῆς τὰ κόκλῳ περικρατῶν ποτὲ μὲν ἠροεῖτο τοῦτοις καὶ καθησύχαζε, ποτὲ δ' αὖθις καὶ ἀντεφιλονεῖκει πρὸς Κωνσταντίνον, ὃν καὶ ποτε διώκων ἀπέκλεισεν εἰς Σθενίμαχον ἡμέτερον ὢν. καὶ εἰ μὴ ταῖς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεσιν ἐχρήσατο πρὸς βοήθειαν, τάχ' ἂν καὶ ἀλὸς ἀπόλετο. ἀλλ' ἡ τύχη ὅτεπει τὰς πλάστιγγας, καὶ δυναμωθεὶς αὖθις ὁ Κωνσταντίνος τὸν Μυτζῆν διώκει θαρραλεώτερον· ὁ δὲ ἅμα τέκνοις καταλαβὼν τὴν Μεσέμβροειαν, ἐκεῖθεν ἰκετεύει τὸν βασιλέα δέχεσθαι τοῦτον καὶ λότρα λαμβάνειν τὴν πόλιν. στέλλει γοῦν ὁ βασιλεὺς ἐξ αὐτῆς τὸν Γλαβᾶν κοροπαλάτην καὶ μέγαν παλίαν ἐσούστερον, καὶ ὃς ἄλλοις συνάμα μετὰ καὶ ἀτάκτους στρατοῦ, καταλαβὼν τὴν Μεσέμβροειαν, ἐκείνην μὲν περιποιεῖ τοῖς Ῥωμαίοις, τὸν δὲ γε Μυτζῆν διὰ τοῦ Αἵμου πεζῆ ἄγει πρὸς βασιλέα.

Georg. Pachymeres. L. V.

ство, изпращатъ до императора Теодора пратеници, съ просба да изпрати първата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Константина, за да се ожени законно съ него; тя била внучка на прѣждевладѣщия българитѣ Ивана Асѣна, на която и подходжала (по родство) такъва властъ.

Впрочемъ той владѣялъ и по право отдавна Месемврия, която взелъ отъ Мица. А този Мицо (за да бѣда по-ясенъ въ разказа си, повръщамъ се върху него) билъ на Асѣна зетъ по дъщеря и баджанакъ на Теодора Ласкаръ. Асѣнъ пъкъ бѣ тоя, за който се казва, че се билъ съюзилъ съ Иоана Дука императора, и ведно съ него (Иоана) опустошилъ западнитѣ земи, като проявявалъ доказателства за любовъ къмъ всичко благородно и хубаво. И тъй шомъ оня (Асѣнъ) умрѣлъ и тоя (Мица) взелъ властѣта надъ българитѣ, бидейки българинъ, случвало му се да се скара съ импер., както и често отъ вражда и войни да води и да върви противъ ромейскитѣ войски, а случвало му се да се скарва едноврѣменно съ мнозина български боляри и да изпада въ недостойни разпри (съ тѣхъ). Затова именно, като го намразили, прѣминали на страната на Константина, който билъ полусърбинъ. Впрочемъ, като го отдалечавалъ отъ прѣстола неговиятъ произходъ, понеже никакъ не се падалъ роднина на Асѣна, той взелъ неговата внучка за жена, която му изпратилъ Иоанъ, и ималъ наравно право съ Мица върху прѣстола на Асѣна. И оня (Константинъ I) владѣялъ Търново и му били отдавани по пищенъ начинъ царски почести, а Мица, като владѣялъ околноститѣ, понѣкога се задоволявалъ съ това и мирувалъ, а понѣкога отново се противопоставялъ на Константина, когото веднѣжъ, прѣслѣдвайки, го затворилъ въ Станимака, която е наша. И ако той не бѣше използвалъ помощѣта на ромейскитѣ сили, скоро, плѣненъ, би згиналъ. Но сѣдбата навела възнитѣ и засилениятъ наново Коистантинъ почва да прѣслѣдва още по-смѣло Мица. А той ведно съ дѣцата си, като заелъ Месемврия, моли отъ тамъ импер. да го приеме и да вземе града като откупъ за тая услуга. И тъй импер. веднага изпраща *куропалата* Глава и по-сетнѣ *великия папня*. Той едноврѣменно съ други и съ достатѣчно войска заема Месемврия и присѣдинява я къмъ ромейтѣ, а Мица отвежда прѣзъ Ема (Стара Планина) пѣша при императора.

Ὁ γὰρ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Ἀσάν, ὁ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου γυναικάδελφος, τὸ ζῆν ἐξεμέτρεισεν αὐτῷ δὲ παῖς οὐκ ἦν ὁ διαδεξάμενος, ὡς εἰκόσ, τὴν ἀρχὴν ὡς ἀνάγκην εἶναι λοιπὸν κατὰ δεύτερον, τὸ λεγόμενον, πλοῦν, ἐς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν τὸν Μυτζῆν αὐτὴν διαβαίνειν. τοιγαροῦν καὶ ξυνερόόηκεν. ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ νωθοός τις καὶ ἀνανδρός καὶ δι' αὐτὸ γέ τοι τοῦτο πρὸς τὸ καταφρονοῦμενον ὑποόόεον κατὰ μικρόν, ἐς τὸ παντελῶς ἀκυροόσθαι ἐκκεκόλυσται τὰ δόξαντα οἱ παρὰ τοῦ πλήθους. ἦν δὲ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος τηνικαῦτα, Κωνσταντίνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον, φρονήσεως ἐμβοιδεία καὶ ὁώμη σώματος πολλῶ τῶν ἄλλων προόχων ὃς πλημμυλοόσαν ἰδὼν τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων ἐπανίσταται κατ' αὐτῆς καὶ προσεταιρισάμενος τὸ τε δημοτικόν, καὶ ὅσον ἐν ἐπισήμοις τοῦ ἔθνους καὶ ἔκκοιτον, καὶ παό ἐκόντων ἀπάντων αὐτῶν τὴν τοῦ κράτους δεξάμενος ἀναγόρευσιν ἐπολιόοκει τὴν Τέρονοβον, ἐν ἣ τὰ βασίλεια ἦν τῶν Βουλγάρων ὡς ἀναγκασθῆναι καὶ ἄκοιντα τὸν Μυτζῆν φεύγειν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις ἐς ὄχορόν τι καὶ παράλιον φροόριον Μεσεμβροίαν καλούμενον ἐκεῖθεν ἐς βασιλέα μεταχωρεῖ κατὰ τὴν ἐν Ἀσίᾳ διατρίβοντα Νίκαιαν, Ρωμαίοις ὑπήκοον ποιησάμενος καὶ τὸ τῆς Μεσεμβροίας ἐπὶ τούτοις φροόριον καὶ χωρία τινὰ περὶ Τροίαν καὶ Σκάμανδρον εἰληφώς παρὰ βασιλέως εἰς ἐπέτειον πρόσοδον ἐκεῖσε τοῦ λοιποῦ διενέπαιεν ἑαυτὸν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις.

Nic. Gregoras III. 2.

Впрочемъ, българскиятъ владѣтель Асѣнъ, шурей на императора Теодора, привършилъ живота си, а нѣмалъ синъ, кой о да поеме, както се слѣдва, властта му. Затова оставаше по необходимостъ тѣй наречената вгора помощъ, а именно да прѣмине властта върху Мица, зеть по сестра. Тѣй именно и стана. А той билъ лѣнивъ и мекушавъ и затсва именно си навлѣкълъ прѣзрѣние и постепенно губѣлъ значение, та множеството дошло до мисълта да му отнеме напълно властта. А имало въ това врѣме единъ извънредно знатенъ между българитѣ, Константинъ по име, Тихъ по прозвище, който много надминавалъ останалитѣ по солидността на интелекта си и по физическа сила. Той, като видѣлъ, че царската власть у българитѣ губѣла значение, възстаналъ противъ нея, и като привлѣкълъ на своя страна простолудието, знатнитѣ измежду народа и обранитѣ хора, приелъ по волята на всички тия да се провъзгласи за царъ и почналъ да обсажда Търново, въ което се намиралъ българскиятъ царски дворець. Затова Мица билъ заставенъ въпрѣки своето желание да побѣгне ведно съ жена си и дѣцата си въ едно укрѣпено и крайморско гарнизонно мѣсто, наречено Месемврия. Отъ тамъ отива при импер., който се намиралъ въ азиатска Никея, като се подчинява на ромейтѣ и имъ дава сврѣхъ това Месемврия. Като получилъ отъ импер. за годишенъ приходъ нѣкоя мѣста около Троя и Скамандря, прѣкаралъ тамъ останалия си животъ ведно съ жена си и дѣцата си.

До като двамата отъ горѣнаведенитѣ византийски писатели изрично приематъ, че Мицо билъ за нѣколко врѣме царъ на българитѣ, почт. проф. К. Иречекъ въ послѣдната си работа „История на сѣрбитъ“, другояче ни излага тоя въпросъ. Ще изложимъ тукъ неговото схващание.

„Българитѣ*), казва той, завзеха слѣдъ смъртта на императора Ватацъ (1254 г. октомври) безъ мжка отново планинитѣ на Родоба и източна Македония до Вардаръ. Нъ младия Ласкаръ II изгони ги повторно отъ всички тѣзи области. Мирътъ се посрѣдниччи (1256 г.) лично отъ тестътъ на българския царъ, херцогътъ Ростиславъ. Границитѣ останаха въ сжщото поло-

*) Когато статията ни се намираше въ коректура, получи се най-новото съчинение отъ проф. г. К. Иречека „Geschichte der Serben“, кждѣто е изложено неговото схващане по тѣзи въпроси, които живо интересуватъ и насъ.

жение, както бѣха прѣди тази война. Несполуката причини революция въ България. Царь Михаилъ биде убитъ и неговия братовчедъ Калиманъ II зае прѣстола. Ростиславъ пристигна съ войска въ Търново, между туй сжщо биде и Калиманъ II убитъ. Тогава самъ Ростиславъ се прокламира за царь на Българитѣ, нъ не можа да се задържи¹⁾. Събранието отъ боляритѣ избра напоследъкъ на българския прѣстолъ едного, който бѣ подържанъ отъ никейцитѣ, роднина на дома отъ Неманя. Той бѣ Константинъ съ прѣзиме Тихъ, който се ожени за една отъ дъщеритѣ на императора Ласкаръ II, която по майчина линия бѣше внучка на Асѣна II, и отъ тогава нататкъ той се писваше Константинъ Асѣнъ (приблизително 1257—1277 г.). Гръцки и български паметници потвърждаватъ, че той билъ отъ полусърбски произходъ и считалъ Неманя за свой дѣдо; произхождението било по женска линия, при все туй не може да се състави родова таблица²⁾. (Тоху у по старитѣ издания на Анзберта, а у по пълнитѣ стои „Tolin“, синъ на Мирослава Захлъмски, и нѣма нищо общо съ Тиха. (П. Сретковичъ погрѣшно отождествяваше *Tohu* съ Тиха). Прилагателното Тихъ е съкратена форма отъ Тихомиръ или Тихославъ. Отъ писмата на архиепископа Димитрия Хоматиана това име е познато между боляритѣ на Скопската област. Боляринъ Иванъ Тихомиръ (*Ἰωάννης ὁ Τηχομοιρός*) и единъ императорски чиновникъ (*Βασιλικός*) Константинъ около 1200 г. сж присвоили владѣнията на двама малолѣтни братя, които, слѣдъ като сж били пораснали, водили за туй процесъ срѣщу Тихомировитѣ синове прѣдъ Деспота Теодора 1217 г.

Възможно е, щото една дъщеря на Неманя да се е омжжила за този Тихомиръ отъ Скопие, сжщо тѣй както и една дъщеря отъ сина му Стефана била омжжена съ Албанеца Димитрия. При туй царь Константинъ владѣлъ прѣзъ едно врѣме скопската мѣстность и потвърдилъ при едно лично посѣщение на сжщитѣ (владѣнията си) на мѣнастира св. Георги въ гората Вирпино всичкитѣ имѣния“. Г. Иречекъ неправилно търси подкрѣпа въ този хрисовуль, който споредъ насъ не е автентиченъ.

Върху изложеното отъ г. проф. К. Иречека считаме за нужно да направимъ слѣднитѣ бѣлѣжки. Съмнително намираме заеманието на българския прѣстолъ отъ Калимана II, убица на Михаила Асѣна. Георги Акрополитъ казва, че Калиманъ „възнамѣрявалъ да присвои българската власть“ *ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν ἐσφετερίσασθαι*; а въ другъ кодексъ стои: *τὴν Βουλγάρων ἀρχὴν ἐσφετερίζετο*. Употрѣбенъ е глагола въ форма на минало несвършено врѣме. Въ такъвъ случай Калиманъ II може да се счита като претендентъ на прѣстола,

¹⁾ Nos Razlaus dux Galicie ac imperator Bulgarorum et Anna ducissa eiusdem et Mychael filius eorumdem“ подаряватъ (около 1262 г.) на нѣком „Teutonicis“ единъ имотъ въ „provincia Bereg“. Codex dipl. domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö. 1. (Pest 1871) no. 8 p. 5.

²⁾ Dem. Chomatianos no. 69 ed. Pitra col. 263.

нъ билъ тутакси убитъ, прѣди Ростиславъ да заеме Търново. Що се отнася до този руски князь Ростиславъ, то и неговото господаруване върху цѣлокупната тогавашна България трѣба да се смѣта тъй сжщо за съмнително. Той, ако и да се титулиралъ *dux Bulgarorum*, или *rcx* и още *imperator Bulgarorum*, не е билъ никога признатъ официално за български господаръ, нито е владѣлъ българската столица. Него не причисляватъ съврѣменнитѣ византийски писатели Акрополита и Пахимеръ, къмъ българскитѣ владѣтели. Твърдѣ е възможно, щото Ростиславъ да е претендиралъ за българската върховна власть, тъй като той още отъ по-прѣди е владѣлъ една частъ отъ българскитѣ земи въ браничевската област и то още прѣзъ царуването на зета си Михаила Асѣна. Нѣщо повече, той даже и съ войски е настѣпилъ срѣщу Търново и прѣзъ 1261 год. успѣлъ да разбие при Плѣвенъ войскитѣ на легитимния български царъ Константина Тиха, отъ когото може би е откъсналъ и други западни земи и ги е присъединилъ къмъ владѣнията си, защото по-късно видинската област намираме я откъсната отъ централната власть на българската държава. Обаче съвсѣмъ другояче стои въпроса съ другия едноврѣмененъ претендентъ на българската върховна власть Мицо, зетъ на царъ Михаила Асѣна, когото г. К. Иречекъ въ *историята на българитѣ* неправилно смѣсва съ самия Михаилъ Асѣна. „Тоя *Μυτζήης*, казва той, по български Мицо билъ сжщия Михаилъ Асѣнъ. По-новитѣ историци видѣли въ него новъ царъ между Калимана II и Константина“ (стр. 352 бѣл. 3 българ. издан.). Ний не можемъ да игнорираме извѣстието на Георги Пахимера по отношение на Мица, защото и този византийски историкъ е билъ почти съврѣменикъ на Акрополита и описалъ отъ 1255 до 1307 г. политически събития, които ги прѣживѣлъ и билъ вѣрно освѣдоменъ за произхода на К. Тиха, и доста добрѣ знаелъ сждбата на Мицовата фамилия и нейната по-късна политическа роль въ България и Византия.

Нѣма защо да не вѣрваме подробния разказъ на Пахимера, че Мицо, като зетъ на Михаила Асѣна, слѣдъ убийството на послѣдния, се прогласилъ за царъ на българитѣ, че водилъ около 6 години борба съ Константина Тиха и че послѣдния билъ затворенъ въ Станимака отъ Мица; нъ че по-сетнѣ Константинъ успѣлъ да разбие своя противникъ, та Мицо се принудилъ да бѣга въ Месемврия, която прѣзъ 1265 г. прѣдалъ на Византия и въ замѣна получилъ земи за живѣние около Троя на р. Скамандра. Отъ тази фамилия на Мицо произлизатъ „Византийскитѣ Асѣновци“; тя не е била по мжжка линия, а по женска, и византийския императоръ я наименовалъ *Ἀσάν*, т. е. Асѣнова по чисто политически съображения. Тъй че Константинъ Тихъ въ първитѣ години отъ царуването си ималъ е голѣми неприятности. Трѣбало прѣди всичко да обѣдини България, която била раздѣлена едноврѣменно между три-

мата царе. Единия билъ херцогътъ Ростиславъ, чиито земи се намирали на сѣверозападъ, а другия Мицо — на югоизтокъ. И докато успѣлъ да прогони Мица, който билъ слабъ господарь, не тѣй лесно можалъ да се справи съ Ростиславовитѣ замѣстници, които намирали поддържка у маджаритѣ.

Нѣ освѣнъ надписа въ Бояна по-интересна е за насъ самата черквица, която може да се счита като единственъ запазенъ бѣлгарски паметникъ отъ срѣдата на XIII в., въ който се съхраняватъ и до сега цѣни остатки на църковната и свѣтска живопись отъ онѣзи далечни врѣмена. Описанието на тази черквица въ кратцѣ ще намѣри читателя въ книгата на проф. К. Иречека „Пѣтувания по Бѣлгария“, бѣлгарско издание стр. 67—68; затова ний тукъ го изоставяме. Нѣ по отношение зографията ще кажемъ, че боянската черквица има нѣколко пластове мазилка съ фрески върху тѣхъ.

Първоначално тя е била изписана, когато е била съградена 1259 г. Друга зография въ нея се срѣща отъ 1346 г., както за туй говори надписътъ въ черквицата, именно: прѣдстаки се ракъ бѣи алдимиръ [кождодинъ] [кито]мирокъ синъ, споредъ четението на Ст. Верковича, прѣзъ 1855. Миналата година пѣкъ при разкопкитѣ въ „св. София“ въ единъ гробъ се намѣри златенъ прѣстенъ съ надписъ „витомирокъ прѣстенъ“. Като земемъ прѣдъ видъ стария християнски обичай, што да се допуска погребванието вжтрѣ въ храма само на видни лица на страната, а главно храмовитѣ благодѣтели, би трѣбало да приемемъ, че прѣстена е принадлежалъ на софийския воевода Витомиръ, който, може би, е живѣлъ и прѣзъ началото на XIV вѣкъ, тѣй като неговия синъ Алдимиръ е умрѣлъ въ зрѣла възраст прѣзъ първата половина на XIV в. Въ черквицата е изобразенъ неговия ликъ почти въ естествена голѣмина. А тѣй като въ боянскитѣ фрески се виждатъ палеографически и живописни бѣлѣзи отъ по-късно врѣме, то може да се приеме, че тукъ имаме и третъ пластъ мазилка съ фрески отъ XV или XVI вѣкъ, когато бивали прѣзографисвани и редица други храмове въ софийско, както за туй свидѣтелствуватъ надписитѣ въ разни черквици, а тѣй сжщо и Отецъ Паисий въ историята си. Той „споменува единъ калугеръ „иконописецъ“ отъ мѣнастиря Зографъ на Агонъ, на име Пимина, който обновявалъ мѣнастиритѣ въ софийско и на 1610 г. умрѣлъ въ черепишкия мѣнастирь“. (Пѣтувания по Бѣлгария стр. 23). А че между боянскитѣ фрески има и такива, които се отнасятъ къмъ XIII вѣкъ, не подлежи на съмнѣние. Явно доказателство за туй може да послужи самия надписъ, чиито палеографически особености говорятъ за XIII вѣкъ; подиръ идватъ портретнитѣ ликове на царь Константина Тиха, на царица Ирина и севастократорскитѣ на Калояна и Десислава, които читателя ще намѣри съ цвѣтове въ I и III книга на „Минало“. Слѣдъ туй може да се укаже на църковнитѣ се-

риозни и тихи фрескови ликове, каквито се намиратъ въ Бояна*). Прѣзъ XIII в. въ Византия, а сжщо и въ България традиционнитѣ религиозни мотиви сж бивали репродуцирани съ пълно разбиране на античния идеялъ. И тогава художникътъ-зографъ въ чертитѣ на лицето се стараелъ да изрази душевното настроение. Той строго пазелъ пропорцията изцѣло, а сжщо и между отдѣлнитѣ части на тѣлото. Зографътъ си служелъ по онова врѣме съ яснитѣ бои, които съ контраста си правятъ силно впечатление на зрителя.

Тѣзи характеристични бѣлѣзи читателя може да види у насъ въ цѣннитѣ фрескови фрагменти отъ трапезичкитѣ черквици, които въ копия се пазятъ въ народния музей**). А въ

Фреска на купола въ Бояна (Спасъ Вседържителъ) XIII в.

боянската черквица тази характерностъ най ясно личи въ изображението на Спаса Вседържителя, което се намира на купола. Ето неговата фотографическа снимка. Почти сходно изображение на спасителя съ евангелие въ ржка намираме на купола и въ Грачаница (Сърбия) прѣзъ XIV в. А въ XIII в.

*) Всички боянски копия, които сж изложени въ народния музей, неправилно сж означени, като произходящи отъ XIII в.

***) И въ миниатюритѣ изъ южнословѣнскитѣ ржкописи личатъ яснитѣ бои една до друга. Напримѣръ въ Манасиевия лѣтописъ въ Ватикана, въ лордъ Кързоновото евангелие въ британския музей и пр.

Спасъ вседържителъ (Фреска на купола въ Грачаница (Сърбия) XIV в.)

сжщия образъ на „Спасъ Вседържителя“ се вижда и на една цѣнна икона въ охридската катедрала. За нея г. Н. П. Кондаковъ казва: „Икона Спаса представляетъ обычный типъ

Спасъ вседържителъ на охридската икона отъ XIII в.

Спаса Вседержителя, съ кодексамъ Евангелія въ лѣвой рукѣ и съ благословляющей десницей, какъ этотъ типъ работался въ мозаикахъ стѣнной живописи още въ XII вѣкъ“. (Македонія. Археолог. путешествіе стр. 251). Тукъ читателя вижда самия образъ на „Спасъ Вседержителя“ споредъ цѣлната охридска икона, която е отъ края на XIII вѣкъ. „Типъ не лишенъ монументальной величавости, каторая передана столько же въ могучей фигурѣ Вседержителя, широкихъ складкахъ традиціонныхъ одеждъ, сколько и въ спокойномъ самоуглубленномъ и аскетически сдержанномъ выраженіи лица“. Тѣй говори Н. П. Кондаковъ за този образъ, който се намира на икона въ храма на „св. Богородица“, съграденъ прѣзъ 1296 г. Освѣнъ това въ фрескови образи отъ XIII и XIV в. космитѣ на главата, по брадата и мустацитѣ прѣдставляватъ еднообразна маса, когато въ по къснитѣ се забѣлѣзватъ извитини на кждри, т. е. тѣ биватъ отъ части фризириани. Въ по-старитѣ образи нѣма никакви груби пятна подъ клепацитѣ, които да образуватъ нѣкаква сѣнка.

Изобщо взето боянскитѣ фрески ще останатъ като цѣненъ паметникъ, по който ще се сжди за степенъта на проникванието изкуството на византийската църковна и свѣтска живопись у насъ, а тѣй сжщо по нея ще се прослѣди и пжтя, по който е вървѣла тази култура у южнитѣ словѣни.

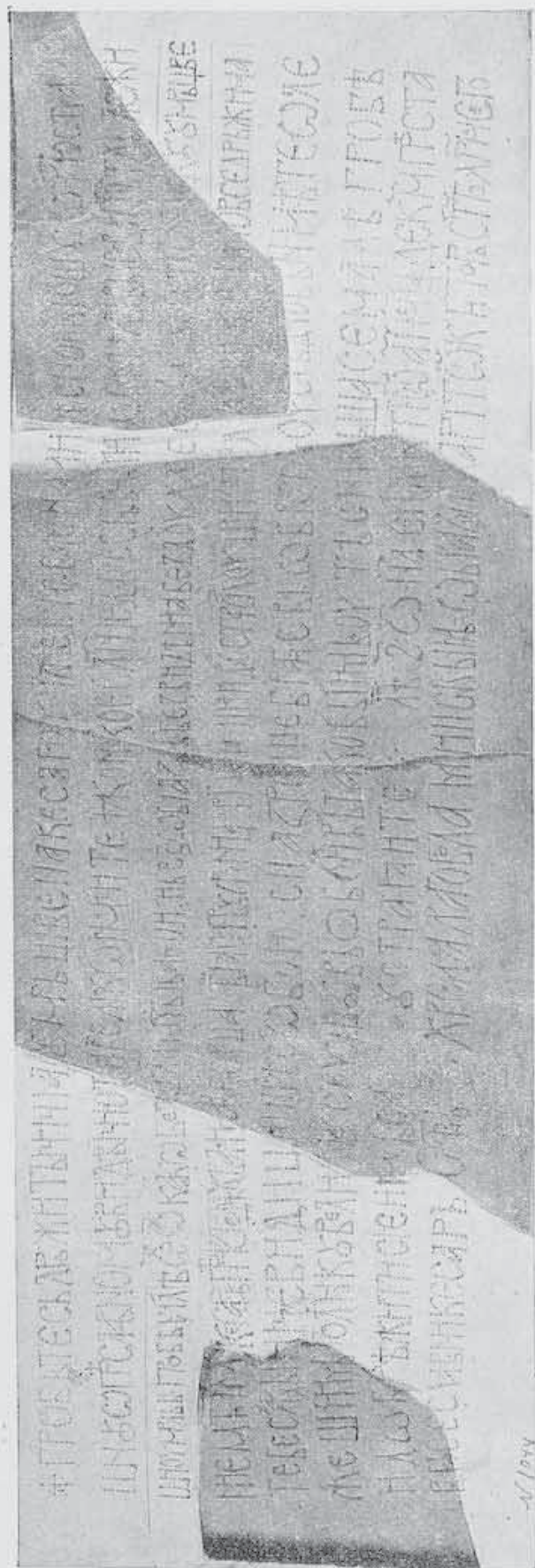
* * *

Вгориятъ надписъ, отъ който тукъ даваме фотографическа снимка, е надгробенъ; отъ него сж уцѣлѣли само три отдѣлни кжсове, които се съхраняватъ въ библиотеката на рилския мѣнастиръ*). Надписната плоча е била зазидана въ стѣната надъ гроба на сѣрбския властелинъ, кесара Стефана Хрела Драговоля, а не Охмучевича, койтѣ съградилъ и въ рилския мѣнастиръ храмъ въ честь на св. Богородица „Осѣновица“, 1335 г., споредъ Неофитъ Рилски, кждѣто и билъ погребенъ прѣзъ 1343 г.

Фотографическата снимка на запазенитѣ кжсове е попълнена отъ насъ чрѣзъ букви съ точки. Тази работа е извършена възъ основа на единъ пълень прѣписъ на надписа, който се съхранява на прѣдния листъ въ книгата на библиотеката въ рилския мѣнастиръ подъ № Б 2/5. Това копие се прѣдшествува отъ слѣдната бѣлѣжка**).

*) Въ статията „Материали по историята на рилския мѣнастиръ“ въ Сборникъ за Нар. Умотв. кн. XVIII стр. 205 се дава не точно извѣстие за този надписъ. Нъ въ Период. Списание г. Е. Спространовъ се опиталъ да издаде поправенъ надписа и да го коментира, нъ за жалъ вмѣкнали се неправилни обяснения и неточности въ надписа. За това ний го прѣиздадохме съ фотографическа снимка, като прибавяме и исторически обяснения.

**) Слѣдъ дълги разпитвания за сждбата на надгробната плоча, иеромонахъ Аверкий ни даде горѣспоменатата книга, въ която се съдържа прѣписа на цѣлия надписъ, за което тукъ изказваме благодарността си. За сжщата книга говори и г. Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 799—801.

Надгробень надпись на кесара Стефана Хрели Драговоля отъ 1343 г., записанъ въ рилския мѣнастирь.

„Долуизложенная надпись го преписахъ изъ единый откъслекъ, който намѣрихъ въ описаніето за Рылската Обитель, но не дописано, т. е. описаніето отъ блаженочившаго От. Игумена Константія, кой ся престаѣ въ 1874 лето м. януарія 1 и день, въ игуменствуваніето свое въ растояніе на 40 дни“. Ето транскрипцията на пълния текстъ отъ надписа, сличенъ съ горѣспоменатия прѣписъ, както и съ днесъ запазенитѣ остатки отъ плочата.

† (Гробъ те съдръжитъ ниня) смръщѣна кесарюу ѣже вчера намъ(и) ꙗсно глѣущѣ: въ чю стра(шнѣ ѡ прѣславномѣ видѣнію. т)и великѡименитѣ (акоже нѣ)кое слнце двѣлѣствнѣ(и) мѣжѣ ѣкикѡсе въ двѣротахъ ле(жиши оумраѣ въ гробѣ малѣ. ѡ ѡ како безглѣнѣ прѣбѣкаши. и безъ образнѣ безъ видѣніа безъ доуха в(е)сма: стражеть въ боудѣ смръщѣнїемъ твоимъ (кесарѣ прѣизреднѣ: хвални)а кесарица: твѡа сѣпрѣжница рѣдаючи и двѣстражѡчи п(л)ачючи горко печѣли(ю въ садръжима) тебе слакы невидни прѣкъ се бою: сна зреще братиѣ въ образѣ: (оусърдно вънимѣте и ле)жечимъ (толикоу великоу) соущѣ въ обоѣ въ таковымъ оутѣсник(шаста малѣ гробѣ) и двѣ(рѣ жити сїе им)ъ вса сѣтрагитѣ: — аѣ: ѣ ѡ ѣа ендик(тїѡ аї мїа дѣкѣм. прѣста)висѣ (славны кесарѣ) сѣфанъ хрелѣ драговола: мнишскимъ образомъ (харїтѡ ктитѡрѣ сѣаго храма сего).

Тѣй че, надписътъ е изцѣло въстановенъ по единый старъ прѣписъ отъ надгробната плоча, снетъ прѣди още тя да е била строшена, навѣрно къмъ 1834 г., когато храмътъ не билъ съборенъ, за да се отвори мѣсто на сегашния храмъ на св. Ив. Рилски. А че братята на мѣнастиря знаели сж за пълния текстъ на надписа, личи по свѣдѣніята, дадени отъ отца Давида на Ст. Верковича, както и отъ неточния текстъ, който се пази въ Бѣлградската архива, „по препису из тридесетих година прошлог века у Држав. Архиву у Бѣограду“ (Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи стр. 32). Въ този прѣписъ надписътъ е непълненъ и преимаченъ въ руска редакция. Напримѣръ тамъ четемъ: *Гробъ сей держитъ оумершаго кесаря, иже вчера намъ ясно глаголаше . . .*

Исторически разяснения.

Кой е билъ кесаръ Стефанъ Хрелъ Драговоля, чийто останки били погребени въ рилския мѣнастирь? Този въпросъ става по-интересенъ за насъ, тѣй като е свързанъ съ постепенното проникване на сѣрбското политическо надмощие прѣзъ XIV в. между градоветѣ изъ сѣвероизточната страна

на Македония, които градове въ XIII вѣкъ съставляваха частъ отъ българската държава и, споредъ думитѣ на византийския писателъ Акрополита, тамошнитѣ жители съзнателно сж се чувствували като българи и сж се борили срѣщу грѣцкото робство. (*ὁ γὰρ τοῦ Μελενζιωτικοῦ προεξάρχων στρατεύματος Δραγωτᾶς τοῦνομα, καὶ φύσει μὲν ὡς Βούλγαρος δύσνοιαν τρέφων κατὰ Ρωμαίων.* Защото прѣдводителтъ на мелничкитѣ войски по име Драгота, като българинъ хранейки по природа неприязнь срѣщу византийтѣ... И още *Βούλγαροι καὶ γὰρ τυγχάνοντες οἱ οἰκίητορες τοῖς ὁμοφύλοις προσέτροχον, τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλογλώσσων ἀποσειόμενοι.* Georg. Acropol. p. 114. И защото бѣха българи жителитѣ, прибѣгваха къмъ еднородцитѣ, като изтърсваха игото на другоязичнитѣ византийци). Проф. К. Иречекъ ни дава, твърдѣ кратки свѣдѣния за тази интересна личностъ, Хрелѣ войвода. „Слѣдъ битката при Велбуждъ (1330 год.), казва той, тукашната покрайнина (рилската) нѣкое врѣме била въ сѣрбски ржцѣ, тя била владана отъ владетеля на Струмица и Мелникъ, воевода Хрелѣ... Съ негови разноски били направени най трайнитѣ сгради въ мѣнастира... Отъ него е съградена... тѣй наречената Релина кула, четверожгълна петостажна кула, или *пиргъ*, сграда до 25 м. висока...

Списателитѣ на XV вѣкъ приписватъ на Хрелѣ и съграждането на черквата, която се намирала до 1834 г. на мѣстото на сегашната черква до кулата... Въ нея билъ погребенъ самъ Хрелѣ, който къмъ края живѣлъ въ Рила, като калугеръ Харитонъ, и тукъ се простилъ съ свѣта на 1343 г. Неговиятъ дългъ надгробенъ надписъ сега лежи вѣнъ при южната стѣна на черквата, нѣ за жалъ не е цѣлъ, а е разбитъ на три несъотвѣтственни кжса“. (Патувания по България стр. 637—638).

А проф. Л. Милетичъ, като повтаря почти сжщото, взето отъ К. Иречека, прибавя, че „самъ Хрелъ слѣдъ като се покалугерилъ живѣлъ въ манастира единадесетъ години“. Туй послѣдното е взето отъ книгата на Неофита Рилски „*Описание болгарскаго священнаго монастыря рильскаго*“. Сжщото повтаря и Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 801. То не е вѣрно. Хрелъ е билъ само нѣколко дни калугеръ; и читателтъ ще се убѣди отъ изложеното по долѣ, какво Хрелѣ прѣзъ 1334 г. е строилъ кулата въ рилския мѣнастиръ още като *протосевасть* и че кесарската си титла не можелъ да я получи като калугеръ, а като знаменитъ пълководецъ. За туй свидѣтелствуватъ, както византийския съврѣмененъ писателъ патриархъ Григоръ, тѣй и императора Кантакузинъ въ своитѣ мемоари.

Отъ сѣрбскитѣ учени Ст. Новаковичъ споменува накратко за Хрелѣ въ студиитѣ си: „*Стара српска војска*“ 1893 г., въ „*Ратник*“ и „*Струмска област*“ въ *Глас Академ.* кн. 36 стр. 25—26. По-обширни бѣлѣжии намираме у П. Срећковића въ „*Исторја српскаго народа*“ кн. II 1888 г. Ний тукъ ще да-

демъ по хронологически редъ бѣлѣжки за протосеаста и кесара Стефана Хреля, тъй като у насъ сѣществуватъ твърдѣ смѣтни и погрѣшни свѣдѣния за него и неговитѣ владѣния*), които иматъ особено значение за насъ, тъй като тѣ ни очертаватъ по точно границата между сѣрбскитѣ и бѣлгарски земи въ югозападната часть на Бѣлгария прѣвъ първата половина на XIV в.**).

Името на Стефана Хреля за първъ пжть се споменува въ грамотата, издадена отъ краля Стефана Милутина прѣвъ 1302 г. именно: И прида кралѣвство ми цркъвъ великославнаго архѣстратига Михаила иже въ Щипоу градоу іегоже протосеастъ Хреліа отъ основаніа любовію доуше си създалъ и оукрасилъ красотами цркъвными . . . Мопит. Serb. p. 62. и още на страница 64 четемъ: И оутврѣждена мноу Стефаномъ кралѣмъ и правовѣрнимъ властелиномъ кралѣвства ми протосеастомъ Хреломъ. Отъ туй извѣстие узнаваме, че Стефанъ Хреля построилъ и украсилъ храма св. Архангелъ Михаилъ въ Щипъ за свой и кралевъ споменъ, и го прѣдалъ да го владѣе хилендарскія мѣнастирь. Храмътъ въ Щипъ е запазенъ и до днесъ*). Трѣбва да се приеме, че тогава Хреля, като сѣрбски властелинъ, владѣлъ бѣлгалничкитѣ погранични земи въ Македония. Той, като войвода, трѣба да е взелъ живо участие при отниманіето на тѣзи земи отъ гѣрцитѣ. Сѣрбитѣ и попрѣди сѣ се опитвали да завземагъ византийски и бѣлгарски земи на югъ отъ Шаръ-Планина, нѣ опититѣ имъ завѣршвали безуспѣшно. Сериозния имъ и сполучливъ опитъ се отнася къмъ началото на Милутиновото кралювание 1282 г. Младия кралъ, пише архиеп. Данило, се приготвилъ съ войскитѣ и нахлулъ въ Македония: „И въздвигъ се съ силами своими и иде въ дрѣжавоу области царства грѣчьскааго въ прѣдѣлы окръстныіе, сиіе бо, ихъ же глаголю: прѣвыіе приетъ оба Полога съ градовы ихъ и съ областію, и градъ славный Скопіе, по сихъ же Овьче Поліе и Злетовоу и Пиіаньцѣ. Таковыіе вѣсе земліе приетъ въ прѣвоіе пришьствіе іего и приложи ихъ къ дрѣжавѣ отъчъствиа своіего“. Това станало прѣвъ първия Милутиновъ походъ. Тогава сѣрбитѣ сѣ приложили спрямо новозавоеванитѣ земи въ Македония една твърдѣ умѣстна дрѣжавна мѣрка. Боля-

*) Йор. Ивановъ, *Сѣверна Македония* стр. 128, 200 и пр.

**) Сжщо и у *Исторја српскаго народа* 1910 г. отъ проф. Ст. Станојевића на картата „Држава Душанова“ не е съвѣмъ точно означена югоизточната граница на Сѣрбия. Върху туй ще имаме случай да се спремъ и по-надолъ.

*) Йор. Ивановъ, *Сѣверна Македония*, стр. 201.

ритѣ и гражданитѣ, които благосклонно посрѣщнали краля Милутина, били оставени спокойно въ земитѣ си. (Чѣстью сѣрѣтающтиимъ сего благочѣстивааго гражданиомъ въсемъ и болиаромъ и съ страхомъ и трепетомъ припадающте къ ногама ѳего, и покланіающте се ѳемоу, іако по истинѣ зреште цара пришьдѣша съ великою силою въ побѣдоу ихъ). Нѣ не тѣй постѣпили сѣрбитѣ съ сѣчувствующитѣ на гѣрцитѣ чиновници и властели. Прогнаа въсе метеже творешгиіе и крамолы. Данило прибавя още, че били: они же зѣломѣслѣнии и лоукавии властели дръжавы грѣчьскыіе прогнани господиномъ симъ отъ области тиіе.

Политическото положение на Балкана тогава благоприятствувало на сѣрбитѣ. Сѣюзени били сѣрѣщу Византия франкитѣ, (Карлъ Анжу), сѣрбитѣ и епиротитѣ. Императорѣтъ Михаилъ Палеологъ тутакси се приготвилъ да си повѣрне изгубенитѣ земи въ Македония. Той сѣбралъ наемни войски отъ татары, и тоурькы и фроугы и съ своитѣ отъ іезыка грѣчьскааго достигналъ до мѣста рекомааго Илаигита (Алаги при Родосто) съ намѣрение, іако не тѣкъмо отъчѣствиіе сего благочѣстивааго хоте озѣлобити, нѣ и имени ѳего не именовати се къ томоу въ дръжавѣ ѳего. Нѣ импаратора тамъ умрѣлъ. Неговия наслѣдникъ, неспособния Андроникъ II, още прѣзъ сѣщтата зима изпратилъ сѣрѣщу сѣрбитѣ многобройната наемна армия, за да може да ѳ осигури поне плячка. „И пришьдѣшиимъ имъ въ прѣдѣлы земліе сѣрбьскыіе до мѣста рекомааго Липліана и Призрѣна, и повоеивавшиимъ имъ страны ты и противоу толикааго ихъ множѣства и силы не сѣтворише толики пакости отъчѣствию... нѣ пакы възвратише се въ дръжавоу свою“. Нѣ похода излѣзълъ несполучливъ, ако да сѣ ограбили мѣстата до Липлянъ и Призрѣнъ. Едно татарско отдѣление, което се прѣдвождало отъ Чрѣноглава и се опѣтило за плячка дори до високо придошлия Дримъ, било унищожено отъ сѣрбитѣ. Отъ тогава гр. Скопие останалъ въ рѣцѣтѣ на сѣрбитѣ, и подирѣ станалъ тѣхна столица. Слѣдъ това наскоро Милутинъ повторно се опѣлчилъ сѣрѣщу византийскитѣ земи въ Македония за отмѣщение, като получилъ помощъ и отъ брата си краля Стефана Драгутина. И приіемъ въ помощъ сѣбѣ възлюбліенааго си брата Стефана съ въсею силою ѳего, и гако оплѣчивьсе... иде въ дръжавоу царѣства грѣчьскааго, хоте мѣсть въздати... и то заради опустошенията, причинени отъ гѣрцитѣ, които тогава не разполагали

съ значителна войска. И съ благочъстивыи врѣме много прѣ-
 проводи съ силами своими въ дръжавѣ царьствиѣа гръчьскаго.
 Слѣдъ коледа двамата брата крале Милутинъ и Драгутинъ
 съ войскитѣ си навлѣзли на ново въ източна Македония и
 опустошили мѣстноститѣ дори до Сѣресъ и Христополь (Кавала).
 Въздвигъ се иде съ силами своими до въноутрь земліе гръчьскыіе
 досветыіе горы атоньскыіе и въсе такovyіе страни царьства того
 повоіевавъ, землю строумьскоую, и сѣрьскоую, Кръстополь
 же и ины страны окръстьныіе земль тѣхъ“. Тогава Милутинъ
 „отпоусти възлюбліенааго си брата въ дръжавоу іего землю
 срѣмьскоую и самъ, като си отпочиналъ мало, наново намис-
 лилъ да се опълчи срѣщу царьствиѣа гръчьскааго. И като
 събралъ (наемни войски) и отъ инѣхъ царьствиѣи окръстьныхъ,
 мнозѣ идѣахоу къ семоу (тогава съ охота постъпвало въ
 срѣбската войска голѣмо множество, защото ги привличали
 огромнитѣ богатства, които ограбвали отъ богатитѣ маке-
 донски земи) и въздвигъ се иде и приіеть землю дѣбрьскоую
 съ въсѣми градовы и дръжавами ихъ; такожде и дръжавоу
 земліе кычавьскыіе съ градовы и областию ихъ; поречьскоую
 землю токожде съ градовы и областию ихъ; такovyихъ бо
 земль дръжавныхъ приложи къ дръжавѣ отъчъствиѣа своіего;
 не бѣ бо противліаюштааго се іемоу ни въпрѣкы глаголюшта.
 И до като тоя походъ на Милугина ималъ за цѣль да при-
 съедини къмъ държавата си *дѣбрьско, кичевско и поръчко*,
 веднага подиръ него прѣдприелъ другъ походъ съ чисто граби-
 тельска цѣль: „и пакы иде на дръжавоу землю влахиотьскыіе
 (Епирско деспотство); и такovyіе повоіевавъ великою силою
 своіею, и такovyихъ іезыкъ богатство неисповѣдимо въсе
 отіемъ, остави ихъ въ опустѣныіе“. Пограничната линия между
 Византия и Сърбия слѣдъ тия походи, безъ никакъвъ миръ, била
 опрѣдѣлена отъ Уроша II. Силнитѣ византийски крѣпости: Стру-
 мица, Просѣкъ, Прилѣпъ, Охридъ, въ Макодия, Елбасанъ и Кроя
 въ Албания не сж се прѣдали на сѣрбитѣ, нито пѣкъ сж могли
 да ги прѣвзематъ, защото обсадното изкуство на крѣпости у
 сѣрбитѣ стояло въ по-ниска степенъ. Често пжти съ обѣщания,
 съ подкупи, съ измама били завзимани нѣкои крѣпости. По
 такъвъ начинъ се покорила подъ сѣрбската власть голѣма
 часть отъ западна и сѣверна Македония. Когато сѣрбитѣ за-
 владѣли Пиіаньць, тогава подпаднала подъ тѣхъ и крѣпостъта

Велдбоуждъ (Кюстендилъ). „И сега цѣлиятъ край отъ Кадинъ мость до Малешевско носи име Пиянецъ“.

Въ онуй врѣме, когато сърбитѣ се ширели изъ Македония, за смѣтка на българското население въ Византия, България се разяждала отъ вжтрѣшни и династически смутове, нѣ тя не помалко е била съсипана и отъ татарското нахлувание, което отнимало възможността на българскитѣ владѣтели да се погрижатъ за прѣдишнитѣ си владѣния въ Македония, които старитѣ сърбски писатели прѣзъ 1214 г. наричаха: поль царствиѡа бльгарскааго (владѣнията на Стрѣза около Просѣкъ).

Нѣ въ 1285 г. татаритѣ нахлули въ маджарско и България; тѣ прѣминали Балкана и опустошили Тракия и даже Македония. Тогава и Сърбия се опасавала отъ татаритѣ, а тази опасность отвлѣкла вниманието ѝ за понататѣшното разпространение на завладявания въ Македония. Това грозно положение на България благоприятствувало доста за укрѣпванието на сърбитѣ въ Македония, а царъ Георги Тертерия побързалъ да се сприятели съ Уроша II, който билъ неговъ зетъ. Елена пѣкъ, майката на двамата сърбски крале, прѣзъ лѣто 1291 г. имала лично свиждание съ Тертера.

Лошото положение на България, вслѣдствие татарската намѣса, врѣменно отклонило вниманието и на Сърбия отъ македонскитѣ земи. Царъ Тертерия, за да се задържи на прѣстола, трѣбвало да стане васалъ на татарския ханъ Ногай и да омжжи една дѣщеря за неговия синъ Чака (*Tçakâs*), който по такъвъ начинъ станалъ шурей на краля Уроша II. По туй врѣме българския царъ билъ вече малкъ господаръ между силнитѣ, почти независими боляри. На западъ въ браничевската област господарували братята Дърманъ и Куделинъ, които въ клисурата Ждрѣло на Млава (сега наречена горнячка клисура) владѣли една твърда крѣпость и съ български, кумански и татарски чети прѣдприемали грабежни походи срѣщу маджарско и въ земята на краль Стефана Драгутина*). Видинъ се управлявалъ отъ князь Шишмана, който, като сродникъ на Куманитѣ, билъ и родоначалникъ на послѣдната българска династия. Единъ братъ на Тертера, куманинътъ Елтимиръ, владѣеше срѣдната област на Стара-Планина съ столица Крънъ (при сегашния Казанлъкъ). Тримата братя Смилъ, или Смилецъ, Радославъ и Войсилъ, по име-

*) Обрѣтоста се два нѣка велможа оукорѣнивъша се въ дрѣжавѣ земліе браничевскіе въ мѣстѣ рекомѣмъ Ждрѣлѣ, и отъ многыхъ врѣмень тоу оутврѣдивъша се самовластна соушта и никоіегоже насилиѡа боешта се, братя іединые матере, іаже глаголю Дрѣмана и Коудѣлина; сиѡа оубо зѣло силою своіею хвалешта се и не даюшта никомоу власти имѣти около прѣдѣлѣ ихъ.

ната си славяни, владѣли земитѣ по Срѣдна-Гора. Когато Тертеръ напоследъкъ намѣрилъ татарското владичество за непоносимо и избѣгалъ върху византийска територия, Ногай поставилъ на негово мѣсто Смилеца за царь. Прѣзъ тѣзи смутове съединенитѣ сѣрбски крале прѣдприели походъ срѣщу Дърмана и Куделина*), изгонили ги отъ тѣхнитѣ прѣпълнени съ плячка канаристи гнѣзда и присъединили браничевската областъ къмъ земитѣ на краля Стефана Драгутина**). За отмъщение противъ това нападение излѣзълъ Шишманъ отъ Видинъ съ войска, съставена отъ българи и татари, внезапно прѣдъ *Ипекъ* за да ограби архиепископската черква, нѣ билъ принуденъ да се върне безъ да извърши нѣщо. Върху туй кралъ Урошъ II се явилъ прѣдъ Видинъ и привзелъ града. Шишманъ се спасилъ като избѣгалъ на корабъ прѣзъ Дунава, нѣ скоро свързалъ миръ и приятелство, които скрѣпилъ чрѣзъ

*) Братята Дрѣманъ и Куделина изпърво отблъснали нападанието на Стефана Драгутина (не възможе имъ никоіе іеже пакости сътворити или отгнати отъ прѣдѣлъ таковыхихъ). Тѣ като забѣлѣзали неговата слабостъ съвкоупише около себе войскоу многоу іезыка татарьска и коуманы, злаго много давъше имъ, и съ сили іединодоушьно оустръмише се на дрѣжавоу сего багочѣстивааго краліа Стефана и тогда многы страны повоіевавъше дрѣжавы іего, и зѣло належеште великы пакости твораахоу іемоу. Тогдава Стефанъ Драгутинъ поискалъ помощь отъ брата си Стефана Оуроша II, който, както споменахме опустошавалъ по онуй врѣме епирския деспотатъ. Срѣщата станала между двамата крале въ дрѣжавѣ Жоупы расиньскоіе на рѣкѣ... Моравѣ въ мѣстѣ... Мачьковци; и тако възвѣсти іемоу скрѣби своіе многыіе приключышеіе се іемоу отъ соупостата іего, и начеть съ великою жалостію молити се емоу глаголіе: длъжно ти іесть, възлюбліенны брате, поболѣти о скрѣби моіей и помощи ми іако да избавлю се отъ таковааго насилования воююштиихъ на ме, іакоже и азъ въ мимошѣдышеіе врѣме съпособствовахъ ти. Стефанъ Урошъ веднага заповѣдалъ на войскитѣ си да се опжтять срѣщу Дърмана и Куделина. И тако оба съвкоупивыша побѣди своіе... идоста на дрѣжавоу въздвигышиихъ вьноутрѣнніе рати и крамолы. И... прогнаста отъ достоіания своіего и отидоше посрамліени въ погибѣли... вьсоу же дрѣжавоу ихъ и имѣнны прыемъ господинъ кралъ Оурошъ и дасть възлюбліеному си братоу кралю Стефану. Отъ тогдава браничевската областъ останала подъ сѣрбитѣ.

**) Кралъ Владиславъ изпратилъ магистра Георгия съ седмограждани и кумани, „contra Dormanum et Bulgaros“. Грамота отъ 8 януари 1285 г. Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, Bd. 1 S. LXV nro 285. Виж. Iireček Geschichte der Serben. S. 335.

сродяване. Самъ Шишманъ се оженилъ за дъщерята на жупана Драгоша, а по-късно неговия синъ Михаилъ се оженилъ за Анна, дъщерята на Уроша II. На тѣзи сѣрбски походи къмъ Браничево и Видинъ татарския ханъ Ногай погледналъ, като на покушение върху неговитѣ права, като върховенъ господаръ на България, та изпратилъ конницата си, състояща отъ татари, кумани, кавкаски християни (алани или осети) и данъкоплатци руси да нахлуятъ въ Сѣрбия, нѣ билъ укротенъ отъ едно посолство. Кралъ Урошъ II безъ съмнѣние билъ принуденъ да обѣщае да остави за въ бѣдѣще България спокойна. Като заложници изпратилъ сина си Стефана съ нѣколко великоименити власти въ двора на татарския царъ *)“.

Между туй по онова врѣме се измѣнило политическото положение на Балкана. Татаритѣ продължавали да заплашватъ Византия, а и турцитѣ почнали да я притѣсняватъ отъ къмъ Мала Азия въ нѣкогашнитѣ земи на никейската империя. Византийския протостраторъ Глава Тарханиотъ посвѣтвалъ императора Андроника II да склучи миръ съ сѣрбитѣ. Великия му логотетъ Теодоръ Метохитъ посѣтилъ петъ пѣти сѣрбския дворъ като пратеникъ. За скрѣпяване на мирния договоръ трѣбвало византийцитѣ да отстъпатъ на сѣрбитѣ изгубенитѣ земи и крѣпости въ Македония и да прѣдложатъ женитбени връски на сѣрбския дворъ, които били радушно приети отъ кралъ Милутина, като подкрѣпа срѣщу претенциитѣ на по-стария му братъ, кралъ Драгутина. Нѣ въ Сѣрбия една частъ отъ „великоименититѣ власти“ били противъ мира съ

---

*) Семоу бо цароу погановъ (Ногею) възвѣстили бѣхоу прѣвѣе воіевавъше и на дрѣжавоу сего христоролюбивааго краліа (Дърманъ и Куделинъ, както и Шишманъ) іакоже выше оуказахомъ въ писании семь. И съ нечѣстивыи въздвигъ се съ силами татарскыими иде на сего... Ііако слыша прѣвысокыи кралъ Оурошъ шѣствиіе ихъ, въ та часъ посла сълы своіе... съ... глаголы мольбѣныими оувѣштати іего, да възвратитъ се отъ таковааго шѣствиіа... Си же сълы вѣсланыи... обрѣтоше (цара татаромъ Ногеіа) събравъша се съ силою многою въ дрѣжавѣ царѣствиіа своіего... И възвѣстише іемоу глаголы господина своіего и. .ми... оувѣштавъше и, сътворише възвратити се іемоу вѣслетъ съ силами своими... И пакы таковыи царъ (татаромъ) вѣсла поклицаре своіе къ семоу благочѣстивомоу, и съсыланиіе имѣста между собою велико именитыими своими; и толикоу великоу любовъ оутвѣрдиста... іако и семоу прѣвысокому кралю вѣдати възлюбліенааго сына своіего Стефана на слоужьбоу томоу съ великоименитыими власти земли сѣрбскыіе. И томоу сыноу іего многа врѣмена прѣпроводивъшоу въ дворѣ безаконнааго цара татаромъ Ногеіа...

Византия, защото извличали лични облаги отъ задружнитѣ грабежни походи, правени въ Македония заедно съ византийския отметникъ Котаница. Нѣ, ако и да имало и други прѣчки за сключване на мира, той се свързалъ къмъ 1299 г., слѣдъ като императорътъ Андроникъ II далъ за жена на стария Милутина 6—8 год. си дъщеря Симонида. Бракътъ билъ благословенъ отъ охридския архиепископъ Макария. Тогава завладанитѣ земи отъ сѣрбитѣ въ Македония получилъ Урошъ II като зестра и посѣтилъ своя тестъ въ Солунъ.

Този миръ спрѣлъ врѣменно понататъшното распространение на сѣрбитѣ въ Македония. Нѣ интересно е да се знае, какво е било политическото положение на България по туй врѣме, тѣй като завзетитѣ земи отъ сѣрбитѣ въ Македония попрѣди съставлявали частъ отъ България. Царь Тертерия I (1280—1292 г.), заплашванъ отъ татарския ханъ Ногай и поради подстрѣкванията отъ Византия, трѣбало да напусне България и да търси спасение пакъ у Византия. Смилецъ пѣкъ, който по желанието на Ногай заелъ българския прѣстолъ и при когото се утвърдила тежката зависимостъ на българитѣ отъ татаритѣ, щомъ като силата на послѣднитѣ се съкрушила, влѣзналъ въ блиски сношения съ сѣрбитѣ, като оженилъ и дъщеря си за сина на Милутина, Стефана Деченски, който по онуй врѣме билъ избѣгалъ отъ заложничеството при татарския дворъ. И посѣтъ дъщерь цара българскаго рекомааго Смилца, и сию оброчи ѿмоу быти въ женоу. Нѣ царь Смилецъ трѣбало скоро да стане жертва. Чака, синътъ на разбития ханъ Ногай отъ чипчакския ханъ Токтая, съ остаткитѣ отъ бащината си орда, прѣминалъ въ България и като зеть на Тертерия I, прѣдъявилъ наслѣдственни права на българския прѣстолъ. Съ него билъ и неговия шурей Т. Светославъ, който спомогналъ на Чака да завладѣе Търново, кждѣто билъ уловенъ и сваленъ царь Смилецъ. Нѣ Т. Светославъ, ожененъ за твърдѣ богата жена, кръстена отъ самата незаконна дъщеря на византийския императоръ Ефросиния, която украсявала Ногаевия харемъ, благодарение на богатствата си, и като синъ на бившия царь Тертерия I, давало му се поводъ да промѣни възгледа и дѣйствиата си. Той заловилъ узурпатора Чака и го затворилъ въ тъмниця. Тогава въ Търново се разиграло грозно зрѣлище. Чака билъ удушенъ отъ служащитѣ евреи, а подирѣ, или съ него ведно, билъ изчезналъ и Смилецъ. (*μετὰ τὸν Τζακῆν φροῦδος ὁ Σμίλτζος γένηται*). (У насъ се пише: „За кончината на Смилца нѣма свѣдѣния“. Период. спис., кн. 9, стр. 37). Патриарха пѣкъ Иоакима III изхвърлили отъ една скала, защото отъ по-прѣди го подозирали, че искалъ да прѣдаде българитѣ на татаритѣ. Изплашени отъ жестокоститѣ на Светослава, избѣгали отъ Търново мнозина велможи-боляри, между които и севостократорътъ

Радославъ. По такъвъ начинъ слѣдъ толкова жестокости Светославъ станалъ господарь на българитѣ и постепенно укрѣпвалъ. Тѣй се провиква съврѣмения историкъ Пахимеръ: *Καὶ οὕτως ἐξ ἀλαστορίας τόσης τῶν ὅλων κύριος γίνεται, καὶ κατ' ὀλίγον προβαίνων κραταιοῦται.* За да осигури себе си, Светославъ промѣнилъ и висшитѣ лица въ палата си. *Ἄλλ' οὕτω μὲν ὁ Σφεντίσλαβος, ὅς καὶ μετὰ χρόνους τοῦ ἰδίου πατρὸς Τερτεροῦ πολλοὺς τῶν τοῦ παλατίου ἀντήλλαξεν.* Тогава нѣкој български боляри поискали огъ византийския императоръ Андроника II да имъ изпрати Михаила, синътъ на Константина Тиха отъ Мария, за царь, за да се отърватъ отъ появилата се вече чиста татарска власть въ България! (*διὰ τὸ ἐξάντεις ἤδη φανείσης Τοχαριῆς ἐξουσίας*). Туй е явно свидѣтелство, че Светославъ чрѣзъ богатството си привлѣкълъ е на своя страна татарскитѣ войски на убития Чака. Михаилъ се явилъ съ гръцка войска въ България, нъ нищо не можалъ да направи, освѣнъ да се скита вѣнъ отъ Търново (*ἢ τὸ ἔξω Τερνόβου περιπλανᾶσθαι*). Друга пѣкъ часть отъ боляритѣ, начело на които стояла овдовѣлата на скоро царица жена на Смилеца, родомъ гъркина, (*ἀρσιπενθῆς χήρα*) прѣдлагала ржката си на сърбския кралъ Милутина (*σπουδάξουσα δ' ὁμῶς ἐφ' ἑαυτήν... ἐλκύσαι τὸ νύμφευμα*). Тя разгласявала и се хвалѣла, че чрѣзъ нея може да мине българската власть въ ржцѣтѣ на Милутина (*καὶ κωδαινοῦσα τὰ τῆς τῶν Μυσῶν ἀρχῆς ἧς δεσπότις αὐτὴ καὶ ἧς δι' αὐτὴν ἔσειται πάντως αὐτός. Σάθα, Μασαίων. Βιβλιοθ. t. I p. 190—1.*

Това ни съобщава Т. Метохитъ, който водѣлъ прѣговоритѣ за оженването на Милутина съ византийската императорска първо сестра, а подирѣ съ неговата дъщеря Симонида. Тази ех-царица, споредъ Пахимера, намираме я избѣгала слѣдъ убиванието на Смилеца, при нейния зетъ Елтимира, българския деспотъ на крънската земя. (Елтимиръ билъ братъ на Тертерия (*ἀδελφῶ γε ὄντι τοῦ Τερτεροῦ*), чичо на Светослава (*θεῖφ γε πρὸς πατρὸς ὄντι*) и зетъ на Смилеца (*γαμβρὸν γε ὄντα Σμιλτζαίνης*). Българскиятъ севастократоръ Радославъ, братъ на Смилеца, който прибѣгналъ въ Византия и потеглилъ отъ Солунъ съ гръцка войска противъ Елтимира, нападналъ и българската ех-царица (*καὶ αὐτῇ δὴ τῇ τοῦ Σμιλτζου συζύγῳ προσβάλλει*). Може би това нападение отъ византийска страна да е цѣлѣло прѣмахванието на българската съперница на Симонида! Смилейовица, даже и да се омжжела за Милутина, не е можала да осигури обѣдинението на Сърбия съ България, тѣй като Милутинъ ще трѣбало да прѣодолѣе първо на царъ Светослава, който билъ вече закрѣпналъ на българския прѣстолъ.

Между туй малко по-късно Урошъ II се намиралъ вече въ добри отношения съ своя нѣкогашенъ шурей Светослава и даже му направилъ посѣщение въ Търново. „Такожде и съ бльгарскимъ царемъ въ Тръновѣ ставъшоу се іемоу“.

Слѣдъ заключението на мира между Византия и Уроша II старосърбския историкъ пише: миръ же и тишина процъвте въ отъчъстииа ѿ него и толика слава и богатство въ дъни . . . ѿ него бысть . . . іако не соупротивитесе ѿмоу ни іединому отъ околныхъ ѿ него царь славъ и богатствоу ѿ него. Милутинъ тогава се показалъ; „къ богу съмѣренъ и къ чловѣкомъ оугоденъ, и къ ништимъ . . . бесчисльно милостивъ“. Кралевскитѣ благодѣянїя се простирале „не тѣкмо къ богодарованѣи дрѣжавѣ отъчъстииа си, нъ и по всей Романи“. Той се стараелъ да се покаже *угоденъ* и къмъ подвластното си българско население въ Македония, безсѣмѣние да привлѣче неговото съчувствие къмъ сѣрбската бласть. За това нѣщо той гледалъ да използва даже и набожността на българското население. И почва да прави подарѣци на храмоветѣ имъ, както самъ той, тѣй и неговитѣ великоименити властели.

„Домъ бо прѣсвѣтїе богородице въ мѣстѣ рекомѣмъ Трескавци (или Трескавица до прилѣпската ягка крѣпость) и къ неисповѣдимыхъ приношениіа ѿ него исплнїи, іелико вѣса потрѣбна на службу богу . . . и тоу оукраси домъ прѣсвѣтїе многоразличными приношениіа іелико иконы божьствєннїе златомъ окованы и бисеры оукрашєны, кадильнице и свѣштьники златы и ины вѣсакїе потрѣби црковннїе, ихъ же не възможемъ сѣказати по имени; неисчѣтєно же множество злата своієго тоу приложи и стаадъ овѣча многаіа и чрѣды вельбуудъ, лакимїе же коньскїе . . . Такожде и домъ светааго мученика хрїстова Георгїа въ дрѣжавѣ области кычавьскїе, и тоу великими чѣстїми и дивными добрѣтами оукрасивъ . . . и здѣ такожде вѣсакїе правды црковннїе приложи, сѣсоуды свештеннїе златы, и иконы же божьствєннїе, кандїла же многоцѣнна, кадильнице же и свѣштьники и прочєе вѣсѣхъ злата и сребра бесчисльно. Милутинъ далъ различнїе дары и живоуштимъ въ домоу . . . и таковїе ради добродѣтели ѿ него . . . тоу и доннїа вѣспоминаємъ ієсть. И въдрѣжавъ же отъчъстїиа своієго многїе манастире . . . отъ самого основаниіа въздвиже . . . И сѣзда црковь . . . глаголіємоу Троїєроучицоу въ славнѣмъ градѣ Скопїи, и црковь светааго

Георгија на рѣцѣ Серавѣ*), и црковъ светааго Константина вънутрѣ града Скопија, и црковъ светааго Георгија Нагоричьскааго . . . и црковъ светааго моученика Никиты близѣ града Скопија. . . Не само кралъ Милутинъ, нъ и неговитѣ великоименити властели правили благодѣяния на българското население въ Македония. Ний погорѣ посочихме на протосе-васта Стефанъ Хреля, който на 1302 г. съградилъ черква въ Шипъ и пр. Нъ около 1308 г. сърбския кралъ напусналъ приятелството съ Византия, защото на Западъ се съживила за послѣденъ пжтъ идеята за подновяванието на латинската империя отъ Карла Валоа, братътъ на френския кралъ Филипъ II. Карлъ вече се подписвалъ „цариградски императоръ“. Това си право той билъ получилъ по наслѣдство. Милутинъ подобрилъ отношенията си съ Карла и въ прѣговоритѣ съ послѣдния му се отстъпвали (на книга) като подарѣкъ отъ бждация латински императоръ: Овче Поле и областъта между Просѣкъ и Прилѣпъ, както и кичевската мѣстность до охридската граница, заедно съ дебърската до р. Мать въ Албания. За Скопие, Пологъ и Пиянецъ не ставало дума нито споръ; тѣ се считали вече подвластни земи на сърбитѣ. Сжщо и гр. Шипъ билъ изключенъ отъ спорнитѣ земи на сърбитѣ. Нъ скоро Милутинъ подновилъ добритѣ си отношения съ гърцитѣ 1311 г. и даже имъ помогналъ съ войска, прѣдвождана отъ Новака Грѣбострѣха 1313 г. Къмъ 1314—1315 Византия се явява като примирителка въ братскитѣ борби на Милутина съ Драгутина. Останалото си врѣме Милутинъ прѣкаралъ мирно по отношение Византия, която се прѣдпазвала отъ прѣдизвикателства. Той прѣживѣлъ и първия раздоръ между Андрониковцитѣ (1321 г.) по-стария и по-младия, като обѣщалъ да помогне на послѣдния. Нъ скоро умрѣлъ Урошъ II, покорителя на сѣверна и западна Македония*). Слѣдъ кратковрѣменни борби за неговия прѣстолъ, успѣлъ да заеме властъта Урошъ III Дечански (1322 г.). Прѣзъ първитѣ години на управлението му не станали никакви завладявания въ Македония. Урошъ III слѣдъ смъртъта на Смилецовата дъщеря Теодора се оженилъ за гъркината Мария Палеологина (1326 г.), чийто баща Иоанъ

*) Това извѣстие даде ни поводъ да се усъмнимъ въ автентичността на царь Константиновия хрисовулъ, даденъ на мѣнастира Св. Георги на рѣка Сѣрава. Читателя върху тоя въпросъ ще намѣри по-нататѣкъ специална студийка.

*) Той билъ погребенъ въ банския мѣнастиръ при Нови-Пазаръ, оттамъ прѣнесли тѣлото му въ близкия градецъ Трепче на южното подножие на пл. Копаоникъ. Като прѣвзели турцитѣ Трепче (1455—1469 г.) софийския митрополитъ Силвани успѣлъ да прѣнесе мощитѣ му въ София, кждѣто почиватъ и до днесъ въ катедралната черква св. Недѣля и св. Кралъ.

Палеологъ билъ царски замѣстникъ въ Солунъ. Послѣдниятъ скоро се отправилъ за Скопие и поискалъ отъ своя зеть Уроша III помощъ, за да образува собствена държава въ Македония и то прѣзъ врѣмето, когато Андрониковцитѣ повторно почнали да водятъ междуособната война. Иоанъ Палеологъ билъ подкрѣпенъ и отъ грѣцкитѣ военачалници на пограничитѣ крѣпости Струмица и Мелникъ, които му се падали роднини. Той успѣлъ да подбуди Уроша III и заедно съ него да ограби македонскитѣ земи по Струма и сѣрско. Андроникъ II като се боелъ отъ по-голѣми злини побързалъ да го привлѣче на своя страна и му изпратилъ знаковетѣ на високото кесарско звание, нъ Палеологъ скоро умрѣлъ въ сѣрбския дворъ.

По туй врѣме българския прѣстолъ заемалъ вече Михаилъ Шишманъ*), който, слѣдъ като изгонилъ жена си, сестрата на Уроша III**), се билъ оженилъ подиръ нѣколко години за сестрата на Андроника по млади, вдовица на царъ Светослава, която намѣрилъ въ Търново*). Цѣльта на това оженвание е била да получи отъ Византия земи като зестра. А слѣдъ това поискалъ свиждане съ своя шурей, което станало въ Черноменъ при Одринъ, споредъ Кантатузина, а въ Димотика, споредъ Грегора: *ἐν αὐτῷ δὴ καὶ συνθῆκαι παρὸ ἐκατέρων προῆλθον τοῦ μὲν (Μιχαήλου) τῷ βασιλεῖ συμμαχεῖν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου τοῦ δὲ, (νέου Ἀνδρονίκου) τῷ Μιχαήλῳ κατὰ τοῦ κράλη Σερβίας.* Тукъ склучения договоръ гласѣлъ: Царъ Михаилъ да помага на по-младия Андроникъ противъ стария, а царъ Андроникъ младия да помага на Михаила противъ сѣрбския кралъ Стефана Уроша III. И ако по-младия Андроникъ сполучи да земе властѣта, като свали отъ прѣстола дѣда си, да даде на съюзника си много пари, грѣцка земя и градове, като награда за труда и като зестра на зетя си Михаила. Стефанъ пъкъ Дечански обявилъ, че остава на страна на стария Андроникъ 1327 г., ко-

*) Владѣнната на баща му се намирили въ Видинъ и надалечъ въ околността. (Шишманъ, живы въ градъ Бѣдинъ, прѣдръже окръстнитѣ страны и многитѣ земліе българскитѣ, Данило, стр. 117). Той не е билъ васалъ на сѣрбитѣ. Събранието отъ българскитѣ боляри не би го избрало за царъ, ако да е билъ велможа, подчиненъ на сѣрбския кралъ, комуто билъ зеть по сестра.

**) Старосѣрбския историкъ по тази случка казва: Бѣ бо въ то врѣме нѣкотораиа скръбъ іемоу сълоучила се отъ цара българскаго Михаила . . . Нъ сѣрбския архиепископъ Данаилъ изгладилъ скръбѣта на Стефанъ Дечански, като се отправилъ за Търново: иде пръвѣе къ цароу българскомоу, и помоштию божиєю тоу съврши волю іего. Поради вжтрѣшнитѣ раздори въ Сѣрбия, Стефанъ Урошъ III бързалъ да се примири съ Михаила Шишмана.

*) *Ἐν Τερνόβῳ χηρέουσαν εὐρηκῶς εἰς γάμον κοινωνίαν ἤγάγετο.*

гато го посѣтилъ историкътъ Грегора като пратеникъ въ Скопие*). Андроникъ по-млали трѣбало да започне за трети пжть неприятелски дѣйствия противъ дѣда си; той билъ окураженъ и отъ съюза съ българитѣ и борбата си водѣлъ успѣшно. Тогава сѣрбскиятъ кралъ Стефанъ Дечански изпратилъ на помощъ на по-стария Андроникъ 12 чети (*τάγματα*), прѣдвождани отъ протосеваста Стефана Хреля (*τοῦ δὲ ἐκ τῶν Τριβαλῶν συμμαχικοῦ δυοκαίδεκα ὄντων, ὁ Χρέλης ἐστρατήγει, τῶν τε παρὰ Τριβαλοῖς εὐλατοιδῶν καὶ ἀνδρίας καὶ ἐμπειρίας στρατηγικῆς τὰ πρῶτα φέρων παρ' αὐτοῖς***), който по юначество и стратегическа опитностъ минавалъ като първъ между сѣрбскитѣ благородници—властели. Хреля стигналъ до Сѣресъ и се присѣдинилъ къмъ привърженицитѣ на стария Андроникъ; той съ свѣтитѣ си (1328 г.) спрѣлъ по-слабитѣ съюзни войски да влѣзатъ въ сражение съ ония на смѣлия младъ Андроникъ, комуто скоро се подчинили Македония и Албания. Привърженицитѣ на стария Андроникъ се държали само въ пограничитѣ крѣпости съ Сѣрбия: въ Просѣкъ, Струмица и Мелникъ, защото Пелагония била вече паднала въ ржцѣтѣ на младия Андроникъ. Тогава мнозина грѣцки първенци и управители на крѣпоститѣ, привърженици на стария Андроникъ, избѣгали при сѣрбитѣ и се стараели да склонатъ краля Уроша III да обяви война на младия Андроникъ, чието положение се бѣше доста подобрило. Краля съ войскитѣ си се намиралъ на сѣрбско-грѣцката граница и очаквалъ Стефана Хреля да се върне съ спомагателния отрядъ отъ Сѣресъ и да му докладва за военната подготовка на Андроника млади. Скоро Стефанъ Хреля се върналъ и по думитѣ на Кантакузина посѣдвалъ своя кралъ да не влиза въ борба съ младия Андроникъ, защото войската му е била храбра, пригответена добрѣ за сражения, а при това къмъ нея се присѣединила и друга спомагателна отъ българи, поданици на Византия. (*ὑπήκοον Ῥωμαίοις στρατεύμα Μυσῶν ἤδη καὶ ἐνεωτέρισσε φανερώς*). Византийскитѣ бѣжанци при сѣрбския дворъ настоявали прѣдъ краля да открие война на младия Андроникъ; нъ той рѣшително имъ отказалъ, защото и войската му не била събрана (*ἄλλως τε οὐδὲ τοῦ στρατεύματος ἐμοὶ παντὸς συνηθροισμένου*), нито пъкъ великоименититѣ властели били съгласни да воюватъ. Тогава Стефанъ Дечански прѣдложилъ на бѣжанцитѣ да имъ издѣйствува амнистия отъ младия Андроника, или да ги изпрати при българския царъ, та прѣзъ България да заминатъ за Цариградъ, (*ἀλλ' ἐγὼ πρὸς Μιχαὴλ τὸν βασιλέα Μυσῶν κηδεστήν ὄντα ἐμὸν ὑμᾶς πέμφω*), понеже Михаилъ му билъ зетъ, или да ги прѣпрати въ Венеция, та оттамъ да заминатъ

*) Ὅρων γὰρ ὁ νέος Ἀνδρόνικος τὸν κοάλην Σερβίας τῷ γηραιῷ βασιλεὶ προσκείμενον προστίθεται οὗτος τῷ Μιχαηλῷ. Niceph. Greg. IX гл. 1.

***) Kantacuz. I, 52.

съ кораби за Цариградъ, или пъкъ най-сѣтнѣ прѣдложилъ имъ да се укрѣпатъ въ своитѣ градове: Просѣкъ, Прилѣпъ и Струмица, които били почти непривзимаеми и да очакватъ до като се свърши междуособната война. Бѣжанцитѣ се установили на послѣдното прѣдложение. Тогава и Михаилъ Асѣнъ, потомецъ на Мицо и царъ Ивана Асѣна трети, комуто незаконно било прикачено прозвището *Асѣнъ*, като привърженикъ на стария Андроникъ, прибѣгналъ въ Просѣкъ, изгонилъ жителитѣ и се укрѣпилъ въ него, нѣ отъ страхъ на прѣдателство, въвелъ въ крѣпостъта сѣрбски гарнизонъ, и оттогава Просѣкъ останалъ въ ржцѣтѣ на сѣрбитѣ. (*Ἀσάνην δὲ τὸν Πρόσεκον ἀφείλοντο οἱ Τριβαλοὶ κλοπῇ*). Тази крѣпостъ пазѣла вардарската долина, а излагала солунската равнина. Михаилъ Асѣнъ прѣминалъ на сѣрбска страна, и къмъ 1341 г. намираме го властелинъ на крѣпостъта. Нѣ скоро се свършила междуособната война въ Византия (1328 г.). Стария Андроникъ трѣбало да облѣче калугерско расо. Урошъ III се намиралъ въ недобри отношения съ Андроника III. Прѣзъ 1329 г. сж съобщили на младия императоръ, че сѣрбитѣ се приготвили да нападнатъ на Охридъ, (*στρατιὰ Τριβαλῶν τῇ Ἀχρίδι ἐπιθέσθαι*). Тѣ опустошили околността и обсадили крѣпостъта. Андроникъ III съ отборъ войска набързо се опжтилъ къмъ Охридъ, та сѣрбитѣ били заставени да напуснатъ обсадата; той прѣвзелъ съ пристѣпъ нѣкои околни крѣпости, които принадлежали на сѣрбитѣ и се оттеглилъ въ Тракия. (*καὶ ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῇ (τῇ Ἀχρίδι) φρουρίων τινὰ ὄντων ὑπηκόων Τριβαλοῖς, εἶλεν ἐξ ἐφόδου*. Cantac. II. 21).

Между туй царъ Михаилъ Шишманъ, поради нѣкакви разногласия съ сѣрбския кралъ му обявилъ война и като знаелъ, че и императорътъ враждувалъ съ сѣрбитѣ, изпратилъ му посолство и го подканялъ да нападне и той краля, тѣй като отъ двамата по-лесно би могаль да бжде надвить. (*Πέμψας πρεσβείαν πρὸς αὐτόν*). А и Григора казва: *διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλος*, т. е. Михаилъ изпратилъ пратеници до императора. Българскиятъ царъ и византийскиятъ императоръ се намирали въ добри отношения. Тѣ и попрѣди имали сж двѣ свиждания, едно при Черноменъ до Одринъ, а другото станало между Созополь и Анхияло въ мѣстността Кримни до Бургасъ, и всички спорни въпроси между тѣхъ били изгладени. Андроникъ III помислилъ, че сега е настѣпило врѣме да отмъсти за безчинствата на сѣрбитѣ, които сж вършили противъ Византия, съ завземанието на голѣма часть отъ Македония. (*ἐπεὶ δὲ ἐδόκει καὶ βασιλεῖ καιρὸν εἶναι δίκας παρὰ Τριβαλῶν λαβεῖν ὧν ἠδίκησαν Ρωμαίους*). За това обѣщаль на Михаила, че ще прѣдприеме и той походъ срѣщу сѣрбитѣ. Прѣзъ Пелагония (битолско) Андроникъ III нахлулъ въ сѣрбска земя и прѣвзелъ съ пристѣпъ укрѣплението Бучино, а крѣпоститѣ Дебрица, Дѣбрунъ, Кавалларъ и Сидирокастро

(Желѣзникъ) му се прѣдали съ съгласие. *Καὶ Βουτζοῦνιν μὲν τε φρούριον... εἶλεν ἐξ ἐφόδου, Δευρίτζαν δὲ καὶ Δουβροῦνιν καὶ Καβαλλάριον καὶ Σιδηρόκαστρον φρούρια καὶ αὐτὰ, παρεστήσατο ὁμολογία.* (Крѣпостъта Бучино се намирала близо до Прилѣпъ на Църна, Дебрица между кичевско по пжтя за Прилѣпъ*), а Желѣзникъ крѣпостъ въ цѣрско (Демирхисаръ по турски), Кавалларъ остава неизвѣстно. Може би е Кавадарци. Старо-сърбския продължителъ на Данаила пише, че на Стефана Дечански слѣдъ побѣдата му се прѣдали грѣцкитѣ градове: Велесъ, Просѣкъ, Шипъ, Чрѣшче и Добрунъ**).

Изглежда, че византийския императоръ е навлѣзълъ доста въ сърбска територия. И за да се съедини съ царь Михаила, който съ войскитѣ си стигналъ до Велдбждъ (Кюстендилъ), оставало му незначително разстояние. Нѣ нѣкои нови историци не считатъ за вѣрно туй старо-сърбско извѣстие. Старосърбскиятъ жизнеописателъ хвърля вината на царь Михаила за българо-сърбската война: Велицѣи млевѣ и ненависти въставъши на сего (крала Стефана Оуроша) отъ цара българскааго Михаила. Послѣдния, хоте отъчъствиѣе іего озлобити, и хвале се іако поставити прѣстоль свои въ дрѣжавѣ отъчъствиіа іего и таково іединомыслъно съвѣтованиѣ имѣ и любовъ маловрѣменъноу съ царіемъ грѣческымъ. Когато сърбския кралъ узналъ, че Михаилъ ще воюва срѣщу него и му изпратилъ пратеници съ цѣль да се прѣдодврати войната, българския царъ казалъ на пратеницитѣ да съобщатъ на краля думитѣ: „хоштоу оубо брати се съ тобою“ (искамъ да се бия съ тебъ). Нѣкои нови историци приематъ, че М. Шишманъ се билъ съ сърбитѣ, за да придобие надмощие въ Македония. (Сада је требало да се дефинитивно реши питанье о томе, ко ће бити господаръ у Македонји, на Вардару и на Струми. Ст. Станојевић, Историја Српскаго Народа, стр. 135). Тази мисълъ не намира потвѣрждение въ фактитѣ, защото въ договора между българитѣ и византийския императоръ на послѣдния било прѣдоставено да си повърне земитѣ въ Македония, а не да ги завземе българския царъ. И затова виждаме Андроника III въ Македония да привзима крѣпоститѣ една подруга и то се движелъ по сѣверно направление. Ми-

*) Г-нъ К. Иречекъ я поставя въ охридско; тя трѣба да е сжщата, кждѣто билъ назначенъ по-прѣди Климентъ за епископъ словѣнски.

***) И господину... кралю земліамъ многымъ дрѣжавы грѣчскыіе прѣдавшымъ се, и грады ихъ же приѣтъ, ихъ же имена си соуть: градъ славныи Велесъ, градъ Просѣкъ, градъ Штипъ, градъ Чрѣшче, градъ Доброунъ. (Г. Даничић, Животи краљева... стр. 197).

хаилъ Шишманъ съ войскитѣ си миналъ прѣзъ София и стигналъ до кюстендилското поле, на чието сѣверно устие прѣвзелъ сѣрбската крѣпость *Земльнѣ**). Сражението станало близо до земленската крѣпость при Кюстендилъ**). Дватама сѣрбски крале разположили лагера си на сѣверъ отъ града на рѣка *Каменьча* (сега Саволщица). Всѣка неприятелска войска броела около 15000 души. Сѣрбитѣ, притѣснени отъ българи и гърци, за да се отървятъ поне отъ единъ неприятель, прибѣгнаха до измама. За два или три дена заключили примиріе (и съсыланиіе имоушта между собою покъсьнѣста два или три дѣни; ожидааше бо господинъ краль съвкоупліеніа войски своіе, нѣкаторымъ властеліемъ оукасьнѣвшимъ). Кантакузинъ пише, че деньтъ въ който сѣрбитѣ нападнали на българския лагеръ билъ нагласенъ да не се биятъ. (*ἐπεχειρίσαν ἄρτι συνέθεντο ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς μαχοῦμενοι ἐς τὴν ὀσπεραλίαν*). Затова частъ отъ българската войска се била прѣснала на фуражировка. Слѣдъ внезапното нападение отъ страна на сѣрбитѣ поражението на българитѣ било неминуемо (въ сѣбота 28 юни 1330 г.). Отъ бойното поле Стефанъ Дечански се опжтилъ къмъ българската земя. Той се спрѣлъ на почивка въ Мраката (радомирско), (И иды съ вои своими и прииде на мѣсто глаголіемо Мракоу). Когато Урошъ III се намиралъ тукъ, съобщили му, че Андроникъ III се научилъ за разбиванието на българитѣ и напусналъ завзетитѣ сѣрбски земи и крѣпости.

Отъ Мраката сѣрбския краль настѣпилъ къмъ мѣстото Извори, което се иамирало вече въ българска територия. (И отъ тоудоу (Мракоу) прѣдвигъшоу се іемоу съ вои своими прииде въ прѣдѣлъ земліе бльгарьскыіе въ мѣсто рекомо Извори, и отъ тоудоу въсхотѣ поустити скипѣтры своіе съ силами на приетіе земліе тоіе). Нъ на утрѣнния день пратеници отъ Бѣла-Ура, братътъ на убития царь Михаила, и отъ великомощнитѣ български велможи се явили прѣдъ краля въ Изворъ при Радомиръ и поискали да се заключи миръ. (Въ тѣ часъ приидоше поклицари отъ брата цароу томоу Михаилоу, рекомааго Вѣла-оуръ и отъ всѣхъ велемошѣныхъ). Тогава из-

*) Іако въздвигъ се царь (българський) съ силами своими отъ града своіего славнааго Бѣдиніа, отъ рѣкы глаголіемыіе Доунава и идеть въ дръжавоу краліевства ти въ мѣстѣ рекомо Земльнѣ. Даничиѣ 181.

**) Съ ними оубо бранъ сѣтворъ въ дръжавѣ краліевства ми въ мѣстѣ рѣкомѣмъ Земльнѣ.

гонената първа жена на царь Михаила, Ана, сестра на Уроша III, заела българската власт заедно съ малолѣтния си синъ Ивана Стефана Шишмана, безъ да сж били присъединени къмъ сѣрбскитѣ владѣния нѣкакви южно-български земи*).

Отъ *Извори* сѣрбския кралъ съ върналъ въ отечеството си и слѣдъ малка почивка наново се отправилъ къмъ втория си врагъ Андроника III*), който, като се научилъ за поражението и смъртта на българския царь, напустналъ Македония и се отзовалъ въ Тракия, дѣто се възползувалъ отъ това българско нещастие, като завзелъ пограничните градове: Месемврия, Анхиало, Айтось, Русокастро, Ктения и Ямболъ. Тѣзи градове, види се, той считалъ отстъпени като зестра на сестра си, която изгонили изъ България. Урошъ III нахлулъ въ Македония; тамъ му се прѣдали отново горѣспоменатитѣ крѣпости, които били завзети отъ византийцитѣ. И... мнози отъ славныхъ земліе грѣчьскіе идѣахоу къ господиноу кралю прѣдающте се іемоу съ дръжавами своими, и грады ты... Урошъ тѣзи градове ги прѣдалъ на нѣкои отъ свойтѣ вѣрни властели (прѣдасть ихъ нѣкоторымъ вѣрныхъ своихъ съ силами воиски свіеіе прѣдръжати ихъ въ послушаниіе и работоу); той скоро се върналъ и отъ югъ въ Сѣрбия, кждѣто вжтрѣшнитѣ раздори между властелитѣ и краля се бѣха усилили. Стефанъ Урошъ на 1331 г. биле детрониранъ и удушенъ. Неговиятъ синъ Стефанъ Душанъ, като поелъ властта,

*) У насъ сж разпространени нѣкои невѣрни извѣстия по отношение границата между сѣрби и българи. Така напримѣръ, четемъ: „Часть отъ Овче-поле, бѣше взелъ още Милутинъ, нѣ срѣдището на Овче поле, градътъ Шипъ, падна подъ сѣрбитѣ едва при Дечански, слѣдъ войната въ 1330 г. Сжшо и Велдбуждско цѣло биле закржглено за сѣрбскитѣ владѣния при Дечански“. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 158. Отъ писмото на Теодора Ласкаръ, въ което се казва „загражда Сардика“, се установява, какво границата на югъ между гърци и българи още прѣзъ 1256 г. се намирала въ радомирско малко по на сѣверъ отъ Мраката. Границата си останала сжщата и при Милутина до Извори, която заварилъ Дечански и я наслѣдилъ Душанъ и пр. Този въпросъ е интересенъ, че разрѣшава оня за автентичността на хрисовула, издаденъ отъ царь Ив. Александра на орѣховския мѣнастиръ св. Никола въ Мраката.

*) И тако господинъ кралъ въздвигъ се съ вои своими отъ прѣдѣлъ земліе бльгарскіе, и иде отъ вѣстока къ западоу. И... пришьдъ... кралъ въ домъ свои и мало іетеро врѣме прѣпокоивъ се отъ крѣпъкааго троуда, пакы повелѣ събрати се вѣсѣмъ воіемъ своимъ... хоте ити... на оного вѣторааго врага своіего, цара грѣчьскааго.

сжщо тѣй изпърво трѣбало да се разправя съ нѣкои отъ недоволнитѣ си велики войводи. Отношенията му спрямо Византия останали сж напрегнати, а границитѣ неопрѣдѣлени. Сърбската граница започвала на югъ отъ Лешъ за Пилотъ, Дебъръ и Пологъ, подирѣ обхващала градоветѣ Кичево, Велесъ, Просѣкъ, Шипъ и свършвала на югъ отъ Велдбждъ (Кюстендилъ). На Византия оставали пограничните крѣпости: Валона, Бератъ. Кроя, Елбасанъ, Охридъ, Прилѣпъ, Струмица, Мелникъ и Съръ*). Значи и подирѣ войната не сж станали значителни погранични промѣни. Нѣ ето, че щастието се усмихнало отново на Душана. Даровитиятъ и хитъръ византийски военачалникъ Сиргиянъ, който билъ оставенъ попрѣди отъ Андроника III да пази границитѣ въ Македония противъ сърбитѣ, прибѣгналъ къмъ послѣднитѣ, защото се боелъ да не бжде убитъ, поради съзаклятничество противъ императора. Сиргиянъ, щомъ се явилъ прѣдъ краля, му обѣщаль, че много земи, подвластни на Византия, ще подчини на сърбитѣ, ако му помогнатъ да заеме византийския прѣстолъ. (*Καὶ ἐπηγγέλλετο (ὁ Συργιάνης) πολλὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὑπήκοα αὐτῷ (τῷ κράλει) ὑποποιήσειν.* Cant II. 25. p. 450**). Душанъ го приелъ радостно (*κράλης δὲ ὑπεδέξατο αὐτὸν ἀσμένως... ἅμα δὴ ἐλπίσας δι' αὐτοῦ τὰ Ῥωμαίων προάγματα ὡς μάλιστα κακώσειν*), тѣй като се надѣвалъ, че чрѣзъ Сиргияна ще причини по-голъми злини на Византия. Той тутакси му далъ нуждната войска, за да завземе подвластнитѣ на Византия градове. (*καὶ στρατιάν ὄσης ἐδέετο παρεῖχεν ἐπὶ τῷ τὰς ὑπήκοους τοῖς Ῥωμαίοις πόλεις καταδουλοῦσθαι*). Тогава Душанъ съ Сиргияна завзелъ, споредъ нѣкой, Струмица, Радовище и Охридъ и други укрѣпени градове. (И съ прѣвысокыи . . . краль съвѣкоупивъ вѣсоу силу войскы своеіе и иде тамо вѣноутрѣ грѣчьскааго царѣства, и грады многы царѣствиа того приетѣ, и земліе многыіе дрѣжавы тоіе плѣни... сего цара (кирь Аньдроника) зѣло мысливѣша іемоу, хоте прогнати изъ царѣствиа іего земліе грѣчьскыіе, и отышьствиіе сътворѣ отъ нѣкотоааго мѣста дрѣжавы земліе грѣчьскыіе и пришьдѣ съ силами своими, и ста подѣ градомѣ славѣнымѣ Солуномѣ). Даже Сиргиянъ успѣлъ да завземе и Костуръ*) (1334 г.) Послѣдниятѣ прѣзъ лѣтото съ сърбскитѣ войски се намираль

*) Влж. С. Iireček, Geschichte der Serben S. 373.

***) Григора пише: *καὶ ὑπισχνουμένῳ ποιήσειν ὑπήκοον Τριβάλλοις τὴν ἐν Μακεδονίᾳ χώραν Ῥωμαίων, εἰ καὶ αὐτὸς αὐτῷ συνάροίτο ἄρξαι Ῥωμαίων* т. е. Сиргиянъ обѣщаль да подчини на сърбитѣ византийскитѣ земи въ Македония, ако краля се съгласи да му помогне да завладѣе византийския прѣстолъ.

*) *Καὶ ἄλλα τε μάλιστα πολιόμενα προσεποιήσατο, καὶ Καστορίαν.* Cantac. II. 25, p. 451.

прѣдъ Солунъ. Въ града партията, която съчувствувала на сърбитѣ, готвѣла се да прѣдаде града на Сиргияна. Андроникъ III напустналъ Цариградъ и се явилъ въ Солунъ, за да го защити, нъ попрѣди той нагласилъ Сфранца Палеолога, членъ отъ държавния съвѣтъ, царски византийски замѣстникъ на укрѣпенигѣ градове Дебрець, Соскъ, Стари-долъ и Хлеринъ (*ἃ τῶν φρουρίων Σωσχοῦ τε καὶ Δεύρης καὶ Σταυροδόλλων καὶ Χλερινῶν ἐπέτρολετήν ἀρχήν**) Cant. II, 25.), да убие опасния Сиргиянъ. Сфранца се прѣсторилъ, че бѣга отъ императора, който му конфискувалъ имотитѣ и опозорилъ привидно жената му. Той билъ любезно приетъ отъ Сиргияна и прѣдставенъ на краля. И когато Сиргиянъ се намиралъ на лагеръ около рѣката Галикъ до Солунъ и се билъ отдалечилъ отъ своитѣ приближени, Сфранцесъ съ своитѣ слуги, които били посвѣтени въ тайната, съсѣкли Сиргияна. Слѣдъ неговата смъртъ кралъ Душанъ намѣрилъ продължаванието на войната за безполезно, защото голѣма частъ отъ привърженицитѣ на Сиргияна се присъединили вече къмъ императора, и сърбитѣ се принудили да сключатъ миръ. Срѣщата станала „подъ славньнимъ градомъ Солоуномъ мѣсеца авьгоуста въ кѣ. днь въ петъкъ дньемъ (1334 г.). И любьзно цѣлованнѣ сътворьша между собою“. т. е. Андроникъ III и Ст. Душанъ.

Споредъ старо-сърбски източници Андроникъ отстѣпилъ на Душана всичко, каквото билъ завладѣлъ въ Македония Милутинъ, Дечански и самъ той: *іеже възетъ дрѣжавы земліе моіеіе и грады прародитель благочьстивааго ти краліевьства и родитель краліевьства ти, и все врѣме іже приетъ прѣвысокоіе ти... краліевьство... да и азъ даю вьса та... Нъ му ка-*

*) Тѣзи крѣпости съставлявали една частъ отъ по-късната епархия *Ἡ Μοῦλευῶν καὶ Μολεσχοῦ*. По славянски мѣстността се казвала „*смолско*“. Тѣй че отъ смолско съ метатеза се образувало гръцкото *Μολεσх-οσѣ*. Остатки отъ крѣпостъта Дебрець и до днесъ сж запазени при селото Дебрець до Емборе. А *Стари-долъ* трѣба да се търси въ саригѣолско, както и Соскъ. Тази мѣстность до сега не е проучвана отъ вѣщо лице.

Село Дебрець лежи въ политѣ на сѣвернитѣ голи и скалисти разклонения на Снѣжникъ. Между селата Дебрець и Емборе около 5—6 минути далечъ се намира „калето“, останки отъ укрѣпления върху единъ доста високъ хѣлмъ. На югъ отъ Дебрець, върху повисокитѣ склонове, се намиратъ развалинитѣ и на друго укрѣпление, което по всѣка вѣроятность ще да е стояло въ нѣкаква връзка съ първото, защото тѣ сж на двѣтѣ отсрѣщни страни на единъ проходъ, който води къмъ горнитѣ склонове на Снѣжникъ.

залъ повърни ми, каквото искашъ. И велико же възхотеси даси ми отъ роуки твоіе. Прѣдполага се, че на сърбитѣ останали тогава само Струмица и Прилѣпъ, а другитѣ земи били повърнати на гърцитѣ. „Господиноу кралоу нѣкотоу же честь земліе и градовъ даровавшоу іемоу, и тако съмиривъша се сътвориста расгаіание“.

Кантакузинъ пише, че всичкитѣ градове, които завладѣлъ Сиргиянъ, слѣдъ убийството му, като получили отъ императора амнистія, доброволно сж се повърнали подъ императорската власть*). Фактъ е, че първъ сърбскитъ кралъ поискалъ миръ и съюзъ отъ Андроника, та е възможно, щото сърбитѣ да сж повърнали поголѣмата часть на Византия. (*Ἡ ὀράλης προσβείαν δὲ εἰς βασιλέα πέμψας, σπονδὰς ἔθηκε πρὸς αὐτὸν εἰρηρικὰς καὶ συμμαχίαν.* Нъ старо-сърбскитъ авторъ продължава: Прочее же грады и земліе гръчскыіе іелико възетъ и приложи къ землі отъчъствиіа своіего... ихъ же имена сїа соутъ: пръвоіе градъ славныи Охридъ, (като потвърдилъ привилегиитѣ на архиепископа) и градъ славныи Прилѣпъ, въ томъ бо благочъстивыи кралъ въздвиже себѣ дворъ царскыи въ прѣбыванію и градъ славныи Костоуръ, градъ Строумицоу, градъ Хлеринъ, градъ Желѣзьньць, градъ Водѣнь, градъ Чьмрѣнь (Чемренъ) и сїа вьса приетъ въ три лѣта краліевьства своіего. (Даничичъ, Животи крал, стр. 226). Понеже покъсно сърбитѣ сж обсаждали Воденъ и други крѣпости, то на горното извѣстие не трѣба да се дава пълна вѣра**).

Нъ и императора ималъ нужда отъ мира, защото възнамѣрявалъ да присъедини земитѣ на сѣверна Гърция. Прѣдложението и бързината за миръ отъ сърбска страна може би трѣба да се обясни съ нашествието на маджарскитъ кралъ Карлъ Робертъ въ сърбскитѣ владѣнія. Тогава Андроникъ III вече като съюзникъ изпратилъ помощъ на Душана. Нъ, ако и да имало приятелство, все пакъ Византия побързала да си укрѣпи границата отъ къмъ сърбитѣ.

Съ изгубванието на Просѣкъ солунската равнина оставала открита за неприятеля отъ къмъ сѣверозападъ, затова Андро-

*) *Πόλεις δὲ ὅσαι πρότερον ἐγένοντο ὑπὸ Συογιάννην... συγγνώμην παρὰ βασιλέως καὶ ἀμνησίαν τῆς ἀποστασίας προσεχώρησαν ἐκδοῦσαι πάλιν.* Cant. II. 25. p. 457. Нъ отъ градоветѣ не зависѣло, а отъ желанието на сърбскитъ кралъ, който билъ господаръ на положението.

**) Ст. Душанъ прѣзъ 1335 г. потвърдилъ съ грамоти владѣніята на трескавецкитъ мѣнастирь, който билъ съграденъ прѣди да завладѣятъ сърбитѣ тѣзи мѣстности.

никъ III издигналъ крѣпостъта Гинекокастронъ съ яка кула, която поради твърдостъта си е могла да се запази и отъ женита отъ това получила името си Женско*). Въ сѣщото врѣме била издигната и крѣпостъта Желѣзникъ Сидирокастронъ (Демир-хисаръ) при Сѣресъ**), както и Амфиполъ и пр. . . .

Нашиятъ пѣкъ протосевасть Стефанъ Хреля Драговоля е построилъ пирга въ рилския мѣнастирь, върху който личи слѣдния надписъ :

† при дрѣжавѣ гна
 поѣвъ високаго степана
 дѣшана кра съзидана съи
 пиргъ гнѣ протосѣка хрѣ съ трѣдомъ
 сѣмъ ѡцъ и ѡмъ рылкомъ
 и мѣри бжін нарицаемѣи
 ѡсѣновица кѣ † ѕ ѡ м г ѣ *

Отъ надписа ясно се установява, че сѣрбитѣ владѣли и рилската пустиня като погранична мѣстность, която завзели отъ гърцитѣ още прѣзъ 1282—3 г. при покоряването на Пианецъ. Набожниятъ старецъ кесаръ Хреля, който служилъ и на тримата сѣрбски крале, построилъ отъ основа и храмътъ на св. Богородица „Осѣновица“ въ рилския мѣнастирь. Владиславъ граматикъ (1469 г.) пише: Тогда же и сего богоноснаго отьца светѣйшииа обитѣль соущииа иже въ рыльсѣи поустыни... юже добрѣ зѣло и благолѣпнѣ же послѣжде прѣвзльнии онъ кесаръ Хрелиа, образомъ же иночьскымъ нареченыи Харитонъ монахъ, въ славословиѣ божие и въ чьсть прѣподобномуу отъ основаниа въздиже и създа (Гласник 22 кн., стр. 288). Тогава (1336 г.) за кратко врѣме били разклатени и добритѣ отношения между бѣлгарския царъ Иоана Александра

*) *Περὶ μὲν γὰρ Θεσσαλονίκην οὕτω πρότερον ὂν τὸ Γυναικόκαστρον... ἐτείχεσε, καὶ πόρον ἐπιστήσας μετέδει τε μέγιστον καὶ καρτερότατον ἀντισχεῖν πρὸς πολεμίων μηχανάς...* Савт. II. 39. р. 543.

**) *Καὶ περὶ Φερὰς ἕτερον Σιδηρόκαστρον.*

*) Датата на надписа, ако и да е ѕ ѡ м г (6843—1335 г.), нъ г. Е. Спространовъ, проф. Милетичъ и Йорданъ Ивановъ приематъ 6840—1332. Туй произлѣзло отъ неправилното транскрибиране и разбиране на буквитѣ ѕ ѡ м г ѣ. Послѣднитѣ три букви отъ надписа горнитѣ автори четатъ „господне“, когато трѣба г да се отнесе къмъ годината, а и и ѣ съставляватъ мѣсець ноември и денътъ,

и ноговиятъ зетъ Стефанъ Душана. Послѣдния искалъ да напусне съпругата си Елена, сестра на Александра, поради безплодие, (били сж изминали 5 години безъ да е родила наследникъ за сърбския прѣстолъ). Нъ скоро кралица Елена добила (1337 г.) Уроша, та се прѣмахнала тази причина за разводъ. Отношенията съ Византия продължавали да сж добри; послѣдната наново се засилвала доста на „западъ“, защото ѝ се удало да присъедини голѣма частъ отъ тесалийскитѣ земи (1336 г.). Императорътъ, като се връщалъ оттамъ, посѣтилъ Стефанъ Душана въ Радовищъ*). Навѣрно Андроникъ III се стараелъ да осигури отъ къмъ сърбска страна похода срѣщу Епиръ, който тъкмѣлъ да прѣдприеме или пъкъ ималъ прѣдъ видъ операциитѣ си въ сѣверна Албания. Нъ по туй врѣме сърбитѣ врѣменно изгубили една частъ отъ сѣвероизточна Македония. Душанъ, слѣдъ оздравяванието си отъ тежка болѣсть, посрѣдствомъ пратеници, търсилъ съдѣйствие отъ Венеция срѣщу вжтрѣшни и външни врагове, както и гражданско право за себе си.

Протосевасть Стефанъ Хреля тогава се отцѣпилъ отъ сърбската държава заедно съ владѣнията си и, за да си осигури военна поддръжка срѣщу краля, призналъ върховната власть на Византия. Побужденията, за да направи подобна постъпка, оставятъ неизвѣстни. Понятието за държавно единство у единъ народъ тогава се намирало въ зародишъ, и едно силно огорчение е било достатъчно да подбуди васала да се хвърли въ неприятелския лагеръ. Подобни случаи и у българитѣ били чести. Хреля подирилъ посрѣдничеството на Кантакузина, съ когото се познавалъ отъ срѣщитѣ при сключванието на мира около Солунъ и при Радовищъ*). (Cant. III, 32). Безъ града Мелникъ, който му се прѣдалъ по-късно, Хреля владѣлъ три градове (*καὶ πόλεις τρεῖς παραδεδωκώς*, т. е. прѣдалъ три града на Византия при отметванието си отъ сърбитѣ). Тѣ трѣба да сж били Струмица, Щипъ и Стобъ, ако не и Кюстендилъ, тогава Велбуждъ. Григора пъкъ казва, че Хреля за столица си опрѣдѣлилъ гр. Струмица, (*οἰκίαν κατέστησεν ἀρχὴν ἑαυτῷ Στρουμιτζαν ὑπερνέφελον φρούριον*) крѣпость прѣзоблацитѣ и че владѣнията му се простирали по р. Струма безъ Сѣресъ до Амфиполь (гр. на устието на Струма). Той разполагалъ съ огромно богатство, ограбено отъ съсѣдитѣ, поддръжалъ доста своя и наемна войска. (На помощъ на Кантакузена се явилъ съ хиляда души конница, безъ своята гарнизонна войска). Билъ отличенъ стратегъ,

*) Срѣщата била нагласена да стане въ Боймица (*συνέθεντο μετὰ τῶν πρέσβων ἐν Βαίμῃ τὴν ἔνωσιν γενέσθαι χωρίῳ Μακεδονικῷ*, нъ императора за да го изненада и му освидѣтельствува искрѣнното си приятелство го посѣтилъ въ *Ῥαδοβόσδιον* неочаквано.

*) (*Δι' αὐτοῦ γὰρ (τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ Χρέλης) καὶ Ἀνδρονίκῳ προσῆλθε τῷ βασιλεῖ*).

както се вижда отъ доклада му до Стефана Дечански, който се ползувалъ отъ съвѣтитѣ му. Византийцитѣ високо цѣнили неговитѣ способности, като военачалникъ; а като хитро-лукавъ срѣдновѣковенъ дипломатъ той умѣлъ да схване и използва обстоятелствата. Византия, за да го поласкае и да го държи на своя страна, го възвеличила съ кесарската титла.

Нъ не се изминало много врѣме и Андроникъ III умрѣлъ (1341 г.). Сега вече сърбскиятъ кралъ се освобождавалъ отъ клетвенитѣ си задължения спрямо Византия. Наслѣдникътъ Иоанъ Палеологъ билъ 11 г. момче. За регентъ билъ избранъ и великия доместикъ (военачалникъ) Иоанъ Кантакузенъ, който ималъ мощни неприятели. Отъ всѣкждѣ съсѣдитѣ се нахвърлили върху империята. Българскиятъ царъ Иоанъ Александъръ съ войскитѣ си се намиралъ въ пограничния градъ Сливенъ и изисквалъ отъ новото правителство да му прѣдадатъ претендента Ст. Шишмана. Кралъ Ст. Душанъ, огорченъ отъ отметванието на Хреля, се разположилъ съ войската си близо до Солунъ, като опустошавалъ околността и пр. Пратеникътъ на регенството склонилъ краля да поднови стария миренъ договоръ, слѣдъ което и се оттеглилъ отъ Македония. Нъ тъкмо сж изминали четири мѣсеци, и Кантакузинъ, поради интригитѣ на противницитѣ си, билъ лишенъ отъ всичко и, за да се запази, се прокламиралъ въ Димотика за императоръ. Съ този актъ започнала 14 г. междуособна война въ Византия, която умно използвалъ кралъ Стефанъ. Тогавашниятъ Хреля, като старъ приятелъ на Кантакузина, се присъединилъ къмъ привърженицитѣ му и заемалъ видно мѣсто между тѣхъ. Нъ на Кантакузина сждбата не помогнала. Опититѣ му да завземе гр. Одринъ, или Солунъ, или Беръ, останали ялови. А войскитѣ на Стефана Душана вече обсаждали Воденъ, нъ били изгласкани отъ коницата на Кантакузиновия противникъ Алокавка, който до такъва степенъ притѣснилъ узурпатора императоръ, щото Кантакузинъ, слѣдъ като го напуснали и съмишленицитѣ при р. Галикъ (солунско), билъ принуденъ да бѣга при сърбския кралъ, надѣвайки се да получи помощъ отъ него, съ която да изгони Палеологовската династия отъ Византия и да я замѣни съ Кантакузиновската.

Съ 2000 души привърженици и войска Кантакузинъ се опжтилъ за Просѣкъ, оттамъ за Велесъ и Скопие. Въ красивия дворецъ Пауни до Прищина станало свижданието съ Стефана Душана 1342 г. Слѣдъ продължителни спорни прѣговори тукъ билъ сключенъ съюзенъ договоръ. Сърбскиятъ кралъ се обѣщалъ да му даде военна помощъ, нъ въ замѣна на туй и двамата съ клетва се съгласили, щото всѣки да получи ония земи и градове въ Македония, които пожелаатъ да се прѣдадатъ на единия или другия било по доброволно съгласие, било заставени чрѣзъ обсада, безъ да прѣчи единъ на другъ. Това условие се приело отъ съюзницитѣ, защото въ

македонскитѣ градове имало почти на всѣкждѣ двѣ партии, отъ които едната е съчувствувала на гърцитѣ, а другата на сърбитѣ, та всѣки единъ се надѣвалъ, че ще бжде успѣха на негова страна. Тогавя не малка прѣпирня се породила и за Хреля (*γενομένου δὲ καὶ περὶ Χρέλη τοῦ Τριβαλοῦ λόγου οὐκ ὀλίγου*). Стефанъ изисквалъ отъ Кантакузина да се откаже отъ него и земитѣ му, понеже билъ еднородецъ (*διὰ τὸ ὁμόφυλον*). Узурпаторътъ императоръ показалъ на краля писмената клетва на Хреля, съ която послѣдниятъ се задължавалъ да служи вѣрно на Кантакузина (*δι' ὧν συνέθετο ὁ Χρέλης δουλεύειν Καντακουζηνῶ τῷ βασιλεῖ*), поради което му билъ оставенъ. Съюзниятъ договоръ трѣбало да се потвърди съ взаимна клетва прѣлъ сѣрбскія архиепископъ, който нарочно пристигналъ въ Пауни за тази цѣль. Нъ прѣди туй пристигнали писма до краля отъ Хреля, въ които послѣдниятъ изявявалъ, че се покорява наново на Душана и че ще му прѣдаде и града Мелникъ, който наскоро го взелъ отъ гърцитѣ, ако му опрости за отетванието. Подиръ бѣгството на Кантакузина при сѣрбитѣ Хреля се намиралъ въ голѣма опасность. Той като допускалъ, че Кантакузинъ ще бжде заставенъ да прави голѣми отстѣпки на Душана и че послѣдниятъ ще иска повръщанието на Хреля, когото ще накаже за отетванието му, то поради туй нашиятъ хитѣръ Хреля намислилъ да отнеме отъ гърцитѣ ягката мелничка крѣпостъ, която послѣ да я прѣдложи на краля и да иска милость. Затова изпѣрво Хреля запретилъ внасанието на жиго въ Мелникъ, а подирѣ се явилъ и съ войската си прѣдъ стѣнитѣ. Стѣсненъ гарнизона, прѣдалъ града на Хреля, който, тѣкмо прѣди да стане заклеванието на Кантакузина и Душана, че ще пазятъ съюзния договоръ, прѣдложилъ подчинението си на краля заедно съ Мелникъ и околноститѣ му. Краля го приелъ и положилъ клетва, че го амнистира. По такѣвъ начинъ сѣрбитѣ завзели и една частъ отъ източна Македония. Сключеното споразумение между Ив. Кантакузина и Душана откривало на сѣрбитѣ възможность да продължатъ завоеванията си въ Македония. И до като Кантакузинъ безуспѣшно обсаждалъ Сѣресъ, на Душана се прѣдалъ гр. Воденъ съ подкупъ (1342 г.) Прѣзь идната (1343 г.) година отново Кантакузинъ поискалъ войска отъ Душана, за да иде въ Димотика да спомогне на съмишленицитѣ, които били притѣснени отъ цариградскитѣ императорски войски. Нъ, когато Душанъ се тѣкмѣлъ да се опѣти къмъ Сѣръ, получилъ извѣстие чрѣзь Хреля, който живѣлъ въ Мелникъ, че великия дукъ Апокавкъ отъ името на императрица Анна изкалъ да се срѣщне съ него, при Амфиполъ или Хризополъ съ цѣль да склони Душана да му прѣдаде Кантакузина, като обѣщавалъ да отстѣпи на

*) *Κακείνου Χρέλη διαλεγόμενου περὶ Μελένικον διατρέβοντι, καὶ δι' ἐκείνου τὰς Κράλη λαμβάνοντος ἀπολογία.*

краля всички земи на западъ отъ Кавала. Нъ, когато се протакали прѣговоритѣ по условията, за прѣдаването или затварянето на Кантакузина, Хреля умрѣлъ. (*μεταξὺ γὰρ τοῦ χρόνου τριβομένου ἐτελεύτησεν ὁ Χρέλης, ὃς αὐτοῖς τῶν ἀπορρήτων ἐκοινώνει*). Свиждането на Душана съ Апокавка, когото краля изкалъ да хване живъ, не станало, и то поради смъртта на Хреля, пише Кантакузинъ. Великия дукъ съ корабитѣ си отъ Амфи-полъ отплувалъ за Цариградъ, безъ да смѣе да обади нѣкому тайнитѣ прѣговори. А понеже нашиятъ Хреля билъ умъртвенъ въ рилския мѣнастиръ като калугеръ и понеже краля Душанъ не успѣлъ да залови Апокавка, то може да се прѣдполага, че Хреля е донасялъ за хода на тайнитѣ прѣговори или на Кантакузина, или пъкъ на Апокавка, които ги използвали въ връда на Душана. Хреля поради интригитѣ си билъ заставенъ и отъ стечението на работитѣ да се покалугери, а скоро подиръ туй билъ внезапно умъртвенъ отъ Душановитѣ хора (1343 г.) въ рилския мѣнастиръ. Заради това и въ нашия надписъ се казва: Гробъ те съдържитъ нинѣ оумръштвлена кесароу, иже вчерае намъ ѳсно глаголашту*). Слѣдъ смъртта на Хреля, грижата за владѣнията му заелъ Душанъ; той изпратилъ часть отъ най-добритѣ войници, които помагали на Кантакузина, въ крѣпоститѣ за да образуватъ гарнизони. *Καὶ ὁ κράλης περὶ τῶν πόλεων ἠσχόλητο τὴν ἐπιμέλειαν, ἃς Χρέλη κατέχοντος ἐλάβανεν αὐτὸς μετὰ τὴν τελευτήν*. Самъ пакъ краля съ Кантакузина се отправилъ за Сѣръ.

(Слѣдва).

---

*) Въ народния епосъ кесаръ Хреля е извѣстенъ съ прозвище „Хреля крилатица“; а по-късно заради отнетването си се характеризирва съ думитѣ „Хреля е пазарско копиле“.

Иерод. Иосифъ.

Археологически излѣтъ изъ тиквешко*),

Бѣхъ съ намѣрение да посѣтя дефилето Демиръ-Капу, за да разгледамъ остатъцитѣ на цвѣтещия нѣкога градъ Просѣкъ, който бѣ избралъ за столица на княжеството си, въ 1194 г., нашия боляринъ Добромиръ Стрѣзь. Случай ми се удаде да посѣтя тоя умрѣлъ вече градъ.

Прѣзь срѣдата на [м. юни 1910 г. слѣзохъ отъ влака Солунъ-Скопие на станцията „Криволакъ“ и веднага се отпавихъ на татарска бричка за *Неготино*, село—паланка. Надѣсно отъ пѣтя, надъ самата почти гара, видѣхъ основитѣ на стара крѣпость, нѣ не се спрѣхъ.

Сега съмъ при входа въ тиквешко, което още прѣдставлява terra incognita за учения свѣтъ... Въ Неготино, дѣто не намѣрихъ нищо археологическо, освѣнъ една голѣма мраморна и безъ глава статуя на Нерона, прѣкарахъ 26 часове. Отъ тукъ ударихъ къмъ казалийския градъ Кавадарци. Ако и да ми говориха, че се намирали тукъ старини, азъ се отпавихъ къмъ ю. з. и стигнахъ въ с. Рѣсава. Тукъ намѣрихъ много плочи отъ грубъ камъкъ, нѣ надписитѣ сж почти изтъркани и безъ значение. Напр.:

ΟΛΥΜΠΙΑΣ
ΤΩ ΥΙΩ
ΛΥΜΠΙΩΜΝ
ΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

*) Тиквешката областъ се намира почти въ срѣдата на Македония; тя и до днесъ не е бивала изпоходвана отъ каквито и да сж учени, наши или чуждестрани. Затова г. авторътъ на статията съ пълно право нарича тиквешко „непозната земя“. Такиви сж и *дебърско*, *малешевско*, *могленско*, *смолско* и пр. области, които сж наслѣдили нѣколко култури на класически и варварски народи. Вѣщиятъ пжтешественикъ безсѣмнѣние ще ни изненада съ цѣнни свѣдѣния за тѣхното минало, както въ дадения случай сж тѣзи кратки бѣлѣжки отъ нашия кореспондентъ-сътрудникъ, при все че тѣ не сж снабдени съ нуждитѣ естампажи или пѣкъ фотографически снимки. (Б. Р.).

Текстътъ :

» Ὀλυμπίας τῆς υἱᾶς Ὀλύμπου μνήμης χάριν«

Българския прѣводъ : „Олимпия на сина си Олимпа за паметъ.“

Плочата се намира подъ прага на училищната лѣствица. Или тѣзи плоча въ лозята, на д. брѣгъ на рѣчицата „Рѣсавска“, съ четири изпъкнали фигури на горната частъ :

ΓΑΙΑΤΙΤΟΥ ΒΥΡΔΩΝ ΙΤΑ.ΤΗΣΥΜ
ΩΝΕ ΙΤΑ.ΤΗΣΥΜ
ΒΙΩΚΛΣΛΥΤΩΖΩΝ
ΤΙΤΩ ΒΑΚΧΑΝ ΕΙΚΗ
ΣΩΥΩΑΝΔΡΙ ΚΜΧΥΤΙ
ΕΩΣ

Надписа снехъ точно, къ не се разбира ясно.

Другитѣ множество плочи прѣдъ селската черква и на чешмитѣ сж много развалени. Слѣдния е най-четливия :

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΕΠΟΙΗΣΕΝ . . . .
. . . . . ΥΙΟ
ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔ . .
ΜΝΗΜΗΣΧ . . . .

Текста :

Ἀγαθὴ τύχη ἐποίησεν . . . . υἱοῦ Διοσκοουρίδου μνήμης χάριν.

Селянитѣ ме увѣщаваха да посѣтя „чудната църква“ въ турското село Дрѣново; азъ измѣнихъ маршрута. Наехъ си конь и хора, на другата заранъ се опѣтихъ на юго-западъ отъ селото Рѣсава, изпърво прѣзъ ниви, долища, долчинки и ливади, сетнѣ между планински хълмове; а като минахме отъ д. на л. брѣгъ на р. Църна, пѣтя ни започна да се издига по планина. Всичко е настрѣхнало наоколъ. Стигнахме до село Драгне. До тукъ 3-часовъ пѣтъ, а оттукъ до Дрѣново още 4 часове. Прѣдъ очитѣ ни е „чудната църква“ и то навънъ отъ селото. Тя е не само „чудна“, а е и дивна. Шестъ огромни мраморни колони подържатъ свода отвѣтрѣ. Конструкцията е византийска. Нѣ като на пукъ на входната врата, подъ хубава фреска на мазилката, на разваления надписъ, едва прочетохъ слѣдното :

азъ димитръ . . . . . жикъ, николъ,
маркъ . . . . . по смръти сѣроднаго
цара стефана.

Най-важното нѣщо, прочее, което намѣрихъ тукъ, сж слѣд-
нитѣ нѣколко думи:

... ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΗΣ ΜΕΓΑΛΙ
... ΣΑΞΟΝΕΙΗΣ ΑΥΤΗ
ΚΑΙ ΓΕΝΟΥΣ ΚΕΛΤΕΩΝ...

Това се намира върху два голѣми кжса мраморна плоча
подъ стълповетѣ надѣсно и лѣво прѣдъ южната врата въ ко-
раба. Азъ само се ядосвахъ, че не бѣхъ библейскиятъ Сампсонъ,
за да прѣкатурна мраморнитѣ колони, подъ които се крие,
може би, голѣма историческа свѣтлина . . . Надписътъ, споредъ
мене, е доста цѣненъ, ако бѣ цѣлиятъ запазенъ*).

Връщаме се по сжщия пжтъ, отпочиваме по-длѣжко въ
Драгне и при заникъ слънце сврътваме задъ хълма на ю. з.
отъ селото; слизаме въ долъ подъ една настрѣхнала карпа
отъ 370 м. височина. Въ срѣдата на карпата зѣе дупка.

— Туй е пещерна черква, — казватъ.

Едва намѣрихме козарска пжтека откъмъ сѣверъ и съвсѣмъ

*) Възъ основа на нѣкои писмени опжтвания, които ни съобщихъ
уважаемиятъ проф. К. Иречекъ, ето какво може да се каже върху този
интересенъ надписенъ откъслѣкъ. *Μαυριτανίης*, тукъ може би, става
дума за африканска *Mauritania* (Мавритания). Думитѣ *γένους κελ-
τέων*, т. е. отъ *родъ келтійски*, могатъ да бжджтъ отъ разни
врѣмена. Келтитѣ, които въ III вѣкъ прѣди Хр. навлѣзоха въ Маке-
дония и Елада, се казватъ у елинскитѣ писатели често *Γαλάται* (G.
Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyricum bis auf Augustus*,
Leipzig Teubner 1877). Нъ името на *келтитѣ* се употрѣбвява въ
срѣднитѣ вѣкове у византийскитѣ писатели и то за всевъзможни за-
падни народи, на примѣръ у Анна Комнена за норманитѣ и за кръсто-
носцитѣ, които сж говорили най-вече френски. Никифоръ Григора
пише, че при велдбжжската битка 1330. г. сѣрбскиятъ краљ ималъ и
хиляда души конница наемници келти (*ἔχων περὶ αὐτὸν χιλίους ἰππέας
κέλτους*). (Niceph. Gregora IX, 12). Интересно е *Σαξονείης*. *Σάξονες*
споменува пръвъ пжтъ Птоломей при устието на р. Елба. Констан-
тинъ Порфирогенитъ нарича Отона I *μέγας ὀήξ Φραγγίας καὶ Σαξίας*.
Киннамъ (III сар. 19) казва, че въ маджарскитѣ войски е имало и
чети отъ *Σαξόνων*, съ които се е срѣщналъ императоръ Мануилъ.
Сжщиятъ Киннамъ споменава (VI сар. 11), какъ е стигналъ въ гръц-
кото царство (1172 г.) Хенрихъ левското сърце: *Σαξόνων ὁ δούξ,
ἔθνους πολυανδρωποτάτου καὶ εὐδαίμονος*. Отъ изложеното до
тукъ би могло да се мисли, че надписътъ може да бжде и отъ
11—12 вѣкъ, а сжщо и отъ 13—14. Нъ, за да се опрѣдѣли по-
точно, трѣба да се знае видътъ на всѣка отдѣлна буква на оригинала,
което става или чрѣзъ естампажъ, или по-добрѣ чрѣзъ фотографич-
ческа снимка. (Б. на Р.).

боси и по долни дрѣхи, слѣдъ полу-часово катерене, стигнахме прѣдъ черквичката на една височина отъ 170 м.

Тя е полуразвалена; очитѣ на светцитѣ сж изчоплени; надписитѣ около ореолитѣ на светцитѣ сж словѣнски, нѣ изтрити, а живописъта е византийска. На вратата едва прочетохъ:

. . . пани . . . . . миръ . . . . .
 . . . . . цркъткѣщюще :
 . . . приложениемъ кождоу . . .

Отъ тукъ прѣминахме на с. и. къмъ планинския привѣтливъ хълмъ и стигнахме приквечерь въ с. Шешково. Вечерьта още селянитѣ ми донесоха цѣли торби монети, но всичкитѣ бѣха римски и византийски отъ императоритѣ: *Максимиана, Ликиния, Анастасия, Юстиниана* и пр.

Заранъта разгледахъ черквичката, която се намира на западъ отъ селото всредъ гжстъ шумакъ отъ плодови дръвчета. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. и живописъта прѣправена нѣскоро. По изображенията на светцитѣ, запазени само въ олтаря, се чете:

сѣѣи аѡансїи. сѣѣи касїане. сѣѣи їѡ златоѡѣста. сѣѣи грѣгорїе. сѣѣи стѣфанъ и пр. и пр.

Сега, по думитѣ на сплжтницитѣ, ни прѣдстои страшень пжтъ. Та азъ го и самъ виждамъ: отвредъ, додѣто окото стига, сѣ планински изострѣни върхове, хълмове, процѣпи, долища, завой, гжнки, впадини, усои и пр. Слѣдъ 3-часовъ пжтъ стигнахме въ с. *Праведникъ*. То е кацнало надъ долъ, окръженъ отъ върхове и чуки, лѣсове и гори; черквичката му се намира на с. з отъ селото. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. Надъ прозорчето до дѣсниа клиросъ стои тоя неправиленъ надписъ:

† йск . . . (тукъ не се чете — продупчено) енїеми ѡца.
 инспешенїе (безъ (м) ?) сїиѡ. и сѡвиршеїне [!] сѣаго дѣха сѡи
 храм (съграденъ — ли зографисанъ?): сѣѣи спас : ка лет. $\bar{з} \bar{р} \bar{л} \bar{г}$
 (1625) попа миѡана. пакае. пѣѡ. їѡван. крѣте поп кѣман. марко...
 (не се чете), цѣко,

Сръбскитѣ учени прѣдполагатъ, какво черквитѣ и мѣнастиритѣ по насъ сж биле зографисвани отъ грѣцки зографи, които не сж знаели словѣнски езикъ, за това и такава неправилностъ въ надписитѣ.

Слѣдъ 4 ч. ние бѣхме въ пазвитѣ на *полошки* мѣнастирь. Нѣ додѣ стигнемъ до тукъ, пжтътъ бѣ тѣй страшень,

че стигнахме въ мѣнастиря съвсѣмъ изморени. Пѣтътъ, който ни доведе до тукъ, вървѣше сѣ на югъ: прѣзъ завои, пушчияци, горски скривалища и . . . възелъ отъ хѣлмове. *Мѣнастирътъ* лежи на л. брѣгъ на Цѣрна, значителния брѣгъ на Вардаръ... окръженъ е съ настрѣхнали планини. Най-важното нѣщо въ него е храмътъ му св. Гѣорги, вѣроятно, отъ първата половина на XIII в., когато Тиквешъ спадалъ въ княжеството на Стрѣзъ. Кѣмъ това ме навежда конструкцията му. Най-старото нѣщо въ него е голѣмиятъ кръсть надъ иконостаса, който има слѣдния надписъ:

и саписа се снѣ крѣсть крѣ[о] з ч к. (1584)
 и бистъ тѣа ж. сѣвкници (послушници?)
 ка стою и [м]астино игѣме кѣ пѣс'не,
 и мнахъ хти и стѣфа ермна и ки-
 ри ермна. и магръ ѣеофа. и лѣвтина.

Надъ вратата на кораба, вжтрѣ въ паперта, има такъвъ надписъ, който говори, кога се е зографисвалъ повторно храмътъ.

† изволеннѣ ѿца и поспешак[а]ннѣ сѣа
 и савръшак[а]ннѣ сѣго дѣа. и сѣни [!] вжест
 кнѣи [!] храмъ. [вели]комоученика хѣа
 гевгѣ саписа се троѣдо. и сѣпотѣщаннѣ. и
 настояннѣ ермнахъ вѣр сава егоумень
 храмъ с'его. ермонахъ петрѣннѣ сѣписа се
 храмъ снѣ ка лѣто з р і з (1609).

Въ паперта отлѣво до вратата на кораба има върху аналой икона св. Гѣорги съ тоя надписъ отъ изпъкнали червени букви:

ка лѣте[о?] ѣ. р. л. и. (1630).

Иконостаса е отъ XVI в. Тамъ срѣщнахъ на дѣсно голѣма икона съ тоя надписъ:

сапа се са потрѣд[е]ннѣ игѣмень
 ермонахъ захарне
 ка л(ѣ)то ѣ. р. и. з. (1649).

Въ зографисване на храма сж бъркали разни ржцѣ отъ всички врѣмена слѣдъ турското нахлуване. Гръцки и словѣнски надписи се напрѣдварятъ, споредъ туй, въ чии ржцѣ е билъ прѣзъ врѣмето. *Полошки мѣнастиръ* св. Гѣорги има тъмна история поне за сега. Въ 1716 г той съвсѣмъ заустѣлъ¹⁾; въ 1746. г. билъ подновенъ²⁾; въ XV и XVI в. се списвали книги тукъ³⁾; — сега, освѣнъ двѣ-три черковни ржкописни книги, нѣма нищо книжовно.

Нъ по околнитѣ села сѣ ще има скжтани негови книги.

При напуцане на мѣн. искахъ още веднѣжъ да разгледамъ по-внимателно паперта, понеже и той е изцѣло зографисанъ. Ненадѣйно нѣкакъ се загледахъ въ лѣвия жгълъ къмъ з. на паперта и прочетохъ съ маслени изпѣкнали и бѣли букви:

. . . глѣскні.

Дрѣпнахъ аналоя и прѣдъ менъ се изпрѣчи образътъ на св. Иларионъ мѣгленски въ цѣлия си рѣсть. Туй е най-старото изображение въ храма, запазено отъ светотатствени ржцѣ на гърцитѣ и сърбитѣ. Св. Иларионъ е изобразенъ въ архиерейско облѣкло, съ книга въ ржка, главата му безъ митра, и азъ си го прѣдставлявамъ въ борбата му съ еретицитѣ. Около ореола стои надписътъ:

сти иларіѡ мѣглескні

Напуснахме мѣнастира и захме юго-източно направление, сѣ подъ манастирската гора по л. брѣгъ на Църна. Слѣдъ $\frac{1}{2}$ ч. прѣхвърлихме на дѣсния брѣгъ, направо къмъ изтокъ за голѣмото село Бѣгница. Тукъ видѣхме надгробни плочи и камъни съ развалени надписи. По-важни сж слѣднитѣ надписи:

ΕΤΟΥΣΛΟΤΑΩ
 ΟΥΒΙΕΝΛΗΜΙΑ
 ΕΠΟΙΣΕΝΕΑΥ
 ΤΗΣ ΚΑΙΤΩΝ
 ΤΕΚΝΩΝ ΜΝΗ
 ΜΗΣ ΧΑΡΥΙΝ
 ΦΙΛΟΔΕΣΠΟ
 ΤΟΥ

1) Луба Стојановић, Стари срп. записи и надп., бр. 2302.

2) Ibid. 2923.

3) Ibid. 4420.

Текстътъ:

»Ἐτους ΔΟΤ... ἐποίησεν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων μνήμης χάριν φιλοδεσπότης. На български: *Въ 384 г.... построи за себе и за дъцата си за вѣченъ споменъ.*

Слѣдниятъ пѣкъ надписъ се намира на горната частъ на плоча, върху която се виждатъ два прѣгърнати образа — мъжки и женски; а селянитѣ казватъ, че въ гроба намѣрили пари съ сжщитѣ образи.

ЭНΛΠῚΘΝΑΙΑ
ΜΙΧῚΝΛΙΜΠΥ
ΠΟΥΜΙ—ΔΝΟСΝΙΠΥ
ΠΟΥСΛΙΑΝСΝΙΑΥ
ΚΡΙСΠΙΝΑΕΔΙΑ
ΥΝΕΚΙНСΙΑС.

Надписътъ е снетъ точно.

Въ с. Дабница на с. отъ Бѣгнища, дѣто ми казаха имало много „стари работи“, нищо не намѣрихъ, освѣнъ една плоча, на която сж прѣставени релйефно римски учители и ученици. Отъ надписа е останало едно име *ΠΟΣΕΔΩΝΙΟΣ* и двѣ-три други думи, които нищо не поясняватъ.

Мѣстниятъ попъ потвърди, че имало много плочи по нивитѣ, нъ разстоянието, което ми даде да прѣсметна, ме уплаши и азъ се отказахъ да тарашувамъ. То бѣ тѣй жешко!

Пещерната черквичка св. Лазаръ. Тя се намира на 300 м. височина въ една зѣюща планинска яма на ю. з. отъ Бѣгнища и надъ рѣчицата Каменица, малкъ притокъ на р. Църна.

Отъ черквичката се е запазила само южната страна отъ кораба и частъ отъ свода. Нъ живописътъ е прѣкрасна, съвършенство на византийското изкуство. Светцитѣ сж означени съ грѣцки надписи. Въ с. Бѣгнища нагласихъ новъ маршрутъ и трѣгнахъ на пѣтъ. Минахме селото Горниково на и. отъ Бѣгнища, спаднахме въ с. Страгово, слѣдъ като зави пѣтътъ сега на ю. и. Въ послѣдното село има двѣ черкви — стара и нова. Първата се намира на ю. и. отъ селото. Тя е стара и има еднакъвъ крой съ ония въ Шешково и Праведникъ. Завихме къмъ с. з., а послѣ право на з. и вечерята по мръкнало се намѣрихме въ бошавския мѣнастиръ, построенъ при политѣ на високъ хѣлмъ. Всичко тукъ е запазено, нъ е отъ нови врѣмена; тоя мѣнастиръ се споменва само два пѣти въ XVIII в. (1740 и 1742 г.)¹⁾; нъ отъ образитѣ на светцитѣ въ храма, останали необновени само надъ царския прѣстолъ въ олтаря, се вижда, че е отъ християнско врѣме прѣди нахлуванието на турцитѣ. На прага на западната врата на ко-

¹⁾ Луб. Стојан., Стар. срп. надписи и записи, бр. 2807 и 2836.

раба въ храма стои плоча съ надписъ, отъ който сж останали нѣколко гръцки думи безъ значение.

Срѣщу планинския хълмъ, на който е кацналъ бошавскиятъ мѣнастиръ се протека другъ по-високъ — прѣдъ още по-висока планина; а по него се виждатъ разхвърлени красиви селца. Двата хълма образуватъ тѣсна — корито, дѣто се промъква шумливата р. Бошавица. Азъ посѣтихъ тия села. Тѣ сж: Конопища, Чемерско²⁾, Горно-Башово и др. Първото не се вижда отъ верандата на мѣнастира, защото се намира на ю. западъ отъ него на 3 часа расстояние. Въ Конопища, който лежи на д. брѣгъ на Башовица и е далечъ 3 ч. отъ мѣнастира, на ю. и. и на л. брѣгъ на сжщата рѣка, въ мѣстността „Боздулнито“, съзрѣхъ развалини отъ езическо капище. Основата му има кръгла форма съ изходъ, обърнатъ къмъ западъ. Въ срѣдата на светилището намѣрихъ жертвения камъкъ, 1 м. и 30 см. високъ и 1 м. широкъ и е хубаво издѣланъ. Той има четвъртита форма. На горната страна 4-жгълна вдълбнатина, въ видъ на коритце, а на другата — отъ страни — отвѣрстие, за изтичане на жертвената кръвъ. Около него разкопахме сума глинени сѣдове служащи за излияния. На лѣвата страна на жертвеника личи тоя надписъ:

ΦΛΑΙΟΣ
ΠΑΡΑΜΟΝΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΦΛΑΩΝΕΙΚΑΝ
ΔΡΩΠΑΛΑΙΣΤΡΑ
ΤΙΩΤΗΕΚΤΩΝ
ΙΔΙΩΝΜΝΗΜΗΣΧΑ
ΡΙΝΤΩΙΔΙΩΠΑ
ΤΡΩΝΗ

Текста: »Φλάϊος Παραμόνος ἐποίησεν Φλάω Νεικάνδρω πάλατ στρατιώτῃ ἐκ τῶν ἰδίων μνήμης χάριν τῷ ἰδίῳ πατρῶνι.

Българскиятъ прѣводъ гласи:

Флаиосъ Парамоновъ построи на свой срѣдства на стария войникъ Флао Никандро неговъ покровитель за вѣченъ споменъ.

Горно-Бошово. Тукъ въ кулата на хаджи Кяни бей, между една стая и дървения балконъ, има трижгълна стаичка съ камененъ подъ, на който е послана каменна плоча съ тоя надписъ:

²⁾ Не е ли старото Чъртънь?

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗ(Σ)
ΠΟΣΕΙΔΩΝΩΝΙΟ
ΙΑΙΑΤΗΤΥΗΑΙ
ΚΙΚΑΙΔΙΟΝΥΣΙ
ΩΤΩΥΙΩΚΑΙ
ΕΑΥΤΩΖΩΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕΝΜ
ΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

Текстътъ: »Ηρακλείδης Ποσειδῶνος... καὶ τῆ γυναικὶ καὶ Διονυσίῳ τῶ υἱῶ καὶ ἑαυτῶ ζωὸς ἐποίησεν μνήμης χάριν«. — Българскиятъ прѣводъ: *Ираклидъ Поседоновиятъ синъ на жена си и на сина си Дионисия и на себъ още прѣзъ живота издигна за вѣченъ споменъ.* — У единъ свещеникъ на сѣщото село намѣрихъ молитвеникъ, печатанъ въ Венеция. На крайния бѣлия листъ е отбѣлѣзано слѣдното :

† сѣа книга глѣми м(о)литъвѣн(и) кѣни по симω за ε грошеви
къ лето $\bar{z} \bar{n} \bar{p} \bar{\epsilon} = \bar{z} \bar{p} \bar{n} \bar{\epsilon} ?$ (1647).

На сѣщото мѣсто по-долу :

вѣдимѡ да естъ тогда падна пепелъ отъ небеса на зѣман по
къски зѣман ма $\bar{z} \bar{p} \bar{m}$ (1631). 7140
— 5508. И двѣтѣ бѣлѣжчици сж отъ една и сѣща рѣка.

Сега, понеже не намѣрихме нищо въ другитѣ села — рѣшихме да се отправимъ на сѣверъ къмъ с. Барово, населено въ по-голѣмата си часть отъ турци. Тукъ се намиратъ множество глави отъ мраморни статуи, и подложки съ грѣцки надписи и въ изобилие монети. Отвѣнъ, на западната часть на черквата, има зазидана плоча съ слѣдния надписъ :

ΜΑΚΕΔΩΝΚΑΙΠΟΣΕ
ΔΩΝΗΟΣΚΑΙΦΙΛΙΠΠΟ
ΣΕΠΟΙΣΑΝΤΩΠΑΤΡΙΚΗ
ΑΗΝΚΑΙΜΑΝΤΑΗΜΡ
ΤΡΙΚΑΙΕΑΥΤΟΙΣΩΣΙ
ΜΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝΕΤΟΥΣ
ΑΤ..

Текстътъ трѣба да се чете тѣй :

»Μακεδῶν καὶ Ποσειδῶνος καὶ Φίλιππος ἐποίησαν τῶ πατρί...
καὶ Μάντα τῆ μητρὶ καὶ ἑαυτοῖς ζῆσι μνήμης χάριν ἔτους ατ.

Българскиятъ прѣводъ :

Македонъ и Поседонъ и Филипъ издигнаха (патетникъ) на баща си и на Манта майка си и на тѣхъ още прѣзъ живота година 53.

На изтокъ прѣдъ църквата на лѣва страна :

ΑΜΝΑΚΩ
ΔΑΔΕΟΣΠΑ
ΡΑΜΟΝΩΤΩ
ΘΡΕΠΤΩΕ
ΠΟΙΣΕΝΖΩ
ΣΑΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ.

Текстътъ :

Ἀμνάκω Δαδέος Παραμόνω τῷ θρεπτῷ ἐποίησεν ζῶσα μνήμης χάριν. — Българскиятъ прѣводъ :

Дадей на Амнако... Парамона (построи, издѣлка) на своя храненикъ за вѣчна паметъ.

Сега иде селото Веши, сѣ на сѣверъ, а на и. и с. и. отъ него се намиратъ селата Долни и Горни Дисанъ.

Въ Веши има двѣ български черкви: едната нова върху единъ баиръ надъ селото на з., другата — стара, полуразвалена на ю. вѣнъ отъ селото. Въ послѣдната на царския прѣстолъ турили плоча съ тоя надписъ :

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΔ	ΕΑΥΤΩΖΩΣΜΝΗ
ΜΗΤΡΙΟΥΕΠΟ	ΜΗΣΧΑΡΙ(N)
ΗΣΕΝΑΡΤΕΜΙ	
ΔΩΡΑΤΗΘΥΓΑ	
ΤΡΙΚΑΙΜΑΝΤΑ	
ΤΗΣΥΝΒΙΩΚΑΙ	

Текстътъ :

»Διονύσιος Δημητρίου ἐποίησεν Ἀρτεμιδώρα τῇ θυγατρὶ καὶ Μάντα τῇ συμβίῳ καὶ ἑαυτῷ ζῶς μνήμης χάριν.

На български :

Дионисий Димитриевъ направи на дъщеря си Артемидора и на жена си Манта и себѣ още ирѣзъ живота за вѣчна паметъ. Подъ царския прѣстолъ личи този надписъ на плоча :

.....
... ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ
ΑΡΘΙΛΩΤΕΡΑΚΑ
ΤΩΔΕΛΦΩΔΙ
ΟΝΥΣΙΩΖΟΣΑΕ
ΞΕΑΥΤΗΣΜΝΗ
ΜΗΣΧΑΡΙΝΗΡΟΕ(ΗΡΩΙ?).

Текстътъ :

»Μακεδονικά..... τῷ ἀδελφῷ Διονυσίῳ ζῶσα ἐξ αὐτῆς μνήμης χάριν ἡρις ἡρωϊ

На южната външна врата има дебелъ гранитенъ камъкъ съ тоя латински надписъ :

ΛΗΤΜΙΤΣΙΡΙΕΤΣΒΙΣ
ΤΡΟΝΟΡΛΑCΑΒΙΤ

На $\frac{1}{2}$ ч. къмъ ю. з. намѣрихъ основитѣ и развалини отъ голѣмъ езически крамъ съ повалени колони и мраморни плочи. Надписъ никакъвъ. Селянитѣ ми казаха, че имало много старини по нивитѣ; но азъ се отказахъ да се лутамъ. Горниятъ Дисанъ на и. отъ Веши. Само една плоча въ паперта на черквата св. Никола. Тя е голѣма — $5\frac{1}{2}$ педи надлъжь, $4\frac{1}{2}$ на ширь, 7 прѣсти дебела, и добръ полирана. Надписътъ гласи :

(ΔΙΟΣ)(ΚΟΥΡ(Ι)ΔΗΣΔΙΟΣΚΟΥΡΙ
(ΔΟΥ)ΤΟΥΚΕΤΡΘΙΛΑΣΤΡΟΠ
(ΚΑ)ΙΕΑΥΤΩΚΑΙΓΑΙΑΤΗΣΥΝ
ΒΙΩΖΩΣ.

Текстътъ :

»Διόσκουρίδης Διοσκουρίδου..... καὶ ἑαυτῆ καὶ Γαῖα τῆ συμβίῳ ζῶς. Прѣводътъ :

Диоскуръ Диоскуриду..... за себе и за жена си още прѣзь живота.

На с. з. отъ Долния Дисанъ се намира Горния Дисанъ, голѣмо, нъ почти изцѣло турско село. По турски кжши, казватъ, че има много плочи съ надлиси; намѣрихъ върху единъ баиръ на и. отъ селото една прѣкрасно изработена мраморна плоча на дължина $1\frac{1}{2}$ м., на ширина — аршинъ и 10 см. съ тоя надписъ :

ΔΙΟΝΥΣΙΩΔ
ΟΣΚΟΥΡΙΔΟ(Υ)
ΚΑΙΚΛΕΟΝΙΚ(Ω)
ΘΕΟΓΕΝΟΥΣΘΕ
ΟΓΕΝΗΣΟΥΙΟΣ
ΖΩΝ.Μ.Χ.

Текстътъ :

Διονυσίῳ Διοσκουρίδου καὶ Κλεονίῳ Θεογένου Θεογενήσου υἱὸς ζῶν Μ Χ.

Прѣводътъ :

Дионисия синъ на Диоскурида и Теогеновъ Клеоникъ (построуха) на Теогена още прѣзь живота за в. споменъ.

На 28 сжщия м. пристигнахъ на гарата Демиръ-Капу и веднага пѣшки ударихъ на и. по желѣзния пжть, минахъ де-филето, завихъ въ гората на ю. и се намѣрихъ въ с. Клисуре. Отъ югъ къмъ с. се протека гигантска камена стѣна и съвсѣмъ отвѣсно. На другия день — Петровденъ — още въ зори зехъ по стария пжть да се промъквамъ за къмъ върха на планината, дѣто стърчели кулитѣ и черквитѣ на силната крѣпость Просѣкъ. Слѣдъ часъ се изкачихме и какво очарование! Отъ и. и отъ с. стърчатъ планински стѣни, а разстоянието се простира отъ и. къмъ з. 4 ч. и отъ югъ къмъ с. 5. Основитѣ на градскитѣ стѣни, широки 3 метра още стоятъ, а основитѣ на кжщи, черкви и други постройки, изглеждатъ като геометрически чертежи. Една грижлива разкопка би ни открила сума незнайни нѣща...

Прибавка.

На 14. юли пакъ се намѣрихъ нататъкъ.

Тоя пжть посѣтихъ основитѣ на *Тиквешъ* (чието име днесъ носи цѣлата област), с. *Ватоша*, *моклишки мѣнастиръ* и *Кавадарци*. 1 ч. разстояние на с. з. отъ Рѣсава върху единъ планински хълмъ, като че полиранъ, се е намиралъ „Долний градъ“ (споредъ дървения поменикъ на полошки мѣнастиръ), надъ р. Църна, която се вижда отъ сѣверъ, губи се подъ хълма. че излиза откъмъ югъ. Просторътъ надалече е недогледенъ. Желѣзнитѣ врата на „града“ сж оставили слѣдата си; широкитѣ му стѣни показватъ основитѣ си. Слизайки отъ града прѣдъ васъ се изпрѣчва стара византийска черквичка, полуразвалена съ чудна живопись. Никой нищо не знае за тази черквичка, дори името ѝ не се знае. Надписътъ на вратата е съвършено разваленъ. Чете се само :

Η ΝΗ... ΗΡΟΟ ΠΑΥ... (ΔΟΣ)... ΤΟΥ ΗΤΕΙΑ

Вториятъ редъ захваща съ: *ΧΧ.*

Третиятъ завръшва съ: *Σ.Μ.Δ.Χ.*

С. Ватоша се намира на нѣколко стотинъ разкрача на ю. и. отъ Кавадарци. Бѣлѣжито е, че въ него е била основана първата бѣлгарска печатница. Заидана въ стѣната на дворската врата на черквата видѣхъ само една плоча съ тоя надписъ :

*ΔΟΙΚΙΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΟΥΔΙΟΤΟΙ
ΥΙΩΚΕ(ΚΑΙ?)ΣΕ
ΚΟΥΔΑΤ
ΗΣΥΝΒΙΟ
ΜΝΗΜΗ
ΣΧΑΡ...*

Понеже и приведениятъ надписъ е надгробна плоча на обикн. личности, както другитѣ, то нито текста привеждамъ, нито прѣвода. Въ Кавадарци имаше старинска кула и вжтрѣ надписи. Първия пжтъ пропуснахъ да я разгледамъ, сега бѣ изгорѣла.

Моклишкиятъ мѣнастиръ. Той се намира на ю. и. отъ с. Ватоша и на часъ разстояние — въ единъ голѣмъ процѣпъ, пълень съ буень лѣсъ отъ кестенови и орѣхови дървеса. Черквичката е старинска, живописята обновена. Отвжтрѣ на вратата личи тоя осакатенъ надписъ:

† изволеніемъ ѿца и поспшеніемъ са. и скваршеніемъ ег. Дѣ
 свѣда се ии пис с' сѣи бж'тви х'ра месм арх'іереи ч'т' рч' х'. ни
 к'олин. изб'леніемъ ии тр' ж'еніемъ к'у ник'ла ѿ т'маник' съ си кі
 ск'м' к'у ии в'чета к'у бонка к'у данета. за к'ю ии м' в'чн' паме..

(по нататъкъ не се чете)..

Туй, което бѣ пожалила прѣдвзетата злоба на гърцитѣ, унищожи нашето дълбоко невѣжество. Въ току що приведения надписъ е оставено всичко, а е покрито съ варъ датата и годината!... Моклишкия мѣнастиръ е сжществувалъ и тогава, когато полошки билъ запусѣнъ¹⁾, т. е. въ 1716 г.

¹⁾ Туй село се намира на с. и. отъ Неготино. То е отдавна изцѣло по-турчено.

¹⁾ Луб. Стојановић, Стари српски надписи и записи, бр. 2302.

Г. Баласчевъ.

Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по сключването мира съ царь Михаила Асѣна (1256 г.).

Въ Византия е съществувалъ старъ обичай, казва лѣтописецътъ Г. Акрополита, щото императорътъ да издава за всѣки новозавладанъ градъ или област грамоти (хрисовули), въ които се излагали даденитѣ имъ привилегии. (*ἐκάστω τῶν ἀλισκομένων ἄστεών τε καὶ χώρων καὶ γραφὴν ἐγχαράτων βασιλικήν*). Сжщо тѣй древенъ е билъ обичаятъ и да се извѣстява писмено на императорскитѣ замѣстници вжтрѣ въ столицата, както и на управителитѣ изъ далечнитѣ провинции, за военитѣ успѣхи, постигнати отъ владѣтеля. Съ туй се постигало, пише лѣтописецътъ, щото и далечнитѣ области да съучаствували ужъ въ общата радостъ поради постигнатитѣ успѣхи. (*ἔθος γὰρ τοῦτο παλαιὸν τοῖς βασιλεῦσι Ρωμαίων, δῆλα τοῖς μακρόθεν διὰ γραμμάτων ποιεῖν τὰ σφῶν αὐτῶν κατορθώματα καὶ ὑδοιήν ἐπεγείρειν, ἧς δὴ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ἔργων μεταλαγχάνουσι*). Нъ сжщинската цѣль е била да се подържа авторитетътъ на централната власть. Такива обичаи по наслѣдство сж прѣминали и въ османската империя, а безъ съмнѣние трѣба да сж ги възприели и нашитѣ прѣдѣди отъ Византия, както и сѣрбитѣ, у които се срѣщатъ указания за съществуването на такива обичаи. Къмъ този вторъ видъ императорски документи се отнася и прѣдмѣтното писмо на никейския императоръ Теодора II Ласкаръ, изпратено отъ лагера му до първенцитѣ властимеещи въ Никея. То биде издадено за пръвъ пжтъ прѣзъ 1898 г. отъ италянския еллинистъ Nicolaus Festa*) заедно съ други много писма, авторството на които се приписва на споменатия императоръ. Това интересно писмо е озаглавено, както слѣдва.

*) Видждъ „Минало“, кн. 5—6, стр. 8.

Τοῦ αὐτοῦ ἐπαναγνωστικὸν ἀποσταλὲν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐφ, ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθεν εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἰκετεύων λῦσαι τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδοῦναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπαιναν.

Отъ сжщия окржжно послание, изпратено до властитѣ на Изтокъ, когато князътъ на руситѣ доде при сжщия царь, молейки го да прѣкрати войната, и да му повърне крѣпостъта Цѣпена.

Τὰ κατὰ θεῖαν νεῦσίν τε καὶ μέθοδον ἐκτελούμενα τὸ ἀναντίρρητον ἔχουσι, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερανίστανται λογισμῶν καὶ τῶν φρονημάτων τῶν κατ' ἐπινοίαν ψιλήν κεμένων εἰς γῆν. ἔστι μὲν γάρ, ἔστι πολὺ τὸ διάστημα τε καὶ τὸ διάφορον τῶν ἀφεστηκότων κατὰ θέσιν ἀνθρωπίνων τε καὶ τῶν θεῶν καὶ νικοποιὰ τὰ ἀνώτερα καὶ δοῦλα καὶ ὑποκείμενα τὰ κατώτερα. ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀρχαῖον μὲν καὶ νέον λόγον ἐν τοῖς ἄνω τὸ θεῖον ἐξιλεούμεθα, ἐν τοῖς κάτω γινώσκομεν τὸ ἀνθρώπινον. τῶν δὴ τὸ ποσόν, κἂν ὑπεροφές, κἂν ἀσύγκριτον, ἀλλὰ γε μετέχει καὶ τινος τῆς συγκρίσεως σφαιρικαῖς καὶ γραμμικαῖς ταῖς ἐκθέσεσι. καὶ τὸ μὲν ἔχειν οὕτως αὐτὰ τῶν ἀναγκαίων ἐστὶ, τὸ δὲ μείζον καὶ μάλιστα καὶ τῶν λεγομένων ἀσύγκριτον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀκλυνέστατον καὶ πρὸς τὴν φανέρωσιν φανερώτατον, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν τε καὶ λογισμῶν τὰ κατὰ θεῖαν βούλησιν, ὡς εἴρηται, ἐκτελούμενα ἀσύγκριτως ὑπερανόμισται. ἐντεῦθεν λημματίζει ταῦτα ἡ Βασιλεία μου καὶ σημειοῦται τοὺς λόγους διὰ τῶν θε<ϊκ>ῶν ἐκτελεσμάτων καὶ ἀποτελεσμάτων. ὃ γὰρ εἴρηται <ὕπὸ τοῦ> λόγον οὐδ<έπω, ἤδη> περαίνεται πρὸς τοῦ ἔργου. καὶ ὅπερ δὴ Θεὸς ἐπι-

Нѣщата, които се изврѣшватъ по божие вдѣхновение и разпореждане, не трѣпять противорѣчїе и стоятъ много по-високо отъ чловѣческитѣ помишления и размишления, които на земята се считатъ за високи, защото много голѣмо е разстоянието и разликата между чловѣческитѣ и божиитѣ дѣла, по-горнитѣ сж побѣдители, а по-долнитѣ сж раби и подчинени. Обаче, споредъ вѣхтото и нотото слово, въ горнитѣ нѣща виждаме божията милость, а въ долнитѣ узнаваме чловѣческото (сжщество). Ако и да е разстоянието свѣрхестествено и несравняемо, при все това, при писменитѣ изложения може да се направи нѣкакво си сравнение. И нужно е тѣзи нѣща тѣй да бждатъ, нѣ най-великото и несравняемото съ думи и най-близкото до истината и най-явното нѣщо е, че, както се и каза, работитѣ, които се изврѣшватъ по божията воля, стоятъ по-горѣ отъ чловѣческитѣ мисли и помишления. Царството ми взима поводъ отъ това и отбѣлѣзва думитѣ за божественитѣ дѣла и резултати, защото това, което се казва съ думи, никога не се постига и на дѣло, нѣ това, което Богъ е благоволилъ да благослови, то се запечатва и на дѣло, и той

νεύσας εὐλόγησε διὰ τῶν <ἐο-
γων> ἐπισφραγίζει τὰ μάλιστα
καὶ τῆς νίκης τὴν ἐντελέχειαν ἐν-
δελεχῶς διὰ τῶν κατὰ βραχὺ τρο-
παιουχημάτων ἀποπληροῖ μοι τὰ
νῦν. καὶ τοῦτο θαυμασιώτατον ὁ
παραχωρήσας γενέσθαι τὰς ταρα-
χὰς κατ' εὐδοκίαν εἰσῆξε καὶ τὸ
γαλήριον ὁ παιδεύων διὰ τὴν γνῶ-
μην διὰ τὴν ἰδίαν φιλανθρωπεύε-
ται ἀγαθότητα, ὁ φιλόστοργος, ὁ
φιλάνθρωπος, ὁ φιλάγαθος· τίς
ἂν ἐξείπη τὰς θεϊκὰς μεθόδους
αὐτοῦ, | ὅτι οὐκ ἀμέσως ἐργάζεται,
οὔτε κὰν τοῖς ἄλλοις βουλευέται,
οὔτε ἀσθενεῖ ἐν τοῖς τάλαιπύροις,
οὔτε ἐν καιρῷ οὐ συναρῆγει τοῖς
ἰσχυροῖς; ἔχομεν ὄπλα· καὶ τίς τὰ
τῶν ἐναντίων ὄπλα συνέριψεν;
ἔχομεν ἰσχὺν δεδωρημένην ἐξ αὐ-
τοῦ πρὸς ἡμᾶς· καὶ τίς ἀνισχύρους,
ἰσχυροποιοὺς νομίζοντας εἶναι, ἐς
τὸ παντελὲς ἐξενεύρισεν; ἔχομεν
βουλήν ἀσφαλῆ· καὶ τίς ἐξείπε
τὴν νόησιν; τίς ἂν ἐξείπη Θεοῦ
τοῦ λόγου τὰ κατορθώματα; ἐκι-
νήθη ὁ πόλεμος, καὶ ὡς εἰρηνάρ-
χος τοῦτον κατέπαυσεν· οἱ τῶν
ὑπεναντίων ἐστίλβωσαν τὰς ῥομ-
φαίας, καὶ τὰ τόξα τούτων συνέ-
πεσον· ἐκλονήθησαν οἱ μαχόμενοι,
καὶ οἱ καρτεροῦντες λύτρον γεγό-
νασι, καὶ ἔδνον εἰρήνης ἢ πολλὰ
λεγομένη Τζέπαινα δίδοται. ἐλέχ-
θησαν μὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς αἰτη-
μάτων λήψεις καὶ δόσεις χρημά-
των, ἐπεὶ τοί γε τὸ βασίλειον με-
γαλύνσει τῇ τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν
ἐναντίων αἰτήσεις ἔχει μεγάλας
συνήθως αἰτεῖν· ἀλλ' ἀνδρὸς δε-
ξιοῦ παρὰ κλησὶς πρὸς τὴν Βασι-
λείαν μου ἐκεῖνα μὲν σιωπᾶν αὐ-
τὴν κατηνάρκασεν. ἔλκει καὶ πό-
θος καὶ μάλιστ' ἀνδρὸς ὁμιλία τε

ме надарява сега съ пълна по-
бѣда чрѣзъ вдигнатитѣ прѣди
малко побѣдоносни хоругви. И
това е най-чудното, че онзи,
който позволи да станатъ сму-
щенията, той самъ въведе и ти-
шината; онзи, който наказва за
погрѣшкитѣ, той самъ става че-
ловѣколюбивъ поради собстве-
ната си благодетъ, милостивиятъ,
человѣколюбивиятъ и благиятъ,
и кой може да изкаже неговитѣ
божествени начини, че той не
веднага (или прямо) дѣйствиува,
нито се съвѣщава съ другитѣ,
нито е немощень прѣдъ нещаст-
нитѣ, нито че не помага о врѣ-
ме на силнитѣ? Имаме оржжия,
но кой разпрѣсна (съкруши)
оржжията на противницитѣ?
Имаме сила подарена намъ отъ
него, но кой съвършено обез-
сили слабитѣ, които се считаха
за силни? Имаме здрава мисль,
нъ кой изказа мнѣнието? Кой мо-
же да изкаже божийтѣ дѣла съ
думи? Повдигна се войната, но
той като началникъ мира (я
прѣмахна) я направи да прѣ-
стане. Противницитѣ излъшиха
мечоветѣ си, нъ копията имъ
се разпаднаха. Воющитѣ се раз-
колебахъ, и постоянствующитѣ
станаха изкупление, и прослову-
тата (крѣпость) Чепина се даде ка-
то зестраза мира... Въ началото се
изказаха претенции за взимане
и даване на пари, и тѣй като
царството по Божия воля прѣ-
възмогна на противницитѣ, е-
стествено бѣше то да има и
голѣми претенции спрямо про-
тивницитѣ, нъ молбата на единъ
достоень человекъ къмъ цар-
ството ми, ме принуди да се
откажа отъ тия претенции. Лю-
безността, а най вече челоуѣ-
ческата дума и молба, можа да

καὶ παρακλήσις τὸ πατρικὸν φίλ-
τρον καὶ πρὸς κατάνευσιν. οὕτωςί
γὰρ ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμω-
μοκῶς τὴν Βασιλείαν μου κατο-
νόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ
πάντων κύριον ἀληθέστατα. ἀλλ'
ἐκείνου τοίνυν ταῖς παρακλήσεσι
καὶ τῶν προὔχόντων λαοῦ τοῦ
Βουλγαρικοῦ, ἐπεὶ τοί γε καὶ ἐκ
τούτων οἱ καλλίους προσέδραμον
πρὸς τὴν Βασιλείαν μου, ἐκαμ-
ψθην ἄνθρωπος ὢν, τὰς οὕτωςί
τῶν αἱμάτων χύσεις Βουλγαρικῶν
καθ' ἐκάστην γινομένης ὁρῶν· ἐν-
τεῦθεν πρὸς οἶκτον ἐκινήθην τοῖς
σπλάγγνοις· καὶ τὰ μὲν αἰτήματα
πάντα κατέλευρα καὶ πρὸς τοὺς
ιδίους πρὶν ὄρους Σπάρτη καὶ Δό-
ρατι τὴν τῆς Ῥωμαϊδος δυτικῆς
χθονὸς γῆν <ἀφωρι>σάμην ἐν-
τελεχῶς· ὅθεν καὶ πρὸς ὄρκον
αἰτούμενος ἐρχεσθαι <πίστεως
ἀληθ>ωῆς σημεῖον περιφανῶς
ἐκτετέλεκα, ἐκεῖθεν τοῦ ἀπολακ-
τίζοντος τὸ ἴσον ἀναλαβόμενος.
ἀπελύθη γὰρ πρὸς τὴν Βασιλείαν
μου τὸ εἰρημένον λαμπρότατον
ἄστυ ἢ Τζέπαινα, ὃ δὴ πρὸς τὰς
ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης ὑπέρκει-
ται περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος
περιφανές, ἄστυ ἐρυμνόν τε καὶ
περιβόητον καὶ περικύκλω ὄχυρω-
τάτοις τόποις περικλειόμενον, ἐγγι-
στα τῶν Βουλγαρικῶν μερῶν ἐν-
δοτέρω τὰς συναφὰς καὶ τὰς κλί-
σεις ἔχον τῶν ὑπ' αὐτό, πάνυ
ὄχυρότατον, δυσκολώτατον κοι-
νῶς εἶπω, τέλειον ἀπολέμητον,
μόνη Ῥωμαϊκῆ καὶ βαλλόμενον
καὶ νικώμενον καὶ κρατούμενον
καὶ ἀπαράδοτον, ἐκμαχόμενον δὲ
ταύτῃ μόνη ἠττώμενον· ἄστυ ἐν
ᾧ πολλαὶ καὶ μεγάλαὶ γεγόνασιν
ἔριδες. τίς γὰρ δι' αὐτὸ οὐχὶ συνε-

уталожи разгневената бащина
любовь. Това сжщото направи
и рускиятъ князь, който съ-
клетва нарече царството ми
баща и най-истиненъ господарь
на всичко свое. Прочее, азъ
като челоуѣкъ, поради него-
витѣ молби, както и на пър-
венцитѣ на българския на-
родъ, отъ които по-виднитѣ се
притекоха къмъ царството ми,
се умилюстивихъ, виждайки тол-
ковато много български кръво-
пролития, които ставахъ еже-
дневно, и отъ това бѣхъ под-
буденъ да дойда въ умиление
и да изоставя всичкитѣ си пре-
тенции, като окончателно опре-
дѣлихъ по-прѣдишниѣ грани-
ци на западната ромейска земя
съ Спарта и Доратъ. И за това,
като се поиска да положи и
клетва, явно извършихъ знака
на истинната вѣра, и по този
начинъ получихъ онова, което
имаше отблъснатиятъ неприя-
тель, се отстѣпи на царството ми
речената, най-красива крѣпость
Чепина, която лѣжи върху виси-
нитѣ на Родопитѣ около прочу-
тата планина Книшава, крѣпость
славна, и прочута (знаменита)
и обградена съ най-укрѣпени
мѣста, и находяща се най-близо
до български страни, и по-на-
вжтрѣ граници съ намирающи-
тѣ се подъ българско вѣдом-
ство мѣстности, тази крѣпость
е най-здраво укрѣпена, най-
мжчно, или въобще да кажа,
съвършено непривзимаема крѣ-
пость. Тя само отъ ромейска
сила нападната, биде побѣж-
давана и задържана, и непрѣ-
даваема, нъ, бига само отъ нея,
биде побѣдена. Крѣпость въ
която станаха много и голѣми
сѣстѣзания. Защото кой ли зара-

μάχησε; τίς δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς οὐκ ἐθωρακίσθη; ὁ ἔχων ἠττάται τῇ λήψει τούτου καὶ ὁ στερισκόμενος ἀνακαλεῖ τοῦτο κράτιστον. τί χροὶ τὰ πολλὰ λέγειν; ἐν τούτῳ ὁ πολεμόκλονος Ἄρης καὶ Βουλγαρικά καὶ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἔστρεψε, καὶ ἡ ἀμίλλα ἐν τ' αὐτῷ καὶ δι' αὐτὸ τὰ πολλὰ, καὶ ἡ ταραχὴ δι' αὐτό· καὶ οἱ πρὶν νεκροὶ Βούλγαροι δι' αὐτοῦ καὶ νῦν ζῶντες ζῆσαι ἠλπικασί, καὶ τὸ ἡμῶν δὴ ἀριστον στρατεύμα τῇ λήψει τούτου ἦρε τὰ νικητήρια. μέγα τὸ δῶρον, ὅτι Θεοῦ καὶ πρὸς ἡμᾶς τοῦς Θεοῦ, ὡς Θεοῦ δῶρον ἀφανὲς πρὶν κείμενον παραδίδεται καὶ φράττει τοῦς ὄρους καὶ τὸ λάχος ἅπαν σφραγίζει. διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἐνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν πρὸς τοῦς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὁρίζει τὸ Βελεβούσδιον, καὶ πρὸς τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανὲς καὶ τὸ τῆς Βοανίας ἐξάκουστον, περικλείει τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὄρων καταπτᾶ τὰ ὄρισματα. καὶ πάντα εἰρηρικὸν καὶ βασιλικὸν λόγον πρὸς τὴν ἁγίαν γῆν τὴν ἐμὴν μητέρα Ἀνατολὴν ὡς δῶρον φέρει θειότατον. ὣν δὴ τὸ κάλλος καὶ τὴν κατασκευὴν ἐπειδὴ τῷ κοινῷ κοινοτέρως τὰς ἀγγελίας ὁμιλεῖσθαι δεῖ διὰ τῶν γραμμῶν τῆς Βασιλείας μου, ἤδη τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους ἀφηγησόμενος ἔρχομαι ἵστε δὴ πάντες. ταῦτα μὲν οὖν κατ' ἀλήθειαν καὶ γεγονότα καὶ πέλοντα τὴν φύσιν παριστῶσι τοῦ πράγματος καὶ τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων κόπων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς Βασιλείας μου τὰς ζηκαροπίας ὑμῖν τοῖς

ди нея не воюва? Кой ли въ началото не облѣче ризница? Който не държи тази крѣпостъ, той става побѣденъ, щомъ тя се прѣвземе, а онзи който я изгуби, я нарича най-силна. Каква ли нужда има отъ много говорение? Къмъ нея крѣпостъ обрѣна войствениятъ Арисъ и българскитѣ и ромейскитѣ войски, и борбата въ самата нея и за нея бѣ голѣма, както и смущението заради нея. И по-прѣдишнитѣ и сегашнитѣ българи чрѣзъ нея се надѣваха да живѣятъ животъ, и нашата най-храбра войска съ привземанието на тази крѣпостъ се увѣнча съ побѣди. Голѣмъ е този даръ, който ни се дава на насъ божиитѣ людие отъ страна на Бога, и който по-прѣди бѣше за насъ невидимъ; той (дарътъ) огражда границитѣ и запечатва цѣлата частъ. Защото обгражда отъ една страна къмъ насъ македонцитѣ, Сердика и филиповия градъ и опрѣдѣля за граница Белдбждъ, и поставя въ първото положение знаменитата скопска и прѣсловутата вранска земи, обхваща Албанонъ и прави прѣдѣлитѣ на царството да стигнатъ до сѣрбскитѣ граници. Тази крѣпостъ донася на светата земя и моята майка Анатолия всѣко мирно и царско слово като божественъ даръ. Прочее, понеже при писменнитѣ царски извѣстия за хубостъта и устройството на горното къмъ обществото трѣба да се говори и съ по-общедостъпни фрази, идя прѣдъ тѣхъ да изложя цѣлото дѣло отъ начало до край, защото всички знаете, че тѣ изображаватъ фактитѣ въ дѣйствителностъ, и прѣдставятъ ра-

ἐμοῖς ἀρίστως φανεροῦντα προσάγουσιν. ὅς γὰρ εἰδῆ κατὰ βλάβος τὸ γεγονός ἀσφαλῶς, τὴν γνώσιν τοῦτου ἐξακριβώ<σει>. ὁ δ' αὖ ἐπιπόλαιον, ἐπιπόλαιον τῷ γὰρ σκόμνῳ κύων συνενωθ<εῖς> καὶ <ἄρκτος> πρὸς τὴν σύναξιν εἰσδρομοῦσα καὶ καθ' ἡμῶν κινήθεντα τῇ λαιμάργῳ καὶ θηριώδει ὀρμῇ ὑπὸ τῆς λιχνότητος ἐκμανέντα, θεόθεν ἄρδην ἐξενικήθησαν. καὶ ἐκαρτομήθη ὁ κύων, καὶ ὁ σκόμνος φηγὰς διεσώζετο, καὶ ἡ ἄρκτος (τὸ παραδοξότατον, τὸ καινότατον) μεσίτης ἐγερόνει τῶν ἀμφοτέρων καὶ τὰς ἀρπαγὰς, ἃς δὴ τοῖς ὁδοῦσι τὰ θηρία ἀναλαμβάνοντα πρὸς τὴν γαστέρα ἐξέπεμψαν, ἐξεμεῖν ἐδυσώπησε ὁ ἄβδῳ τινὶ κατὰ κορυφὴν θεϊκῶς πληττόμενα Ῥωμαϊκῆς ἐκστρατείας βασιλικῆς. εἰ τοίνυν καὶ σκόμνοι καὶ κύνες καὶ ἄρκτοι τὰ θηριωδέστατά γε τὰ λαιμοσυρότατα τὴν τῆς Βασιλείας μου σπάθην δεδοικότα πρὸς σπονδὰς καὶ προσκυνήσεις ταύτης ἐκτρέπονται, οἷον ἂν βάρβαρον φῶλον ἕτερον πρὸς ταύτην ἀντιμαχέσσηται; δυνάμει Θεοῦ ἄπορον τοῦτο κατὰ λόγον, κατ' ἰσχὴν καὶ κατ' ἐννοίαν. τὸ δὲ νικᾶν ἡμᾶς τοὺς Θεοῦ καὶ φέρειν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τὰ νικητήρια ὀραδιώτατον, ἐτοιμότατον. ἐντεῦθεν καὶ πρὸς Θεὸν ὕμνους προσάγεσθαι δίκαιον καὶ πρὸς ὑμᾶς τοὺς τῆς Βασιλείας μου χαρμόσυνα καὶ ψυχοτερπῆ εὐαγγέλια. διὰ τοῦτο τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην χάριν καὶ χάριν ἐν τῷ βραχεῖ χάριτι τοῦτω συνάξασα ἡ Βασιλεία μου ὡς ἐν θειοτέρῳ πνεύμῳ τε περικλείσασα πρὸς ὑμᾶς ἀπέσταλκε

ботата въ самата ѝ сжщность. И само онзи, който вникнува дълбоко въ тѣхъ, той само може да узнае напълно нѣщата, а онзи, който ги схваща отгорѣ-отгорѣ, той има повърхностно знание. Прочее, песѣтъ (кучето) се съедини съ лѣвчето и мечката влѣзе въ тѣхното събрание и, подбудени отъ лакомство и звѣрско стремление, полудѣли отъ лакомство, бидоха поражени съвършено отъ Бога и кучето се обезглави, и лѣвчето се спасяваше съ бѣгство, а пѣкъ мечката, (което е най-чудното и най-новото) стана посрѣдникъ и за двамата, и колкото нѣща звѣроветѣ бѣха грабнали съ жбитѣ си и погълнали, тѣ бѣха принудени да ги избѣлватъ, като ги удари — съ божия помощъ — съ тояга по главатаромейската царска войска. Ако, прочее, лѣвчета и кучета и мечки, най-голѣмитѣ и ненаситнитѣ звѣрове, се убояха отъ меча на царството ми и дойдоха да го молятъ и искатъ миръ, кое ли друго варварско племе би се осмѣлило да се бие съ него? Съ божията помощъ това е невъзможно словомъ, силомъ и помишлениемъ, нѣ да побѣждаваме ние, които сме божие, и да нанасяме поражение на противниците си, това е най-лесно и най-готово Та заради това справедливо е да въздадемъ къмъ Бога хваления, а къмъ васъ, които сте отъ царството ми, радостнитѣ и душевеселителнитѣ извѣстия. И затова царството ми, като прибра тази толкова много радость и толкова голѣма благодать въ тази малка хартия, и като я затвори, като въ единственъ божественъ скри-

*τῆς χάριτος κατατροφῆσαι καὶ τῆς
χαρᾶς τὸ ἀνθος ἀναπέμψαι πρὸς
τὸν Θεὸν τὸν δόντα τὸ κράτος,
τὴν νίκην, τῶν ἀριστευμάτων τὴν
ἐντελέχειαν.*

жалъ, я изпрати на васъ, за да се наслаждавате отъ тази благодать и цвѣта отъ радостъта да отправите къмъ Бога, който даде могъществото и побѣдата, и завършеностъта на отличията.

Исторически обяснения на текста.

За да ни стане ясно съдържанието на туй единъ видъ окръжно послание, намираме за необходимо да дадемъ слѣднитѣ обяснения. Когато българскиятъ прѣстолъ заелъ малолѣтниятъ Михаилъ Асѣнъ, слѣдъ отравянieto на Калимана I (1246 г.), никейскиятъ императоръ Иоанъ Ватацъ, възползванъ отъ безредицитѣ въ България, отнелъ тутакси, почти безъ сражение и безъ кръвопролитие, всичкитѣ български области и крѣпости отъ Одринъ дори до Вардара. Земитѣ пъкъ на западъ отъ р. Вардаръ завзелъ епирскиятъ деспотъ Михаилъ II. Тогава Ватацъ успѣлъ да съгласи Иоана Ангела, господарьтъ на Солунъ, който по-прѣди се намиралъ подъ косвената властъ на българитѣ, да признае неговата върховна властъ*) и да положи клетва за вѣрность.

Настойниците на младия царъ, като нѣмалн възможность съ военни сили да се противопоставятъ срѣщу Иоана

*) Асѣнъ II въ грамотата си, издадена на дубровнишкитѣ търговци, дава право на послѣднитѣ да търгуватъ свободно и въ гр. Солунъ, както и по другитѣ български области. А Ватацъ до смъртъта на Калимана, боейки се отъ българитѣ, не смѣлъ да нападне на Солунъ, който изпърво се управлявалъ отъ Асѣновия зеть, Мануила Ангела, а подирѣ отъ Иоана, синътъ на ослѣпения тестъ на Асѣна II, киръ Теодоръ. У насъ погрѣшно се твърди отъ нѣкои проф., че Солунъ никой пжтъ не се намиралъ подъ властъта на българитѣ. Даже и въ историческата карта отъ г. Хр. Милевъ, изработена възъ основа рецензията на проф. В. Златарски, солунското царство не е причислено къмъ владѣнията на Асѣна II! Киръ Теодоръ Ангель съ Асѣнови людие се явилъ прѣдъ солунската крѣпость, та гражданитѣ тайно го приели вжтрѣ и свалили зетя на Асѣна II, когото замѣстили съ теста му. Виж. Г. Акролита гл. 38—40. *Καὶ συναίνεσει τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀσάν ἐγκρατῆς γενέσθαι τῆς Θεσσαλονίκης... ἠθέλησε... κούφα μηχανᾶται τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον... Οἱ δὲ Ἀσάν τὸν πενθερὸν μᾶλλον ἐφίλει Θεόδωρον ἢ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μανουήλ. ὑπερηγάλα γὰρ τὴν σύζυγον Εἰρήνην, οὐχ' ἤττον ἢ Ἀντόνιος τὴν Κλεοπάτραν.* Асѣнъ обичалъ повече теста си Теодора, отъ колкото зета си Мануила, затова и се съгласилъ, щото да бжде послѣдниятъ сваленъ и изгоненъ отъ Солунъ. Ако българитѣ не сж владѣли града, Асѣнъ II не би причислявалъ въ грамотата си и гр. Солунъ, нито пъкъ властитѣ въ града биха се съгласили да свалятъ Мануила и да приематъ Иоана за свой владѣтель. Асѣнъ II се съгласилъ на всичко туй, защото обичалъ не по-малко Ирина, отъ колкото Антоний Клеопатра.

Ватаца, били заставени да сключатъ миръ и да отстъпятъ на никейския императоръ почти половината отъ южнитѣ владѣния на Асѣна II. Нъ прѣзъ 1254 г, щомъ като умрѣлъ Ватацъ, царь Михаилъ, освободенъ отъ клетвения договоръ, намѣрилъ за нужно да обсеби на ново изгубенитѣ по-прѣди земи и крѣпости въ Родопитѣ. Обаче императорътъ Теодоръ Ласкаръ II, синъ на Ватаца, зетъ по сестра на Михаила, скоро успѣлъ да отнеме отъ българитѣ всичкитѣ крѣпости съ изключение на Патмо въ ахридската областъ и на Цѣпена въ чепинското корито. Още на пролѣтътъ императорътъ заповѣдалъ да се отправятъ отъ Сѣръ грѣцки войскови отряди подъ прѣдводителството на Алексия Стратигопула и на великия прикиюръ Константина Торника, за да завзематъ Цѣпена, която много цѣнилъ Теодоръ Ласкаръ. Войскитѣ обаче се показали страхливи, защото, безъ да срещнатъ неприятелски войски и людие, за да стѣпятъ въ сражение, казва Акрополитъ, а само като чули нѣкакви си неопрѣдѣлени гласове и шумъ и звукове на трѣби, позорно се прѣдали на бѣгство, като оставили на пастиритѣ и българскитѣ свинопасци цѣлиятъ фуражъ и множество коне. По такъвъ начинъ бѣглецитѣ се върнали въ Сѣръ безъ орѣжие и коне“. Туй трѣба да е станало нѣкъдѣ изъ родопскитѣ проходи, които водятъ отъ Сѣръ за Чепино, къдѣто мѣстнитѣ български планинци били скрити въ нѣкоя засада. Възмутенъ отъ тази несполука, Теодоръ Ласкаръ се рѣшилъ още прѣзъ сѣщата есенъ лично да прѣдприеме походъ срѣщу Цѣпена и да я прѣвземе. Нъ нека оставимъ да говори за туй самиятъ историкъ Г. Акрополитъ, който билъ съучастникъ и очевидецъ на туй прѣдприятие.

„Като се отклони императорътъ отъ пѣтя, който водѣше на изтокъ, се отправи и доде въ Димотика, а оттамъ той стигна въ Одринъ. И понеже не оставаше никаква крѣпость отъ ония, които бѣха отнети отъ българитѣ и отъ укрѣпленията, които бѣха подъ тѣхна власть, всички императорътъ завладѣ, съ изключение само на двѣ, едното твърдѣ незначително укрѣпление, лежаще изъ хълмоветѣ въ Ахрида и наричаще се Патмо, (което слѣдъ туй безъ всѣкаква мѣрка биде взето отъ Алексия Дука Филантропа, който биде изпратенъ отъ императора да пази крѣпоститѣ въ Ахрида), и друга крѣпость, наречена Цѣпена, която бѣ твърдѣ силна, (построена е на това мѣсто, гдѣто се сходятъ помежду си двѣтѣ най-високи планини, Хемъ и Родопа, между които тече рѣката Хебъръ). И на императора бѣше твърдѣ неприятно, че той подобно на другитѣ, не завладѣ и тѣзи крѣпости, а продължаваха да се намиратъ вѣнъ отъ неговата власть, а особено тежко му бѣше за Цѣпена*). Прочее, затова той побърза да

*) Крѣпостъта Цѣпина се намирала тамъ, дѣто сега лежатъ развалинитѣ на голѣмото Каркарийско кале или *Метоятъ*, въ сѣ-

прѣдприеме експедиция противъ Цѣпена, и колкото имаше сила, да я опита противъ нея. Нъ между туй лѣтото вече прѣминаваше и приближаваше есенъ, и тя изтичаше. Нъ той като не се грижеше за врѣмето, нито се изплаши отъ студа на зимата, (той се грижилъ само да тури въ изпълнение своето желание), като тури въ движение всичкитѣ си войски отъ Одринъ и като се распреди, да се събератъ колкото е възможно повече кола отъ цѣла Македония, както за прѣнасяние на машини и стѣнобитни орждия, така и за прѣвозвание провiantъ за войската, и като заповѣда да се събератъ въ едно мѣсто множеството пѣши войници, въоръжени съ стрѣли и сѣкири, и когато всичко устрои добрѣ и по желанието си, се дигна отъ Одринъ и се отправи срѣщо Цѣпена. Войската прѣмина вече четири конака, стигна на мѣстото, което наричатъ Макроливада (съобразно съ вида, първи които видѣли туй мѣсто, нарекли го тѣй). Тамъ войската биде настигната отъ първия снѣгъ, който започна да пада отъ вечерята, прѣобърна се на виялица, която вия цѣла нощъ и покри цѣлата земя съ дебелъ пластъ снѣгъ, и постави императорътъ въ голѣмо затруднение. Мѣстото бѣше ненаселено, а неприятелитѣ бѣха близко, и очакваната оскъдностъ на хранителнитѣ припаси не малко съкрушаваше духа, тѣй като то съставлява самото страшно зло за войската. Поставенъ въ такова затруднение, той събра военоначалницитѣ, не само римляни, нъ и латиняни и скити (наемници), и ги запита: какво трѣба да се прави. Тѣ почти всички посвѣтваха го да се завърне въ Одринъ. Императорътъ не отхвърли тѣхниятъ съвѣтъ, нъ каза имъ: „Вие сте ме посвѣтвали това, което ви се е виждало по-добро и по-полезно, нъ, ако би азъ самъ измисля нѣщо друго, съ Божията помощъ, то приемате ли и вие тоя съвѣтъ отъ менъ, като произходящъ отъ господарь разсудителенъ, който се грижи за васъ, както трѣбва“. Тѣ всички единогласно отговориха, че това, което е угодно на ваше величество, ще бжде прието и угодно и на всички други. Тогава императорътъ отпусна ги да отидатъ въ палаткитѣ си, за да се подкрѣпятъ съ храна поради студа, а самъ влезна въ своя шаторъ и се съвѣтва съ окръжаващитѣ го лица върху туй, какво е по-добрѣ да направи. Нѣкой отъ тѣхъ съвѣтвали го да тури въ изпълнение съвѣта, който му билъ даденъ въ общото събрание отъ съвѣтницитѣ; а другитѣ, чийто съвѣтъ

вероизточната частъ на чепинското корито. За нея говори неясно Хр. Константиновъ въ Сборникъ за Нар. Умотворения, кн. IV, стр. 591. А К. Иречекъ въ *Пжтувания по България*, стр. 478—479 пише: „На лѣвия брѣгъ на този долъ (образуванъ отъ каркарийската рѣчица) на едно високо мѣсто стърчатъ стѣнитѣ на старо градище, казватъ отъ камъкъ съ дебели неизгнили греди между камънитѣ; казватъ му кале или метохъ, като го смѣтатъ за старъ мѣнастиръ“.

се показва по-добъръ на императора, твърдѣха противното. Тѣ казаха: „отъ тукъ обратно до Одринъ има толкова пѣтъ, колкото и до крѣпостѣта Станимака, и както тамъ ние ще намѣримъ всичко нужно въ изобилие, така и въ Станимака. Нѣ като се отправимъ къмъ Станимака, ний ще докажемъ на неприятеля, че не се страхуваме отъ него; че и неудобствата на зимното врѣме не ни заставятъ да се върнемъ назадъ“. Тозъ съвѣтъ се показа прѣкрасенъ на императора, и щомъ като поотслабна студътъ и прѣстана валението на снѣга, той заповѣда на утрѣния день да затрѣбятъ за походъ. Оттамъ, като взе полковетѣ си, той се отправи за Станимака. И тукъ като заповѣда да нахранятъ войската, продължи пѣтя направо за Цѣлена. Нѣ се отби въ градеца, називаемъ Баткунъ, който можеше да снабди войската много дни съ хранителни припаси. Оттукъ той изпрати дѣда си Мануила Ласкариса, който билъ монахъ и се наричалъ Максимъ и своя началникъ на размѣняванието, Костантина Маргарита, да направятъ огледъ на мѣстото и да намѣрятъ най-удобенъ пѣтъ за движение на войската.

А тѣ, като се отправиха и разгледаха мѣстността, съобщиха на императора че намѣрили удобенъ достѣпъ и особено Константинъ Маргаритъ, при все че мнозина, които знаели мѣстността, възражавали противъ него. Императорътъ, като се довѣри на тѣхъ, се отправи съ всичката си войска. Между туй мѣстността бѣ неудобна за походъ; плѣзгавиятъ ледъ, който покриваше цѣлия пѣтъ, прѣчеше много да се върви по стрѣмния пѣтъ, при това по краищата на пѣтя растѣха гѣсти листовни дървета. Войската прѣзъ цѣлата нощъ, като запали огньове, се грѣеше около тѣхъ, и на мнозина прислугата не можеше да намѣри своитѣ господари съ тѣхнитѣ палатки. На всѣка минута протичаха сълзи отъ очитѣ, ако и да не бѣха тѣжни, защото димътъ отъ огньоветѣ на дърветата, като се задържаше отъ гѣстотата на дърветата, и, като не можеше да намѣри свободенъ изходъ на чистъ въздухъ, за сѣдаше низко и силно глождеше очитѣ и ги прѣдизвикваше да сълзятъ. Огъ това пострада и самъ императорътъ. А щомъ като прѣмина нощта и настана день и като узна императорътъ, че крѣпостѣта е недостѣпна за обсаждане, заповѣда да отстѣпи войската на открито мѣсто. Самъ императорътъ остана да пази отстѣпванието на войската съ незначителенъ отрядъ отъ свитата си и новаци. Слѣдъ тѣхъ и той самъ отстѣпи надолѣ пѣша, както и другитѣ, защото поради наклоностѣта на гората не бѣше възможно да се ези на конь. Като прѣкара два дена тамъ и като оплѣни селото Баткунъ, императорътъ се върна въ Одринъ и оттамъ въ Дидимотика.

Между туй българскиятъ царъ, като нѣмаше възможность да прѣдприеме, каквото и да било противъ гърцитѣ, когато императорътъ прѣбиваваше съ такива сили на западъ, и се

приближаваше къмъ прѣдѣлитѣ на неговата страна, прибегна до прѣговори и поиска да заключи миръ чрѣзъ посрѣдничеството на теста си, русинѣтъ (князь) урѣ, който бѣ зетѣ на маджарския кралѣ.

Изпърво той отпрати къмъ император пратеници, които прѣдварително да устроятъ, щото той да може да пристигне при императора безъ всѣкаква опасностъ и да бѣде приетъ съ честь отъ негова страна. Така и стана. Урѣ стигна при императора и биде приетъ отъ самодържеца ласкаво и съ подобающитѣ почести, както той самъ, така и тѣзи, които бѣха съ него. Мирѣтъ биде заключенъ и законно скрѣпенъ съ клетва отъ страна на ура, който я произнесе и за себе си, и за зетя си българскиятъ царѣ, именно: да повърне на императора крѣпостѣта Цѣпена (тази единствена крѣпостъ отъ тѣзи, които бѣха подъ властѣта на императора Йоанна, която се държеше още отъ българитѣ), а императорѣтъ да се намира въ миръ съ българитѣ, и двѣтѣ страни да се задоволятъ съ прѣдишнитѣ граници.

Понеже всичко туй се извърши, споредъ желанието на императора, урѣ, като се прости съ него, замина, обсипанъ съ царски подарѣци (цѣлиятъ брой на които достигаше до 20,000 хиляди, заедно съ всичкитѣ вещи, коне, платна и пр.), а императорѣтъ прѣбиваваше близо до р. Регина, като очакваше прѣдаването на Цѣпена. . .

Въ това врѣме се случи едно удивително обстоятелство, достойно за паметъ и историята. Бѣше господски празникъ Прѣображение Господне. Понеже на божествената служба трѣбаше по обичая да присѣтствува и императорѣтъ, то обѣда стана твърдѣ късно. Обѣдвахме и ний, и като си поотдѣгнахме малко, станяхме. Слѣнцето на хоризонта клонѣше къмъ западъ, а императорѣтъ имаше обичай всѣка вечеръ при захождение на слѣнцето да обиколи цѣлия лагеръ, а подирѣ близо до единия край на лагера да се изкачи на равно и малко издигнато мѣсто, та оттамъ да нагледва всичката си войска, която той наричаше подвиженъ градъ, който пази всичкитѣ други римски градове. Така той правѣше постоянно, и ако на западната половина отъ хоризонта да бѣше вече се появила вечерната звѣзда, той не пропусна да направи сжщото. Разстоянието отъ мѣстото, дѣто стана императорѣтъ до лагера, се простираше на около 40 стадии, ако не и повече.

По нещастие тогава азъ изгубихъ императорската лубовъ и попаднахъ въ бѣда. Като узнахъ, че императорѣтъ вече е въскаченъ на коня, азъ набързо възседнахъ муле и тичешкомъ послѣдвахъ слѣдъ него. Не обръщайки внимание на това, че бѣше твърдѣ късно, императорѣтъ яхналъ вървѣше твърдѣ бързо и когато забѣлѣза, че азъ оставамъ назадъ, като подозираше, че не ще го достигна, каза ми: „не оставай надирѣ, върви по-бързо“.

Стигна, прочее, на обикновеното мѣсто. Велможитѣ застанаха около императора, азъ се присъединихъ къмъ тѣхъ, и ний всички застанахме въ кръгъ. Императорътъ каза: „знаете ли вий, какво извѣстие сме получили не отдавна? — Не, царю, отговорихме ние, не знаемъ. — Императорътъ. Единъ човѣкъ, прѣди малко като доде, съобщи ни неприятна вѣсть. А тя бѣше, че русинътъ урѣ излъгалъ насъ. Неговото посрѣдничество за сключване на мира било чиста лъжа; той далъ лъжлива клетва и дошълъ тукъ за свои лични облаги. Всичко, каквото той направилъ, било измама, и между туй той има благовиденъ прѣдлогъ, както казватъ, за нарушаване клетвата, именно: че неговиятъ зетъ, българскиятъ царъ, не приема мира на такива условия. — Прочее, какъ ви се вижда? Нима вѣрно е това, или е измислица отъ лъжець? — Ний отговорихме. На насъ се вижда, че въ всичко това нѣма истинска дума. Това е казалъ нѣкакъвъ лъжець и човѣкъ, който не заслужва довѣрие, защото русинътъ урѣ, не само за себе си, нъ и за своя зетъ, българския царъ, даде клетва. Какъ е възможно, бидейки християнинъ човѣкъ, да попадне въ такъво вѣроломство?—Императорътъ. Страстятъ за пари го довела до това, че той се рѣшилъ на такъво безчестно дѣло и ние не само, че нѣмаме любовта на българитѣ, нъ и напраздно иждивихме само толкова пари! — Не, царю, не, не може туй да бѣде истина. — Императорътъ обърна се къмъ мене и каза: А ти, за това какво ще кажешъ?— Азъ сподѣлямъ общото мнѣние, както и другитѣ, и мисля, че въ казаното се съдържа повече лъжа, отколкото истина. А ако ли, както по нѣкога нѣкои правятъ, урѣ се рѣшилъ да се закълне, като прѣдварително намислилъ да ни излъже, то нека Богъ му бѣде противникъ, когото ние за нашата справедливостъ и истина ще го имаме за защитникъ. Такъ казахме ний и императорътъ се съгласи съ нашитѣ думи. Слѣдъ това всички ний се вдигнахме отъ мѣстото, за да се върнемъ въ нашитѣ палатки, защото вече бѣше нощъ. Пълната луна освѣтляваше ни пжтя. Императорътъ по пжтя пакъ ни запита. Какъ мислите за казаното? — Лъжа е това, царю, отговорихме ний. И то не единъ пжтъ, не два, не три, а много пжти ни запитваше за това. А ние на всичкитѣ негови запитвания давахме единъ и сжщъ отговоръ и замълчавахме. Най-сетнѣ той още веднѣжъ попита; а когато виде, че всичкитѣ мълчатъ, то обърна се къмъ менъ и ме запита: „А ти що ще кажешъ за това“? И тозъ пжтъ ме нарече не само по име, нъ и по длъжностъ. Това дѣло се отнася повече до тебъ, отколкото до който и да е другъ, и по прѣимущество е твоя работа? Това той каза, като желаше да намѣри прѣдлогъ за сърдня. Тогавъ азъ казахъ: Че защо да е моя работа? Ако азъ бихъ съставилъ не добръ договорната грамота или бихъ направилъ каквото и да е опущение при извършването на клетвата;

ако би неприлично бихъ приелъ ура и тѣзи, които бѣха съ него, то дѣйствително би било моя грѣшка и моя вина. Нъ, ако всичко това биде направено прилично и както слѣдва, то какво отношение има къмъ мене, ако било е прѣобърнато отъ тѣхъ по своему ?

Не зная съ каква цѣль императорътъ ме попита, (защото азъ му разяснихъ дѣлото). Какво ще кажешъ и ти за това? — Царю, азъ нѣколко пжти казахъ, че по моето мнѣние въ туй се съдържа повече лъжа, отъ колкото истина. Прочее, въ дѣла тъмни, по мое мнѣние, точното разкритие на истината не е лесна работа. Върху туй той каза на менъ. — Та въ това се състои и заслугата, щото въ тъмнитѣ дѣла да се открие истината. Защото въ яснитѣ дѣла и магаретата намиратъ истината. — На туй азъ отговорихъ. Ето най-послѣ и ний се причислихме къмъ магаретата. — А царътъ разгнѣвенъ каза: Ти всѣкога си билъ глупецъ и сега си оставашъ такъвъ. — На тѣзи думи азъ забѣлѣзахъ само туй: „Тѣй като азъ съмъ глупецъ, то и ще мълча, нека говорятъ умнитѣ“. Така отговорихъ азъ. А императорътъ, като излѣзе отъ себе си, искаше да истегли меча и вече бѣше хваналъ дрѣжката, нъ се задържа, и пакъ я вмъкна, защото малко бѣше я извадилъ. Тогава заповѣда на великия си доместикъ Андроника Музалона да ме свали отъ мулето. Той тихичко каза ми: хвърли си горното платно. — Азъ скочихъ отъ мулето. И най-добрия мой императоръ, за когото азъ толкова много се грижехъ при баща му и който често съ гласъ между многолюдни събрания говорилъ за мене: (Тозъ чловѣкъ много добро направилъ за мене), тозъ императоръ заповѣда на двама жезлоносци, които въ прѣдишния день бѣха назначени, да ме биятъ... Тѣ ме удряха, а азъ мълчешката прѣнасяхъ ударитѣ. Императорътъ още повече се ядосваше, че азъ не прибѣгвахъ къмъ молби, даже и тогава, когато ме биеха!

И слѣдъ като азъ получихъ по цѣлото тѣло много удари, едва тогава съ слабъ гласъ продумахъ: „Христе царю! Колко пжти азъ бѣхъ излаганъ на болести и защо ни една болестъ не ме лиши отъ живота? И ти за такова ли врѣме ме запази!“ Тѣй казахъ азъ и императорътъ, стѣсненъ отъ моитѣ думи, заповѣда да ме освободятъ...

Наведохме горния епизодъ съ цѣль да се види, до каква степенъ се цѣнилъ отъ никейския императоръ мирътъ съ българитѣ. Когато съобщили на императора, че българитѣ ще нарушатъ мира, той остава съвсѣмъ неспокоенъ и почти блънува; затова и върху Г. Акрополита, (като министъръ на външнитѣ работи), се излѣлъ гнѣвътъ на императора. Този епизодъ е доста характеренъ и е въ състояние да ни посочи, че окръжното послание е документъ хвалебенъ. То съдържа не сурови исторически факти, а повече хвалби на императора.

Новитѣ възгледи върху заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ.

За първитѣ жилища на словѣнитѣ въ Европа мнѣнията на ученитѣ се различаватъ доста много. Така, нѣкои (С. А. Пичъ) мислятъ, че първото мѣстожителство на нашитѣ прѣдѣди е било нѣйдѣ по долни и срѣдни Дунавъ, отъ дѣто послѣ се разселили по разни посоки; нѣ повечето отъ ученитѣ слависти не сподѣлятъ това мнѣние, като смѣтатъ за първи жилища на словѣнитѣ мѣстата между Карпатитѣ и Балтийско море, отъ една страна, и отъ друга, между Висла и срѣдни Дунавъ. „Тамъ, между Одеръ и Днѣпъръ, е била тѣхната люлка, тамъ живѣли тѣ още до Р. Хр., и то още не подъ сегашното имъ общо име словѣни, а подъ името Венеди, Венди, което имъ дали тѣхнитѣ западни съсѣди — германцитѣ или галитѣ“.¹⁾ Сжщото мнѣние сподѣля и проф. П. Милуковъ, който казва: „Дѣсния брѣгъ на Висла и сѣверния склонъ на Карпатитѣ можемъ броеи за най-старо познато намъ мѣстожителство на словѣнитѣ“.²⁾

Сѣ тѣй трудно за разрѣшаване се явява и питането: дѣ и какъ сж се разселили словѣнитѣ изъ първото отечество въ по-послѣшнитѣ си исторически мѣстожителства, които обхващатъ огромно пространство въ западна, източна и южна Европа. Въ случая насъ ни интересува въпроса за разселяването на словѣнитѣ въ южна Европа (т. е. на Балкански п-овъ), та ще се опитаме да изложимъ мнѣнията на ученитѣ по него.

Мнѣнието, че словѣнитѣ сж били автохтонни жители на Балкански п-овъ (Богуславски, В. М. Флорински, Ружичъ, Сасиневъ, Партлуцки, Жунковичъ и др.³⁾ срѣща силна реакция, чиито прѣдставители се явяватъ прѣди всичко нѣмскитѣ учени Цайсъ и Мюленхофъ и словѣнскитѣ Крекъ, Смирновъ, Погодинъ, Дриновъ, Браунъ, А. Василевъ, Ст. Станоевичъ, Радоничъ, Кондаковъ и др. Слѣдъ издирванията на тия учени не остава съмнѣние, че словѣнитѣ сж пришелци на Балкански полуостровъ и то пришелци отъ доста късна епоха. Началото на тѣхното прѣселение, казва проф. Дриновъ, е въпросъ отъ общъ интересъ за старата история на словѣнитѣ, понеже съ

¹⁾ Проф. Л. Нидерле ст. „Происхождение и расселение Славянъ“ въ сборникъ „Что нужно знать о Славянахъ“.

²⁾ „Разселение Славянъ“, ст. въ I т. на Книга для чтения по истории срѣднихъ вѣковъ.

³⁾ Въ нашата историческа литература тая теория се е подържала отъ Г. С. Раковски, а днесъ нейнъ яркъ защитникъ се явява Д-ръ Г. Ценовъ, нѣ безъ да е прѣдставилъ допълнително нѣкакви научни доводи.

него е свързано тяхното първо стълкновение съ историческия свѣтъ, първата имъ поява на историческото поприще. Нъ въпрѣки неговата важностъ, въ науката сжществуватъ твърдѣ неопредѣлени сами по себе и противорѣчиви рѣшения.⁴⁾ Причината на туй лежи прѣди всичко въ липсата или по-вѣрно въ голѣмата оскъдностъ на исторически свѣдѣния отъ оная епоха за разселяването на словѣнскитѣ племена.

Първитѣ изслѣдвачи на тоя въпросъ сж слагали прѣселението на словѣнитѣ на Балк. п-овъ прѣзъ епохата на великото прѣселение на народитѣ. Така, полскиятъ историкъ *Суровецки* мисли, че словѣнитѣ се явили на долни Дунавъ слѣдъ разпадането на хунската държава (къмъ края на V в.) и че слѣдов. тяхната поява на дѣсния брѣгъ на Дунава трѣбва да се отнесе къмъ послѣдната четвъртина на V в. Това мнѣние намѣрило ревностенъ защитникъ въ лицето на знаменития *Шафарикъ*, споредъ когото мирното и спокойно прѣселване на словѣнитѣ и установяването имъ въ Мизия, Дардания и Македония е почнало въ края на V и траяло прѣзъ цѣлия VI вѣкъ. Хърватскиятъ изслѣдвачъ *Д-ръ Х. Рачки* отнася появата на словѣнитѣ при Дунава сжщо къмъ врѣмето на хунското господство. Покойниятъ руски ученъ *Гилфердингъ* пъкъ е на мнѣние, че хунското движение дало само тласкъ на словѣнитѣ, като прѣдполага, че „вече вестготитѣ, бѣгайки прѣдъ хунитѣ отъ брѣговетѣ на Днѣпъръ къмъ Дунава, около 375 г. увлѣкли съ себе си и нѣкои словѣни. По-късно Атила, изпрацайки постоянно своитѣ пълчища въ Мизия и другитѣ области на Византия, отварялъ за тамъ пътъ на словѣнитѣ“.⁵⁾

Малко по-късно именитиятъ нашъ историкъ *М. С. Дриновъ* разработи подробно тоя въпросъ въ специално съчинение „Заселение Балканскаго полуострова Славянами“ (1872). Неговото мнѣние вече се различава отъ досега изказанитѣ. Когато цитиранитѣ изслѣдвачи не поставятъ началото на словѣнското разселяване на югъ отъ Дунава по-рано отъ II половина на IV в., той дири слѣди отъ словѣни въ прѣдѣлитѣ на Византийсктга империя далечъ прѣди епохата на великото прѣселение на народитѣ — още въ IV и III, дори въ II в.⁶⁾ Чешкиятъ ученъ *К. Иречекъ* въ своята История на българитѣ (стр. 94) възприе това мнѣние на Дринова, като казва: „Този възгледъ тѣй сжщо и намъ се показва по-вѣренъ, макаръ че въпросъ не може още да се счита рѣшенъ. Общо като Дринова се изказва и единъ отъ най-новитѣ изслѣдвачи на въпроса — *Л. Нидерле*., който прѣзъ 1902—1904 излѣзе съ капитално съчинение върху старата история на словѣнитѣ (*Slovanské starožitnosti* — Прага, въ 2 тома). Въ противоположностъ на това, казва той, дѣто ученитѣ не признаватъ „движението на словѣнитѣ по-рано отъ VI в. на Балк. п-овъ, не може да се не признае, че въ старитѣ истор. извѣстия, въ най-древнитѣ

⁴⁾ Съчинения на М. С. Дриновъ, т. I. стр. 189.

⁵⁾ Иречекъ, История на българитѣ, стр. 93; Съчинения на Дриновъ, т. I, стр. 183—186.

⁶⁾ Мнѣнието на Дринова е достатъчно извѣстно, та за туй нѣма нужда да го цитираме въ подробности. Върху него ще наведемъ по-долу критиката на руския ученъ Н. П. Кондаковъ.

мѣстни названия и въ археологическитѣ материали има цѣлъ редъ данни, които противорѣчатъ на такова късно движение на словѣнитѣ. Впрочемъ и а priori, продължава чешкиятъ ученъ, е естествено да се мисли за по-старо разселяване: ако у варварскитѣ племена, които прѣзъ II—V в. сж земали участие въ движението на народитѣ въ Германия, Дания и на Балканитѣ, срѣщаме словѣнски имена, ако въ езика имъ срѣщаме имена отъ словѣнски произходъ и въ мѣстната номенклатура тукъ—тамъ виждаме очевидно словѣнски имена, а виждаме на Пейтингеровата карта, съставена най-късно прѣзъ III—IV в., венедитѣ въ Дакия и на Дунава, — то нѣма защо да избѣгваме заключението, че словѣнитѣ, макаръ и да не сж автохтони въ тия мѣста, се пакъ сж почнали да се заселяватъ тукъ далече прѣди V—VI в. Като говори за южнитѣ словѣни, сжщиятъ ученъ къмъ групата на българитѣ отнася словѣнитѣ, които завзели Македония и Гърция⁷⁾.

Противъ мнѣнието на Дринова, а слѣдов. и противъ това на Нидерле рѣшително възстава рускиятъ ученъ *Н. П. Кондаковъ*, който прѣди двѣ години излѣзе съ цѣненъ трудъ върху археологията на Македония⁸⁾ Той поставя първитѣ прѣселения на полуострова не по-рано отъ началото на VI в. Отъ 500 години, казва той заддунавскитѣ словѣни, дирейки селища и притискани на свой редъ отъ нашествията на скитницитѣ, почватъ своитѣ систематически нахлувания въ т. нар. Илирия, въ сѣверна и централна Македония, като изкарва, че първитѣ словѣнски напливи въ тия страни сж били „прѣимуществено, ако не изключително, сръбски“.⁹⁾ Между разнитѣ „догадки“ за древността на Балканскитѣ словѣни Кондаковъ се спира главно върху тая за словѣнския произходъ на Юстиниана и неговото сѣмейство, прието отъ Гильфердингъ, Дриновъ, Иречекъ. Кондаковъ оспорва мнѣнието на Дринова за древността на балканскитѣ словѣни. Слѣдъ като заврѣшва критическия разборъ на всички фантастични догадки за сжществуването на словѣнитѣ въ епохата до римлянитѣ, а сжщо и прѣзъ врѣмето на римското владичество, Дриновъ туку изеднажъ рѣшително се спира върху почвата прѣзъ V в. на словѣнскитѣ лични имена въ византийската империя, отъ дѣто и логичното

⁷⁾ Проф. Л. Нидерле. Происхождение и разселение Славянъ, статья въ сборника „Что нужно знать о Славянахъ“.

⁸⁾ Н. П. Кондаковъ. Македонія. Археологическое путешествие. Сп. б. 1909.

⁹⁾ Това Впрочемъ не бърка на почтения ученъ, щото малко по-надолу (стр. 23 на цитираната негова книга) да говори нѣщо по-подробно. Съ падането на Петровото царство „била унищожена политическата сила само въ източната половина на Балканското словѣнство. Въ западната часть на българското царство, именно тамъ, дѣто била прѣнесена неговата граница (въ Прѣспа и Охридъ), българската независимостъ се запазила и изработила въ форма на народната династия на Шишманидитѣ“. „Споредъ мене, продължава Н. П. Кондаковъ, тоя исторически фактъ удостоверява най-ясно отъ всичко тѣснитѣ племенни, иначе казано, родственитѣ връзки на българското словѣнство съ словѣнитѣ на Охридъ, а слѣдов. и въобще съ македонскитѣ словѣни; по-точно казано — удостоверява източно-българския произходъ на македонското словѣнство“. Тоя свой възгледъ Кондаковъ подържа и по-нататкъ въ книгата си — гл. стр. 52 61.

заклучение за съществуването на словѣни на полуострова прѣзъ тая епоха. Еднажъ установено това, Дриновъ отива още по-назадъ (по-неже точни истор. данни нѣма за IV—V в.) въ IV, III и II вѣкове, отъ когато трѣба да е почнало словѣнсквото прѣселение на полуострова.

Това прѣселение, обаче, чакъ до VI в., е ставало случайно, единично, а систематичното, масовото имъ идване на полуострова, вече не съ цѣль на грабежъ, а за здраво заселяване, почва отъ VI в., когато, застаналъ вече на здрава истор. почва, той реди година по година извѣстията за нахлуването на словѣнитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, за тѣхнитѣ опустошения и за мѣстата, въ които се настанили. Грѣшката на Дринова произлиза отъ туй, че той зема Юстиниана и неговото сѣмейство, както и разни лица, заемащи високи постове въ империята, за словѣни, когато, споредъ английския историкъ *Брайсъ*, источникътъ, върху който се гради миѣнието за словѣнския произходъ на Юстиниана, е измислица едва отъ XVII в. Вмѣсто при това да се задоволи съ логиката на фактитѣ, съ общи съображения, Дриновъ се смущава отъ названията на разни племена (Боиски, Амилзури, Итимари, Топасурси) и се рѣшава да твърди, че прѣселението на словѣнитѣ на полуострова датира чакъ отъ II в. Разбира се, продължава Кондаковъ, всички гадания за съществуване на словѣнитѣ прѣзъ епохата до Юстиниана излизатъ безплодни и даватъ само редица отъ невѣроятни заключенія. Ако слушаме постоянно въ царуването на Юстиниана за нахлуване на словѣни или варвари — безразлично, то отъ туй трѣбва да извадимъ друго заключение: че слов. гжсто поселение на полуострова въ тая епоха още не е имало, че значителна частъ отъ словѣнитѣ сж живѣли задъ Дунава и по прѣжному били притискани и тласкани отъ тамъ въ прѣдѣлитѣ на империята отъ по-силни и войствени племена¹⁰.

Миѣнието за по-раншното прѣселение на словѣнитѣ на полуострова не сподѣля проф. *В. Н. Златарски*. Споредъ него, словѣнското движение на югъ отъ Дунава, което се бѣ почнало отъ края на V в. и се продължи до половината на VII в., се завърши съ туй, че къмъ това врѣме цѣлиятъ почти Балкански п-овъ, съ изключение на приморскитѣ укрѣпени градове, бѣ гжсто населенъ отъ словѣни и че едни отъ глав. племена, именно тия, които се бѣха поселили въ южната частъ на п-ова, признаха, отчасти доброволно, отчасти подъ натиска на оржжието, върховната власть на визант. императоръ, а другитѣ, които се бѣха настанили въ сжщата частъ, останаха въ неопрѣдѣлени политически отношения спремо източната империя¹¹.

По занимаващия ни въпросъ се изказва и *Н. П. Благоевъ*. Кога южнитѣ словѣни сж напуснали първитѣ си жилища и сж се упжтили къмъ Дунава — не се знае положително. Прѣдполага се, обаче, че една малка частъ още прѣзъ III в. се отцѣпила отъ своя

¹⁰) Н. П. Кондаковъ, Македонія. Археол. путешествіе, стр. 15—19.

¹¹) *В. Н. Златарски*, Студии по бълг. история (Отпечатъкъ отъ Период. списание), 1903, стр. 1.

народъ, и римскитѣ императори я заселили въ Мизия, Тракия, Македония и Илирия. Прѣзъ врѣме на хунското владичество незначителна часть словѣни минали Дунава и се настанили като колонисти и войници на Балк. п-овъ, нѣ слѣдъ разпадането на хунската държава словѣнитѣ се явяватъ край Черно море и долни Дунавъ, отъ дѣто въ разни врѣмеи и въ разни групи зели да минаватъ Дунава и да навлизатъ въ визант. балкански области. Прѣзъ врѣме на аваро-словѣнскитѣ и персийски войни южнитѣ словѣни безъ никакво прѣпятствие отъ страна на визант. императори, дори и съ тѣхното съгласие, въ голѣми групи минавали р. Дунавъ и гжсто населили Балк. п-овъ. Въ първата половина на VII в. цѣлата територия, между Черно море и Адриатическо и отъ Матапанъ до Дунавъ и Сава, била гжсто населена съ словѣни.¹²⁾

Нападането на словѣнитѣ върху провинциитѣ, що лежатъ на югъ отъ Дунава, споредъ *А. Васильева*, документално могатъ да бждагъ засвидѣтелствувани отъ възцаряването на Юстиниана, т. е. отъ 528 г. Отъ тогава тия нашествия слѣдватъ вече непрѣкъснато прѣзъ цѣлия VI в. Трудно е да се мисли, че словѣнитѣ не сж нахлували и по-рано, макаръ да нѣмаме за това истор. свидѣтелства.¹³⁾

Извѣстниятъ руски историкъ *П. Н. Милюковъ* поставя началото на словѣнскитѣ прѣселения на нашия п-овъ по-рано, непосредствено слѣдъ прѣселянето на народитѣ. Вмѣсто старитѣ готи и хуни, казва той, Старопланински п-овъ подкачатъ да нападатъ нови народности, които тогавашнитѣ историци, по лошъ литературенъ навикъ, назоваватъ съ класическитѣ имена скити и гети. Изглежда, че подъ име гети разумѣвали словѣни. Въ такъвъ случай първитѣ налитания на словѣнитѣ върху Византия трѣбва да се отнесатъ къмъ края на V вѣкъ¹⁴⁾.

* * *

Прѣзъ послѣднитѣ години се явиха съчинения на редица именити словѣновѣдци, които сжщо занимава тоя въпросъ. Ние ще наведемъ мнѣнията по него на нѣкои отъ тѣхъ.

Така прѣзъ 1909 г. излѣзе цитираната по-горѣ книга върху археологията на Македония на Кондакова, чието мнѣние ние изложихме по-горѣ. Прѣзъ сжщата година излѣзе въ отдѣленъ отпечаткъ труда на Бѣлградския проф. *д-ръ Ст. Станоевичъ* „О јужним словенима у VI, VII и VIII веку“. По занимаващия ни въпросъ между друго о той казва: прѣзъ втората половина на V в. тѣ почнали на дружини да минаватъ на Балкана и да плячкосватъ тамъ, а здраво почнали да се прѣселяватъ на Балкаиски п-овъ едва къмъ началото на VII в. Въ началото на VI в., продължава сжщиятъ ав-

¹²⁾ *Н. П. Благоевъ*, История на старото бѣлг. държавно право, т. I, 1906, ст. 16—18.

¹³⁾ *А. Васильевъ*, Славяне въ Грецій (въ Визант. Временникъ, 1894, стр. 406).

¹⁴⁾ *П. Н. Милюковъ*, Разселяване на словѣнитѣ (въ Книга для чтенія по исторіи срѣднихъ вѣковъ, т. I).

торъ, словѣнитѣ почнали да минаватъ Дунава и да нападатъ балканскитѣ провинции. Нѣ дори въ първитѣ години на VII в. тѣ не населявали масово Балк. п-овъ, понеже до 602 г. визант. гарнизони още държали цѣлата сѣверна граница. Въ тѣхни рѣцѣ се намирали и Бѣлградъ, и Костолацъ, и Нове. До тогава словѣнитѣ само врѣменно минавали отъ лѣвия върху дѣсния брѣгъ на Дунава. Императорътъ Маврики билъ сваленъ отъ прѣстола поради туй, че византийската войска, която била изпратена противъ словѣнитѣ, не искала да зимува въ словѣнскитѣ земи по лѣвия брѣгъ на долни Дунавъ¹⁵).

Сжщото почти мнѣние сподѣля и проф. *А. Л. Погодинъ*. Словѣнитѣ, казва той, сж проникнали на Балканския полуостровъ вѣроятно въ началото на VI в. Отъ 527 г. се захваща изъ година въ година нахлуването на словѣнски пълчища въ Византия: тѣ грабятъ страната и се върщатъ съ голѣма плячка назадъ. Полека-лека обаче тия нахлувания зематъ характеръ на прѣселяване: вълнитѣ на нападащитѣ отряди, които заливатъ крайдунавскитѣ области, не се вършатъ сега задъ Дунава, понеже тамъ страната не само се разграбва и опустошава, нѣ се и завзема отъ нови поселения¹⁶). — Ето и възгледа, който се разпространява между нашата академическа младежъ въ юридическия клонъ, именно: „Споредъ нѣкои историци (Гильфердингъ, Рачки, Дриновъ и др. словѣнскитѣ заселвания на полуострова се почватъ отъ II и III столѣтие (карпитѣ). Най-напрѣдъ тѣ се прѣселивали мирно, тихо, даже съ съгласието на Византия. Въ продължение на 200 години тѣ живѣли като грѣко-римски прѣселенци въ Мизия, Тракия, Дардания и Македония и ставали мѣстни граждани. Слѣдъ оттеглянето на готитѣ отъ полуострова къмъ Италия (488 г.) — тѣ почватъ по-живо и съ оржжие въ рѣка нахлуване на полуострова“. (Ст. С. Бобчевъ, История на старобългарското право — лекции и изслѣдвания стр. 214. — 1910 год.). Както вижда читателтъ г. С. С. Бобчевъ възприелъ опровергнатия вече старъ възгледъ на М. Дринова.

Тукъ е мѣстото да прибавимъ и възгледа на проф. Юл. Кулаковскій.

„Въ края на Анастасиевото управление, пише той, се появилъ новъ врагъ на сѣверозападната граница на империята. Това сж били словѣнитѣ, на които въ това врѣме прилагали старото име „гети“. Този етнически терминъ отдавна означавалъ племената, които живѣли на сѣверъ отъ тракийцитѣ. Лъжливата quasi-ученость на Кассиодора свързвала сждбата на гетитѣ съ историята на готитѣ, и Йорданъ е прѣнесълъ тѣзи изкривявания въ своя трудъ. Сега името гети се прибавило къмъ новъ дотогава незнаянъ народъ, който въ огромна маса потеглилъ къмъ Дунава по направление къмъ Илирикъ. Въ 517 година станало първото втурване на този новъ врагъ на империята. Словѣнитѣ прѣминавали по онзи сжщи пѣтъ, по който е ходилъ Атилла на разорение на империята, и потеглили къмъ югъ. Тѣ опустошили двѣтѣ Македонии, Тесалия, Епиръ. Въ тѣзи пълчища

¹⁵) *Глас*, Српск. Крал. Акад. кн. LXXX.

¹⁶) *Исторія* Сербии.

имало много конници¹⁷⁾. Огромното множество на людието попаднало въ плѣнъ и императора изпратилъ 1000 фунта злато на префекта на преторията Иллирикъ Иоану за откупувание на плѣнниците. Словѣнитѣ проявявали страшна жестокость и ако не получавали откупа, то убивали плѣнниците подъ стѣнитѣ на градоветѣ или ги изгаряли, като ги затваряли въ тѣхнитѣ жилища. Лѣтописецътъ, като дава краткъ отчетъ за това събитие, напомнюва за огненитѣ стрѣли отъ сѣверъ, за които е съобщилъ нѣкога си пророкъ Иеремия¹⁸⁾. — Така се е наченало запознаването на империята съ словѣнитѣ.

Наскоро слѣдъ това словѣнитѣ заели низкитѣ мѣста на лѣвия брѣгъ на Дунава отъ самитѣ му устия. Раздробени на множество племена, които незнаели надъ себе си една силна власть и като нѣмали свое знатно съсловие, както е било у германцитѣ, словѣнитѣ сж прѣдставлявали масса, съ която империята не е умѣяла да се разправи и дълго е търпѣла само нашествия. (Юл. Кулаковскій, Исторія Византии, стр. 469, Кіевъ 1910 г.). — Най-сетнѣ ще прибавимъ и новиятъ възгледъ на нашия историографъ, добръ познатъ на българското общество проф. на виенския университетъ г-нъ Конст. Иречекъ, който прѣди нѣколко десетки години въ Историята на българитѣ бѣше помѣстилъ специална глава върху „заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ“. Сега обаче тази глава (III) слѣдъ многогодишна научна работа е прѣработена отъ почт. ученъ и то възъ основа на новитѣ открития и изслѣдвания и е обнародвана прѣди нѣколко мѣсеци въ новия му трудъ *Geschichte der Serben*, 1911.

Заселението на словѣнитѣ на Балканския полуостровъ*).

За нахлуване на словѣнитѣ прѣзъ Дунава става най-първо дума въ врѣмето на императора Юстинъ I (518—527), още повече откакъ започва да управлява императоръ Юстинианъ (августъ 527). Историята на по-старитѣ нападения 518—552 е извѣстна отъ несвързанитѣ единъ съ други епизоди въ военнитѣ истории на Прокопия. По врѣмето на Юстина I прѣзъ Дунава потеглила една голѣма войска на антиѣ, но била съвсѣмъ разбита отъ Юстиниановия внукъ Германъ**) Отъ Юстиниана до Хераклия императоритѣ носѣли титлата „Anticus“; името на „словѣнитѣ“ пъкъ не се явява никждѣ въ триум-

17) Evagr. 3, 38.

18) Marc. Com. s. a. Chron. min. II, 99—100.

*) Литература: E. Dümmler, Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien 549—928: Sitzungsberichte на виенската академия т. XX (1856 год.). R. Roesler, Über den Zeitpunkt der slaw. Ansiedlung an der unteren Donau: пакъ тамъ LXXIII (1873 г.). М. Дриновъ, Заселение Балканскаго полуострова славянами: Чгения на истор. друж. въ Москва, 1872 год, св. 4. Освѣнъ туй съчиненията на Станојевић, Нидерле и др.

**) Prokopios ed. Haurv VII, 40. Всички кодекси иматъ Ἰουστινιανός, всички издания отъ Maltretus до Haurv поправката Ἰουστινιανός. Срв. Niederle: Český časopis historický XI (1905) 137, сжщо Slovan. starožitnosti 2, 191 сл.

фалнитѣ титли***). Противъ словѣнитѣ се борилъ успѣшно три години въ врѣмето на Юстиниана полководецътъ Хилбудий, чрѣзъ офензивни операции оттатъкъ Дунава, докато се сблъскалъ съ една много по-голяма сила и падналъ въ борбата. Слѣдъ туй „словѣнитѣ“ побѣдили и съсѣдитѣ си, антитѣ. Императорътъ прѣдложилъ на антитѣ запусътлото укрѣпление Турисъ, основано отъ Траяна, може би римската *Dinogetia* на лѣвия брѣгъ на Дунава при Галацъ, съ задѣлжение да пазятъ границата отъ хунитѣ. Антитѣ искали за началникъ на поселението Хилбудия, който билъ ужъ още живъ, нъ въ плѣнъ. Неговата роль играелъ единъ антъ, който знаелъ и латински (*Λατίνοι φωνή*) и билъ подбутнатъ да играе тази роль отъ единъ римски плѣнникъ, нъ още на пжтя за Цариградъ билъ демаскиранъ отъ Нарсеса и, окованъ въ вериги, билъ изпратенъ въ столицата. За неприятелскитѣ дѣйствия на антитѣ противъ римлянитѣ не става дума у Прокония никждѣ повече.

Нападенията на словѣнитѣ се усилили слѣдъ 548 година. Проконий не знае, дали тѣ сж дошли отъ само себе, вслѣдствие неуспѣха на Юстиниановитѣ войски въ Италия, или ги е накаралъ да направятъ туй готскиятъ кралъ Тотила. Една голяма войска, която заела и нѣкои укрѣпления, плячкосвала илирийскитѣ провинции близо до Дирахиумъ; началницитѣ на Илирикъ не се осмѣлявали да нападнатъ съ 15-тѣ хиляди души мѣстна войска и гледали неприятеля отъ далече (548). На слѣдната година потеглили прѣзъ Дунава, Хемъ и Хебръ 3000 словѣни, разбили нѣколко малки римски отдѣления, прѣвзели града Топиръ на Неста (р. Места) въ крайбрѣжната областъ подъ Родопитѣ и се върнали съ множество плѣнници (549). Когато Германъ събиралъ въ Сердика нова армия за походъ въ Италия, появила се словѣнска войска, по-голяма отъ всички досегашни, при Наисъ (Нишъ), съ намѣрение да обсади Солунъ и съсѣднитѣ градове. Германъ получилъ отъ императора заповѣдь да се погрижи за сигурността на Солунъ и да изгони неприятеля. Словѣнитѣ се отказали отъ похода на югъ, нъ затуй прѣминали прѣзъ всички планински области на Илирикъ и стигнали чакъ до Далмация. Когато прѣзъ есенъта на 550 год. Германъ умрѣлъ и войската му се оттеглила на зименъ лагеръ къмъ Салона, словѣнитѣ се усилили съ нови пълчища и прѣзимували (550—551) на римска територия „като въ своя собствена земя“. Юстинианъ изпратилъ противъ тѣхъ евнуха Схолостикъ съ петъ подвоеначалници, нъ римлянитѣ прѣтърпѣли близу до Адрианополъ чувствително поражение при едно прѣбързано нападение на неприятеля, който билъ разположенъ на по-високо. Словѣнитѣ слѣдъ това плячкосвали и въ източна Тракия до Голѣмата Стѣна и тепърва кога се връщали, били отчасти разпрѣснати отъ римски войски (551 год.). Малко врѣме прѣди побѣдата на Нарсеса въ Италия (552 год.) една словѣнска войска безпокоела илирийскитѣ мѣстности. Юстинъ и Юстинианъ, синоветѣ на

***) *Iustinianus Novellae* ed. Zachariae I p. 137, *Jus graecorum* 3, 13, 34; *Chron. Paschale* I p. 636; Gasquet *L'empire byzant. et la monarchie franque* (Paris 1888) 199 A. 5 (Maurikios).

Германа, съ слабитѣ си войски не се опитали да прѣдприематъ никакво сражение и не могли да попрѣчатъ на неприятеля да се върне прѣзъ Дунава; словѣнитѣ съ всичката си плячка били прѣведени отататѣкъ отъ гепидитѣ, при което ужъ платили по една златна монета за човѣкъ.

На изтокъ наскоро изпжкналъ единъ новъ турски скитнически народъ, който бавно напрѣдвалъ къмъ Дунава, — аваритѣ, по словѣнски наречени *обри* (един. число *обринъ*) Думата *avar* значи по турски (и османски сжщо) и днесъ още бѣглець или скитникъ. Аваритѣ били разбити отъ силнитѣ тогава западни турци въ Туркестанъ и прогонени къмъ Азовското море. Въ черноморската степъ тѣ съкрушили хунската сила и опустошили съсѣдната земя на ангитѣ Въ 558 година тѣхни посланници, подобни на хунитѣ, грозни хора съ дълги косичници, дошли за пръвъ пжтъ въ Цариградъ, дѣто прѣдставили своя народъ като най-голѣмъ и най-силенъ на свѣта. Лангобардитѣ се съюзили съ тѣхъ противъ гепидитѣ, като имъ обѣщали половината отъ плячката и всичката гепидска земя. Гепидитѣ били напълно разбити и тѣхното царство за винаги унищожено (567 год.). Лангобардитѣ потеглили за Италия. Аваритѣ се установили въ сжщитѣ равнини, въ които прѣди повече отъ едно столѣтие се намирала резиденцията на Атила. Тѣхниятъ водителъ носилъ, както у хазаритѣ и други турски народи, титлата хаганъ. Неговиятъ тронъ, златенъ столъ, билъ носенъ при походитѣ, както у централно-азиятскитѣ турци*). Славата на аварската история е свързана съ трима хагани. Първиятъ билъ споменуваниятъ често у Менандра Баянъ, който довелъ аваритѣ до срѣдния Дунавъ, покорителъ на Сирмиумъ. Вториятъ, противникътъ на Маврикия, билъ Баяновиятъ по-голѣмъ синъ съ неизвѣстно име. Третиятъ, чието име сжщо тѣй не знаемъ, по-малъкъ синъ на Баяна, билъ противникътъ на Хераклия; а споредъ Фредегаровата хроника, той умрѣлъ около 630 година**). Голѣмиятъ харемъ на хагана придружавалъ господаря си въ колата на скитническия лагеръ; главната жена се казвала, както и у хазаритѣ, *chatun* (турски *chatun* „видна жена“, отъ тамъ новосръбски *кадуна* [български *кадѣна*] „турска жена“). Високи сановници сж били споменуванитѣ въ франкски източници *jucig*-и и *sarcanus*-и (*σαρχάνος* на българитѣ). Благороднитѣ отъ народа сж били тудунитѣ и тарканитѣ, които сж извѣстни и у хазаритѣ***). Византийцитѣ не даватъ никакво описание на аварската резиденция; тепърва късни франкски извѣстия описватъ живѣлището на аваритѣ като деветъ голѣми кржгообразни плетища, огради или валове (*hriŋqus, circuli*). Споредъ археологическитѣ изслѣдвания на Хампела, аваритѣ сж били снабдени съ конь, юзди и стрѣмена, орж-

*) *Menandros frag. 65, frag. 20.*

***) *Theodoros Synkellos § 3 (Mai, Nova patr. bibl. 6, 424—425; ed. Sternbach p. 301).*

****) *Cacanus, catuna mulier, tarcani primates: Carmen de Pippini regis victoria avarica (796 год.) въ приложенията у Einhard ed. Pertz 3 p. 35. Tudun: Zeuss, Die Deutschen 739. Тарханъ у хазаритѣ: Ibn Khordâdhbeh, Bibl. geogr. arab. 6, 125.*

жия, украшения и византийски монети отъ VI—VII вѣкъ. Многобройни сж били покоренитѣ народи. Аваритѣ довели заедно съ себе си отъ черноморскитѣ степи части отъ сродни скитнически на роди, особено означаванитѣ често като българи кутригури. Прѣзъ врѣме на борбитѣ за Сирмиумъ хаганътъ изпратилъ веднажъ 10,000 кутригури прѣзъ Сава, за да плякосатъ провинцията Далмация. Остатъци отъ гепидитѣ живѣли въ села при Тиса и Дунава; тѣ се споменуватъ въ врѣмето на Маврикия и Хераклия и тѣхнитѣ послѣдни слѣди достигатъ до деветия вѣкъ*). *Словѣни* се споменуватъ въ Панония близо до Сирмиумъ и Сингидунумъ (Бѣлградъ), сжщо при долна Тиса. Къмъ тѣхъ се прибавили голѣми множества плѣнници, гърци, дунавски ромеи, лангобарди и др. Аварската войска, конница, която трѣгвала за сражения, споредъ извѣстията на Менандра, подъ звуковетѣ на барабанитѣ, се държала прѣдвидливо все въ равнината. Въ походитѣ противъ императора Маврикия хаганътъ никога не ударялъ по правия пѣтъ прѣзъ планинитѣ, прѣко Нишъ и София, ами винаги надлъжъ по Дунава дори до степитѣ на Добруджа и тепърва оттамъ прѣзъ низкия източень край на Балкана въ тракийската равнина. Споредъ „стратегиката“, аварскитѣ конници били облѣчени въ ризници, въоржжени съ копие, мечъ, лжкъ и стрѣла. Множество коне като резерва придружавали войската. Най-добрѣ се биели аваритѣ, като се прѣстрували, че бѣгатъ, или като нападали отъ засада, най лошо въ открити мѣстность безъ гора, блата или ущелия. Израсли на конь и неупражнени пѣшкомъ, тѣ не можели да слѣзатъ отъ конетѣ и да се борятъ противъ добрѣ водена пѣхота*). Прѣдъ Цариградъ въ 626 год. първиятъ боевъ редъ на аварската войска образували, споредъ Теодора Синкела, словѣни пѣшаци безъ ризници; за такива словѣнски стрѣлци прѣдъ боевия редъ на аваритѣ, които (стрѣлци) обикновено откривали сраженнето, знае и Фредегаръ. Въ отношенията си къмъ другитѣ народи аваритѣ минавали като жадни за пари и вѣроломни. Тѣхната мечта да ограбятъ Цариградъ и да го обърнатъ на необитаеми развалини, не се изпълнила. Отъ плякосанитѣ църковни одежди тѣ правѣли разкошни дрехи за женитѣ си**). Още франкитѣ на Карла Велики заграбили отъ резиденцията на хагана голѣми съкровища отъ злато и сребро. Аваритѣ нѣмали обичай да държатъ договори и клетви. Пратеници на антигѣ убивали, пратеници на римлянитѣ задържали въ плѣнъ. Баянъ се заклелъ прѣдъ Сета, началника на Сингидунумъ, че нѣма да прѣдприема нищо противъ римлянитѣ, най-напрѣдъ споредъ аварския обичай надъ мечъ, сетнѣ по римския обичай надъ евангелието, и веднага започналъ да обсажда римския градъ Сирмиумъ. Напусто били всички тържествени договори на императора Хераклия съ аваритѣ. Едва ли има въ исто-

*) Части отъ гепидитѣ „usque hodie, Hunnis eorum patriam possidentibus duro imperio subjecti gemunt“. *Paulus Diaconus* I, 27. „De gepidis autem quidam adhuc ibi resident“ (въ Панония): *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus* (около 873), cap. 6.

*) *Strategica* XI, 3 ed. Scheffer p. 260 sq.

**) *Marquart. Osteurop. Streifzüge* 484. *Carmen* посоч. м. v. 13 sq.

рията другъ народъ, който да е билъ въ такава степенъ омразенъ на всички съсѣди. Хрониката на така наречения Фредегаръ извѣстява, какъ тѣ всѣка година отивали у вендитѣ на зимна квартира и си прѣкарвали врѣмето съ тѣхнитѣ жени, докато вендитѣ се подигнали противъ своитѣ потисници и ги избили. Най-старата руска хроника отбѣлѣзва едно сказание, какъ аваритѣ потискали дулѣбитѣ (при р. Бугъ). Когато нѣкой аваринъ искалъ да излиза нѣкъждѣ съ кола, впрѣгалъ не коне или волове, ами три до петъ жени на дулѣбитѣ. Нъ най-сетнѣ тоя високомѣренъ народъ билъ съвсѣмъ унищоженъ отъ Бога, та още въ врѣмето на хрониста въ Русия имало поговорка: „пропаднаха като аваритѣ.“ (около 1100 год.).

Първитѣ борби между римлянитѣ и аваритѣ имали за прѣдметъ римскитѣ погранични крѣпости Сирмиумъ и Сингидунумъ, които вече доста отдавна били културно владѣние на границата срѣщу готи и гепиди. Сирмиумъ наскоро билъ изгубенъ, Сингидунумъ упорито билъ задържанъ. На една енергична офензива противъ аваритѣ попрѣчила двайсетгодишната персийска война (572—591), водена съ промѣнливо участие отъ трима императори, докато най-сетнѣ вътрѣшни размирици въ персийското царство донели на римлянитѣ успѣхъ, въ всѣки случай слѣдъ голѣмо изтощение на държавното съкровище. Аваритѣ били тогава отблѣснати отъ Сирмиумъ отъ полководеца Бонъ и хубавия тракиецъ Тиберий, който станалъ отсетнѣ сърегентъ и императоръ, а особено чрѣзъ годишенъ данѣкъ отъ 80.000 златни монети. Словѣнитѣ опустошавали въ тия години при Юстина II и още повече при Тиберия II не само Тракия и Илирикъ*), нъ достигнали, на брой до 100 000 души, както се казва, дори до Гърция. Единъ съврѣменникъ, сириецътъ Иоанъ ефески владика, нѣкога Юстиниановъ любимецъ, като мисионеръ между остатѣцитѣ отъ езичници въ Мала Азия, нъ отъ Юстина II, прѣслѣдванъ като монофизитъ, пише че „проклетиятъ народъ словѣни“ опустошилъ всичката земя до околността на Цариградъ, прѣбродилъ и оплѣнилъ цѣла Елада, тесалийскитѣ и тракийскитѣ провинции и живѣлъ въ тия страни четири години като въ своя собствена земя. Въ врѣмето, когато авторътъ писалъ (584 год.) „тѣ живѣятъ, сѣдятъ и почиватъ въ римскитѣ провинции безъ грижа и страхъ, като грабятъ, убиватъ и горятъ, стагнаха богати и притежаватъ злато и сребро, стада коне и много оржжия, и се научиха да водятъ война, като римлянитѣ. И все пакъ тѣ сж прости хора, които не смѣятъ да се покажатъ извънъ горитѣ и свободни отъ дървета мѣстности“. Къмъ това врѣме спада и първото появяване на словѣнитѣ прѣдъ Солунъ, 5000 души тъкмо въ деня на св. Димитрия и били прогонени съ едно нападение*). За да спратъ тия нахлувания, римлянитѣ се съюзили съ аваритѣ, които били смъртни врагове на словѣнитѣ въ Дакия. Походътъ на хагана (578 год.) не е билъ направо прѣзъ Седмиградско за днешна Вла-

*) Johannes Biclariensis за 575 и 582 год. Monumenta Germanica Auctores antiq. 11. 214—215.

2) Menandros frag. 48.

хия. Една аварска войска отъ 60,000 конници съ ризници била докарана въ Панония на римския дунавски брѣгъ, трѣгнала надлъжъ по Дунава надолу дори до Добруджа и въ провинцията Скития била прѣнесена пакъ съ римски кораби на лѣвия брѣгъ. Словѣнската земя била тогава, споредъ Менандра, твърдѣ богата, пълна съ плячка изъ римскитѣ провинции, защото още не била ограбвана отъ чужди народи. Жителитѣ се оттеглили прѣдъ аваритѣ въ горитѣ. Хаганътъ освободилъ много хиляди римски плѣнници, нѣ когато поискалъ отъ словѣнитѣ данъкъ, пратеницитѣ му били убити¹⁾. Римско-аварското приятелство наскоро слѣдъ това изведнажъ се свършило. Аваритѣ обсаждали Сирмиумъ прѣзъ три години (579 до 582). Персийската война осуетявала всѣки енергиченъ опитъ за освобождение²⁾. Въздишкитѣ на единъ грѣкъ отъ обсаденитѣ се съдържатъ въ единъ неотдавна намѣренъ надписъ на една тухла: „О Христе Боже, помогни на града, отдрѣпни аваритѣ, запази Романия и оногова, който написа това³⁾“. Най-послѣ императорътъ Тиберий заповѣдалъ на поставенитѣ въ тѣжко изпитание свои войски и на полуизгладнѣлитѣ жители да изпразнятъ града, подновилъ договоритѣ съ аваритѣ и заплатилъ на хагана годишния данъкъ даже за третѣ години на войната. Иоанъ Ефески разказва, че Сирмиумъ слѣдъ една година билъ вече окончателно унищоженъ отъ единъ пожаръ; варваритѣ не умѣели да гасятъ и избѣгали ужасени отъ горящия градъ.

Историята на императора Маврикий (582—602) е извѣстна отъ съставеното въ врѣмето на Хераклия историческо съчинение на египтянина Теофилактъ Симоката⁴⁾. За послѣденъ пжтъ се явяватъ въ нея имената на римскитѣ градове край Дунава отъ Сингидунумъ на долу. Вжтрѣшността на Балканския полуостровъ била тогава слабо заселена областъ, подобно на днешна Мала Азия или Персия. По брѣговетѣ на Дунава, въ долинитѣ на Хемъ и въ вжтрѣшността на провинцията Далмация имало на мѣста пространни необитавани отъ хора пустини. Най-голѣмата грижа на императора била все още да се задържи на Дунавската граница срѣщу аваритѣ и словѣнитѣ⁵⁾ Затуй трѣбва да се създаде работа на словѣнитѣ въ днешно Влашко въ собствената имъ земя; кроени били зимни походи, на които обаче

¹⁾ *Menandros frag.* 63—63. Аварскиятъ походъ противъ словѣнитѣ е билъ въ врѣмето на сърегентството на Тиберия (като *kaisar*), декемврий 574 до септемврий 578; обсаждането на Сирмиумъ въ врѣмето на самостоятелното му управление: 26 септемврий 578 до 14 августъ 582.

²⁾ За *Σκλαβηνοί* въ *Ἑλλάς* (577 год.): *Menandros frag.* 47. 48. *Iohannes Ephes.* VI, 25 (581) прѣвод, отъ *Payne Smith* (Oxford 1860) и *Jos. Schönfelder* (München 1862) 255. Разлики между тия прѣводи: *Gutschmid*, *Kleine Schriften* 5, 433 и *A. Василевъ* Визант. Времени. 5, (1898) 409. Извадки изъ Иоана дава патриархъ Михаилъ: *Chronique de Michel le Synen* éd. et trad. par J. B. Chabot, Paris. 1899—1905 *Chronologie: Niederle*, *Slov. starožitnosti* 2.203 f.

³⁾ *Brunsmid* въ *Eranos Vindobonens.* (Wien 1893); срв. *Byzant. Zeitschr.* 3 (1894) 222.

⁴⁾ Съ една празнина 593—597: *Bury*, *A history of the later Roman empire* 2, 134, *Сжщиятъ English hist. review* 3 (1888) 310—315.

⁵⁾ *Theophylaktos Symokattes*, VI 6, 2.

всѣки пжтъ попрѣчвала непослушността на войскитѣ. Хаганътъ прѣдъявилъ претенции за тая словѣнска земя, нѣ трѣбало да се съгласи, че прѣминаването на римски войски прѣзъ Дунава не е нарушение на мира. Други пълчища отъ словѣни ще да сж живѣели вече тогава постоянно на римска територия въ планинитѣ на Тракия и Илирикъ, изглежда обаче, че сж били смѣтани за по-малко опасни и прѣди всичко се гледало да се тури прѣграда на голѣмитѣ нахълтвания прѣзъ Дунава.

Още въ началото хаганътъ по обикновения си начинъ всрѣдъ мира нападналъ неочаквано Сингидунумъ, прѣвзелъ Виминациумъ и стигналъ до брѣга на Понта и наложилъ повишението на годишния данѣкъ до 100,000 хиляди златни монети. Полководецътъ Коменциолъ разбилъ тогава грабещитѣ въ Тракия словѣни въ двѣ сражения, въ едно и тѣхния князь Радогостъ¹⁾. Наскоро хаганътъ се явилъ втори пжтъ, установилъ се на лагеръ при Томи на черноморския брѣгъ, побѣдилъ Коменциола въ източния Балканъ и проникналъ въ Тракия; градоветѣ на югъ отъ Балкана били обаче по-добрѣ населени и защищавани, отколкото ония при Дунава и аваритѣ били напълно разбити при Адрианополъ. Сирийски историци, съврѣменикътъ Евагрий и патриархътъ Михаилъ въ 12 стол., въ чиято хроника е запазенъ изводъ отъ изгубенитѣ части на Иоана Ефески, извѣстиятъ за нахлувания въ Гърция, които Теофилактъ не споменува. Споредъ Евагрия тогава ужъ „цѣла Елада“ била опустошена отъ аваритѣ; споредъ Михаила, народътъ на словѣнитѣ билъ, който навсѣкждѣ вземалъ плѣнници и ограбвалъ черквитѣ, особено въ Коринтъ. Тогава (586 г.) се явила една словѣнска войска прѣдъ Солунъ и се опитала да се покачи на стѣнитѣ съ стълби. Между туй римлянитѣ спечелили на своя страна ангитѣ, които нападнали и опустошили земята на словѣнитѣ²⁾

Когато персийската война се свършила и отъ римскитѣ войски билъ поставенъ на прѣстола царя Хозрой II (591—628), липсвали срѣдства да се употрѣбятъ многобройнитѣ войски отъ източния воененъ театъръ на западъ. Хаганътъ миналъ покрай възобновения Сингидунумъ за Тракия, разбилъ полководца Приска при брѣговетѣ на Пропонтида, нѣ много скоро сключилъ миръ, когато се разнесълъ слухъ, че една флота ще отплтува нагорѣ по Дунава дори до аварската земя. Императорътъ се обърналъ въ туй врѣме противъ словѣнитѣ въ днешно Влашко. Отъ войскитѣ на Приска при единъ лѣтенъ походъ въ горитѣ и блатата на тая земя билъ разбитъ горѣспоменатия князь Радогостъ срѣщу Доростолъ (Силистра), съсѣдътъ му Музокий билъ

1) Ἀρδάγοστος; за звуковата форма срв. *Paul Krestschmer*, *Archiv f. slav. Philol* 27 (1905) 231. Единъ монахъ Иоанъ Ἀρδάγοστηνός въ 11-го столѣтие. *Визант. Врем.* 4 (1897) 374.

2) *Михаилъ X*, 21, ed. *Chabot* 2,361, отъ *Marquart-a* пос. съч. 480 нат. прѣнесено въ врѣмето на Тиберия II, отъ *Niederle*, *Slov. starožitnosti* 2,213 нат. съ огледъ къмъ запазенитѣ заглавия на главитѣ на *Иоана Ефески* въ врѣмето 587—589, като пристава къмъ датитѣ за историята на Гърция, често разглеждани отъ врѣмето на *Фалмерајера*. Словѣнитѣ въ недѣля 22 септемврий 586 год. прѣдъ Солунъ (не 597). *Stanojević*, *Византија и Срби* 2,208.

плѣненъ. На слѣдната година Петъръ, братъ на императора, прѣвзелъ на западъ отъ р. Осъмъ мѣстото за прѣминаване прѣзъ Дунава; при туй падналъ словѣнскитъ князь Пирогостъ. Мжчното напрѣждане прѣзъ безводни гори, пълни съ скрити дебнеши врагове, накарало войскитѣ наскоро да се върнатъ*). Тѣзи походи не прѣкратили разбойничествата на словѣнитѣ въ полуострова. Единъ транспортъ на Приска съ плячка билъ нападнатъ отъ словѣнитѣ въ областта на Балкана. Авангардътъ на Петра се сблъскалъ въ долна Мизия между Маркиянополъ и Дунава съ една дружина отъ 600 души словѣни, които, кога приближили римлянитѣ, бърже се заградили съ кола като въ укрѣпление, избили плѣнницитѣ и паднали всички въ храбра борба. Наскоро слѣдъ това Петъръ трѣбало да се спре, защото императорътъ чулъ, че една словѣнска войска е на пѣтъ къмъ Цариградъ. Аваритѣ нападнали тогава изненадано пакъ Сингидунумъ, нѣ били прогонени отъ Приска. За да си отмъсти хаганътъ, потеглилъ къмъ Далмация, дѣто и прѣвзелъ съ военни машини единъ инакъ неизвѣстенъ градъ (*Βόυχεις* у Теофилакта, *Βάλκης* у Теофана) и разрушилъ 40 укрѣпления. Нѣ на връщане аваритѣ били нападнати и разбити (598 г.) въ горитѣ, навѣрно на пѣтя отъ Сирмиумъ за Салона, отъ подполководеца Гудуинъ, германецъ. Слѣдъ кратко мирно врѣме хаганътъ пакъ се разположилъ на лагеръ въ Добруджа при Томи за цѣла зима и отъ тамъ навлѣзълъ въ Тракия, нѣ, когато въ лагера му въ Дризипера при Одринъ започналъ страшенъ моръ, той слѣдъ подновяване на договоритѣ трѣгналъ да се връща. Голѣмитѣ загуби на неприятеля направили възможна за римлянитѣ една офензива въ сжщото лѣто (600 год). Прискъ навлѣзълъ прѣзъ Дунава при Виминациумъ въ равнинитѣ на аварската земя, разбилъ хагана въ три сражения, опустошилъ селата на гепидитѣ отъ Тиса (*Τισσός ποταμός*) и одържалъ още двѣ побѣди надъ авари и словѣни при брѣговетѣ на тая рѣка. Съ 17,200 плѣнници римлянитѣ се върнали прѣзъ границата; отъ тѣхъ 3000 били авари, 8000 словѣни, 4000 гепиди и 2200 други варвари. Успѣхътъ обаче не билъ използванъ.

За Далмация имаме отъ това врѣме нѣколко извѣстия въ прѣписката на папа Григорий I (590—604). Сжщо, както у Теофилакта за дунавскитѣ градове, въ тия папски писма за послѣденъ пѣтъ се споменуватъ многобройни римски градове на западъ, прѣди всичко *Justiniana Prima*, Доклеа, Епидавръ и Салона. Вжтрѣшността на Илирикъ слѣдъ падането на Сирмиумъ била изпаднала вслѣдствие опустошенията на варваритѣ. Нѣ въ по-далечната отъ военния театъръ прибрѣжна областъ гражданитѣ, раздѣлени на духовни, благородни и народъ (*clerus,obiles, populus*), водѣли животъ пѣленъ съ разкошъ и прѣвъзнасяне, малко врѣме прѣди крушението на всичкия блѣсъкъ на римското врѣме. Папата укорява далматинскитѣ владици, че тѣ прѣ-

*) *Πειράγαστος*, Пирогостъ отъ *пиръ* „празникъ, пиршество, свадба“ и *гостъ*. Единъ търговецъ съ сжщото име, основалъ, споредъ рускитѣ лѣтописи въ 12 столѣтие черква св. Богородица въ Киевъ, споменува се и въ пѣсенята за Игорovia походъ (1185 год.)

много се занимаватъ съ свѣтски работи. Салонскиятъ архиепископъ Наталисъ, заетъ само съ пирове, подарявалъ черковни одежди и черковни сждове на роднинитѣ си. Неговиятъ наследникъ Максимъ, подкрѣпянь отъ императорския проконсулъ Марцелинъ (594), завзелъ архиепископството противъ папския кандидатъ съ сила. Едва слѣдъ нѣколко години конфликтътъ се изравнилъ. Въ Епидавъръ между това епископътъ Фирендий противъ волята на гражданството билъ незаконно сваленъ и прогоненъ отъ архиепископа Наталисъ, когато въ Доклеа правилно свалениятъ епископъ Павелъ изгонилъ своя наследникъ и завзелъ пакъ епископството. При това имало още ехо отъ спора за тритѣ глави („Drei Kapitelstreites“). Нъ скоро опасността почукала и на вратитѣ на римскитѣ градове надлъжъ по брѣга. Пълчища словѣни, които имали за изходенъ пунктъ, навѣрно Панония, започнали да нахлуватъ както въ долините на източнитѣ Алпи, така и въ Истрия, и Далмация. У Павла Дякона е запазена една бѣлѣжка за една битка на байоаритѣ противъ словѣни и авари, която се свършила, слѣдъ пристигането на хагана, съ побѣда на язичниците (595—596 г.). Наскоро слѣдъ това Екзархътъ Калиникъ съобщилъ на папата за побѣди надъ словѣнитѣ (de Sclavis victorias), вѣроятно въ Истрия (598). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва едно общо ограбване на Истрия отъ лангобарди, авари и словѣни (около 600 г.). Въ 600-та година архиепископътъ Максимъ Салонски писалъ на папата писмо съ прискѣрбни извѣстия за голѣмата опасность, която заплашва Далмация отъ страна на словѣнитѣ. Утѣшението на папата звучи твърдѣ печално: Ония, които ще живѣятъ слѣдъ насъ, ще прѣкаратъ още по-лоши врѣмена и ще възхваляватъ нашитѣ дни като щастливи *).

При Дунава отъ 601 г. билъ началникъ пакъ Петъръ, братъ на императора. Аваритѣ искали прѣзъ есенята да отнематъ отъ римлянитѣ мѣстността около дунавскитѣ тѣснини (желѣзнитѣ врата), нъ Петъръ склонилъ хагана да не нарушава мира. Въ 602 година Петъръ се подигналъ отъ Одринъ къмъ Дунава противъ „Slavinia“. Подвоеначалникътъ Гудуинъ миналъ прѣзъ рѣката и се върналъ съ успѣхъ. Съюзници на римлянитѣ при това били антитѣ. Хаганътъ изпратилъ своя полководецъ Апсихъ противъ антитѣ, нъ възстанието на една аварска партия, която била готова да бѣга на римска територия, му създадо доста грижи. Петъръ искалъ вече да се оттегли въ зимни квартири, когато императорътъ му далъ заповѣдъ да прѣзимува оттаткъ Дунава въ земята на словѣнитѣ. Войската стояла въ Секуриска (при Никополъ), когато дошла късната есенъ съ студъ и дъждове. Царската заповѣдъ произвела буря въ лагера. Дунавската армия изпждила началницитѣ си и потеглила за Цариградъ. Маври-

*) „Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt; папа Григорий I на Максима, episcopus Salonitanus въ юлий 600 г. Reg. lib. X ep. 36. Срв. F. Bulic. S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604): Приложение къмъ Bull. Dalm. т. 27 (1904), 47 стр. съ 3 таблици. Hartmann, Geschichte Italiens 2,1,176 н.

кий билъ плѣненъ, когато бѣгалъ и обезглавенъ заедно съ всички свои хора. За императоръ билъ коронясанъ водачътъ на бунтовниците, тракийскиятъ центурионъ Фока (23 ноемврий 602 година).

Революцията на дунавската армия докарала римската империя до края на разстройството. Злобни партизански борби, съзаклятия и възстания въ всички голѣми градове, избиване на старото правителствено общество, нападение отъ всички съсѣди, разпадане на войскитѣ, голѣми морове и пълна липса на пари образуватъ историята на управлението на безталантния войникъ Фока (602—610). Персийскиятъ царъ Хозрой II се явилъ, като отмъстителъ за своя благодѣтель Маврикий. Спасителъ на империята станалъ императоръ Хераклий (610—641). Побѣдата надъ узурпатора била лесна, нѣ борбата противъ персийцитѣ станала тежка, особено слѣдъ като тѣ бѣха завладѣли Сирия, Палестина и Египетъ. Хераклий трѣбаше да създаде нови армии, да употреби за тѣхното въоръжаване черковни имущества и да отсъствува съ години и прѣзъ зимата далечъ отъ Цариградъ въ лагера. Слѣдъ тежка борба той одържалъ славна побѣда (628). Нѣ малко години слѣдъ това вече послѣдвало нападението на войсковитѣ пълчища на единъ новъ пророкъ отъ малко познатата до сега вжтрѣшностъ на Арабия. Арабитѣ съ своя тѣй прѣсенъ ентузиязмъ били по-силни отъ двамата досегашни противници, римляни и перси. Едва спечелената Сирия и Египетъ бързо били изгубени и взети отъ новитѣ завоеватели, които въ кратко врѣме слѣдъ туй подчинили на своята власть цѣлото персийско царство. Само по море арабскитѣ флоти не били опасни за гърцитѣ. Настъпили невесели врѣмена. Цѣлиятъ живогъ билъ овъенченъ и къмъ общото обѣдняване се присъединилъ упадъкъ на културата и литературата. За Хераклий не се намѣрилъ никакъвъ историкъ, а само единъ поетъ, послѣдниятъ отъ по-старата школа, даровитиятъ Георги Пизидъ.

Оскъдни и непълни ставатъ въ това бурно столѣтие и извѣстията за балканскитѣ страни. Хаганътъ изпратилъ на лангобардския кралъ Агилулфъ словѣнски помощни войски за завладѣване на Кремона, Мантуа и други италиянски градове (603 год.)¹⁾. Когато започнали да нападатъ персийцитѣ, Фока повишилъ аварския годишенъ данъкъ и изпратилъ всички европейски войски на изтокъ (604). Прѣзъ врѣме на буритѣ на изтокъ въ Тракия и Илирикъ всички пѣтища били отворени за аваритѣ и словѣнитѣ. Единъ египетски историкъ Иоанъ, епископъ на града Никиу въ делтата на Нилъ, извѣстява за 609 година, какъ римскитѣ провинции били опустошавани отъ чужди народи, какъ градоветѣ на християнитѣ били разрушавани, жителитѣ отвеждани въ плѣнъ; „само градътъ Солунъ биде пощаденъ, защото стѣнитѣ му бѣха яки и, благодарение на

¹⁾ *Paulus Diaconus* IV, 28.

²⁾ *Theophanes* ed. De Boor 1,292. *Иоанъ Никиу* (околу 661—686) франц. отъ *Zotenberg*, *Journal asiatique*, VII série, vol 13, 1879,343. За хронологията *Iriček*, *Rom. Dalm.* 1, 26, *Niederle*, *Slov. starožitnosti* 2,227.

божята закрила, чуждитѣ народи не можаха да го прѣвзематъ¹⁾. Достойни за забѣлѣване извѣстия съдържа солунската легенда за св. Димитрия. Въ Солунъ се събирали бѣжанци отъ дунавскитѣ страни, отъ Дардания и двѣтѣ Дакии, особено изъ Нишъ и Сердика. И цѣлата южна часть на полуострова била ограбвана отъ словѣни, цѣла Тесалия, Епиръ, Ахаия, съ ладии дори и островитѣ прѣдъ тесалийския брѣгъ, цикладитѣ и часть отъ Мала Азия. Прѣдъ Солунъ се явили петъ словѣнски племена: друговити и сагудати, които, споредъ извѣстието на Йоана Камениата, още въ 904 година живѣели въ равнината прѣдъ градскитѣ порти, велегезититѣ, които послѣ се установили въ Тесалия, ваюнититѣ и берзититѣ.¹⁾ Словѣнитѣ дошли съ сѣмействата си, за да се заселятъ въ града. Нападението имъ на стѣнитѣ било отблъснато; сжщо така неуспѣшно било и нападението имъ съ неудобнитѣ имъ ладии отъ къмъ морето. Въпрѣки неуспѣха си, тѣ останали наблизу; плѣнницитѣ отъ лагеритѣ имъ бѣгали често въ града. Слѣдъ туй тѣ изпратили посланници съ дарове до хагана на аваритѣ за помощъ (*суммахѣа*). Хаганътъ дошълъ лично съ войска отъ авари, словѣни и българи, снабдена съ военни машини тъкмо по жетва. Солунъ билъ обсажданъ цѣлъ мѣсець, нъ, слѣдъ пристигането на новъ императорски замѣстникъ съ флота отъ Цариградъ, хаганътъ се съгласилъ да прѣдаде плѣненитѣ и се върналъ въ Панония²⁾. Тѣзи извѣстия мълчатъ за равнодушнитѣ ромеи, които, недоволни отъ товаритѣ на императорството, любовно се примирили съ варваритѣ. Единъ сирийски хронистъ разказва, какъ аваритѣ и словѣнитѣ казвали на хората отъ полето: „сѣйте и жънете; само една часть отъ данъцитѣ ще ви земемъ³⁾“.

Едва ли може да се приеме, че въ тия години, когато толкова градове въ вжтрѣшността били разрушени и дори гърцитѣ на островитѣ изплашени отъ тѣхното спокойствие, въ Далмация е било мирно: Мѣстнитѣ войски сж били слаби, стѣнитѣ не тѣй яки, като цариградскитѣ или солунскитѣ, помощта отъ империята далеко. Има само късни извѣстия; императорътъ Константинъ Багрянородний (около 948) смѣсва при това словѣни и авари, архидяконъ Тома Спалатски († 1268) словѣни и готи. Датуванитѣ надписи отъ Салона свършватъ съ 603 година⁴⁾. Отъ единъ старъ, очевидно, черковенъ изворъ произхожда извѣстието за падането на римския градъ у Тома. Варваритѣ оградили Салона съ метателни орждия и въ врѣме на една

1) По-късно имало епископство другувитско (на другувититѣ) подъ Солунския митрополитъ. Името на сагудатитѣ (отъ нѣкоя мѣстность?) нѣма нищо словѣнско. Въ името на велегезититѣ, както и въ собственото име Лабрагезасъ едва ли трѣба да се търси думата — гостъ; първата основа е ясна „велий, голѣмъ“.

2) Върху легендата за св. Димитрия: *Tafel, De Thessalonica* (Berlin 1839) рускиятъ митрополитъ *Филаретъ*, срѣб. въ Гласник 18 (1865); *Gelzer, Die Genesis der Byz. Themenvervass.* (Leipzig 1899, Abh. der kgl. sächs. gesellschaft der Wiss) 35—64.

3) *Marquart* посл. м. 482.

4) *T. Bulić, Sull'anne della distruzione di Salona* (между 612 и 614). *Bu'l. Dalmat.* 29 (1906) 268—304.

паника навлѣзли между обсаденитѣ въ стѣнитѣ. Салонитанцитѣ се спасили само отчасти на пристанищнитѣ кораби и намѣрили прибѣжище на островитѣ Солта, Брацца, Лесира, Лиса и Курцола. Неприятелитѣ избили останалитѣ жители, ограбили града и го запалили, при което огньтъ унищожилъ и черквитѣ, и палатитѣ. Салона не била вече въздигната. Корабитѣ на салонитанцитѣ, управлявани отъ младежъта на бѣжанцитѣ, завладѣли брѣга съ такъвъ успѣхъ, че „отъ словѣнитѣ никой не смѣше да слѣзе въ морето“. За подновяване на Салона прѣживѣлитѣ граждани били много слаби, градътъ много голѣмъ и цѣль въ развалини. За туй гражданитѣ съ позволение на императора се поселили въ близкия, добрѣ укрѣпенъ палатъ на Диоклетияна въ Спалато. Разказътъ на императора Константина има на противъ напълно типа на сказанието за градището. Винаги градището пада въ рѣцѣтъ на неприятелитѣ само чрѣзъ хитростъ, измѣна или магия: варваритѣ дохождатъ съ въоруженията на падналитѣ при Дунава римляни и съ римски знамена, измамватъ по такъвъ начинъ жителитѣ и завладѣватъ града²⁾.

Задържали сж се обаче на брѣга малко градове, прѣди всичко Зара (Ядаръ) и Трагуриумъ (Трогиръ), на югъ Бутуа, Скодра, Лисъ и укрѣпленията на Преваль. Запустѣли сж, не знаемъ какъ и кога, Скардона, Нарона, Рисиниумъ, Доклеа и много други прочути общини въ римско врѣме. Въ развалинитѣ на Нарона се намѣри съкровището на една жена Урбика съ монети отъ Юстина I до Тиберия II; закопано е било то около 582 година, когато аваритѣ прѣвзели Сирмиумъ и не било вече откопано*). Въ Епидавъръ монетнитѣ находки свършватъ, споредъ Evans, съ монети отъ Фока. Срѣдно-вѣковитѣ сказания расправягъ за прѣвземането на града отъ словѣнитѣ и за бѣгството на епидаврийцитѣ, които основали новъ градъ *Ragusium* (роман. *Ragusì*, сега Рагуза (Дубровникъ), приблизително 10 километра на сѣверозападъ на едно малко достъпно откъмъ сущата мѣсто на брѣга**). И Катаро (*Decadaron* на равенеца, *τὰ Δεκάτεια* на императора Константина) съ своето високо разположено градище въ най-вжтрѣшния жгълъ на Ризинския заливъ е ново поселение отъ това размирно врѣме. Новъ е билъ построениятъ на една стрѣмна скала между маслинови градини Антивари (*Ἀντιβάρως*) въ епископскитѣ каталози и у императора Константина. Римскиятъ *Oscinium* билъ прѣмѣстенъ по-нататкъ; едно мѣсто съ развалини, извѣстно и днесъ още като Старо-Дулчино, на сѣверъ отъ днешното

²⁾ *Thomas Arch.* cap. 7—11 За старостъта на неговата подложка говори отношението на острова Исса (итѣл. Лисса, слав. Вис) като *Lysia*, форма, която се срѣща само у Прокопия: *Λυσία, Λυσίην*, въ изданията отъ *Maltretus de Compagnetti* поправено на *Λίσση*, възстановено отъ *Hauru*, който обаче (1 р. LVII, 2 р. 38 б. 1) отъждествява тоя островъ съ Лесина, Фаросъ на гърцитѣ въ срѣднитѣ вѣкове *insula Farre, Faга*, словѣнски и до днесъ още Фаръ или Хваръ. Едва около 1300 година изпжква името *Lesena, Lesna* за града на южни брѣгъ и цѣлия островъ (навѣрно отъ слав. лѣсъ „гора“).

*) *Bulić* въ *Bull. Dalm.* 25 (1902) 197—212.

**) Срв. *Jireček Ron. Dalm.* 1, 28.

Дулчиньо, се споменува вече въ 1376 година ***). Ново основаване на градове на по-запазени мѣста на далматинския брѣгъ има паралелъ въ Гърция и Италия въ сжщото врѣме. На източния брѣгъ на Лакония била построена тогава Монобазия или Монембазия на единъ малкъ скалистъ островъ въ Италия скритиятъ между скалисти планини Амалфи, при венецианскитѣ лагуни близу до римския Алтинумъ наречената по името на императора Хераклияна (Civitas nova.)

Врѣмето на Хераклия се дѣли на два периода, прѣди и слѣдъ побѣдата надъ перситѣ, подиръ която слѣдъ малко години дойде новата арабска война въ Сирия съ повторно събиране на всички войски както и на западнитѣ. При встѣпването си на прѣстола Хераклий намѣрилъ, както съобщава Теофанъ, Европа опустошена отъ аваритѣ (610). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва около 611 год. една побѣда на словѣнитѣ надъ римскитѣ войски въ Истрия и печално запустяване на тая страна. Единъ съврѣменникъ, епископътъ Изидоръ Севилски († 636), извѣстява въ своята хроника, че въ началото на Хераклиевото управление, въ врѣмето, когато перситѣ завзели Сирия и Египетъ (значи 611—619), словѣнитѣ отнели на римлянитѣ Гърция¹⁾. Въ гърцкитѣ източници стоятъ на пръвъ планъ аваритѣ. Откакъ цариградското владичество биде изтикано отъ дунавскитѣ земи, тѣ разширили своята властъ надъ словѣнски племена и надъ хунитѣ при Черно море. У нѣколко византийци отъ това врѣме хаганътъ се явява като главенъ началникъ на всички словѣнски пълчища. Нѣ че покрай направо покоренитѣ е имало и само съюзни племена показва спомнатото съучастие на аваритѣ въ обсадитѣ на Солунъ.

Прѣди отшествието въ персийската война (622) императоръ Хераклий помолилъ аварския хаганъ отъ учтивость да бжде настояникъ (*ἐπίτροπος*) на оставащия въ столицата неговъ синъ и сърегентъ малкия Константинъ. Слѣдъ завръщането отъ първия походъ трѣбало (623) да стане лично свиждане на императора съ хагана, не нѣкждѣ на Дунава, ами близу прѣдъ Цариградъ, при гр. Хераклия. Нѣ аваритѣ кроели измѣна. Хераклий наврѣме отъ далечъ забѣлѣзалъ, какъ хаганътъ давалъ съ камшикъ (*φραγελλίον*, flagellum) знакъ за нападение и веднага ударилъ назадъ, прѣслѣдванъ отъ аваритѣ дори до портитѣ на столицата. Императорскиятъ лагеръ заедно съ приготвенитѣ подарѣци станалъ плячка на неприятелитѣ¹⁾. Въ сжщата година словѣнитѣ прѣдприели, както съобщава единъ сирийски източникъ, отъ Гърция разбойнически походи по море дори до Критъ²⁾. Между

***) „In mari Dilcinii veteris“ 1376 Div. Rag. Dulcigno vecchio на днешнитѣ карти Rovinskij, Сборникъ на руск. Академия 86 (1909) 228 нат.

¹⁾ *Isidorus Hispalensis* (втора редакция отъ 626 година): „cuius initio (sc. imperii Eraclii) Slavi Graluam Romanis tulerunt Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias. Mon. German. Auctores antiquissimi 11, 479.

²⁾ Chron. Paschale (съврѣмененъ източникъ) 1, 712 къмъ 5 юний 623, Теофанъ (съставено около 813) къмъ 619. *Angelo Pernice*, L' imperatore Eraclio (Firenze 1905) 97, се рѣшава за датуването на Теофана, *Gerland* въ Byz. Zeitschr. 15 (1906) 305—306 противъ това.

¹⁾ Thomas Presbyter: *Gutschmid*, Kleine Schriften 5, 433, *Шушмановъ* въ Български Прѣгледъ 1897 юний 79.151; *Gelzer* цит. съч. 44.

това договоритѣ съ аваритѣ били подновени. Хаганътѣ поискалъ половината отъ съкровищата и стокитѣ на Цариградъ за себе си и получилъ грамадни подаръци, годишенъ данъкъ, споредъ извѣстията 200,000 жълтици, и като заложници роднини на императора. Нѣ когато Хераклий отсъствувалъ дълго врѣме на изтокъ и прѣзимувалъ два пѣти въ Армения, хаганътѣ сключилъ съюзъ съ персийския царь. Съюзниците се явили въ юний 626 година на двата брѣга на Босфора, въ Азия персийскиятъ полководецъ Шахрбаразъ, въ Европа войска отъ 80,000 авари, словѣни, гепиди, българи и други „диви народи“. Защитата на столицата водѣлъ Бонъ, единъ отъ послѣднитѣ византийски полководци съ латинско име. Когато въ края на юний пристигналъ хаганътѣ лично, той поискалъ да му се прѣдаде Цариградъ, слѣдъ като се оттеглятъ жителитѣ му, които можели да излѣзагъ живи само съ по една дреха. Това искане гордо било отхвърлено. Започнало се тогава нападението, открито отъ словѣнски пѣшаци безъ ризници, задъ които (слов.) стояла втора пѣхота въ ризници, които блѣщѣли на слънцето. Съ голѣмъ викъ били тласкани къмъ стѣнитѣ на града военнитѣ машини, подвижни покриви и дървени кули съ кожени обвивки; тѣ били отчасти докарани на кола съ войскитѣ, отчасти приготвени отъ съборенитѣ кжци въ околността. Нѣ всичкитѣ трудъ на варварската войска билъ напразно. Византийцитѣ набучвали, както и прѣдъ вратитѣ на Солунъ, неприятелскитѣ глави на копията си. Словѣнитѣ изпълнили водитѣ на Златния Рогъ съ множество ладии, карани съ лопати отъ мъже и жени; тѣзи моноксили тѣ донесли отъ Дунава¹⁾. Обаче византийската флота, отъ 70 кораба, попрѣчила на неприятелитѣ отъ Азия и Европа да се съединягъ, разрушила лодкитѣ и саловетѣ на перситѣ и унищожила най-сетнѣ въ една нощъ цѣлата флота отъ ладии на словѣнитѣ. Златниятъ Рогъ билъ пѣленъ съ трупове и останки отъ разрушеното. Между неприятелитѣ избухнали прѣспирни. Хаганътѣ заповѣдалъ да избиягъ нѣколко словѣни, които се спасили отъ ладнитѣ. Споредъ разказа на Паскалевата хроника, словѣнитѣ се оттеглили изпърво неохотно. Прѣзъ нощта на 8 августъ аваритѣ изгорили машинитѣ си и на разсъмване потеглили да се връщатъ²⁾.

Нападението на Цариградъ е висшата точка въ историята на аваритѣ. Отъ тогава за аваритѣ не става вече дума въ грѣцкитѣ извори. Дали Хераклий е изпрацалъ слѣдъ побѣдата надъ перситѣ експедиция къмъ Дунава, не е извѣстно; още при оттеглянето отъ Цариградъ Бонъ заплашилъ хагана, че братътъ на императора, побѣдоносниятъ противъ перситѣ Теодоръ, ще го (хагана) прѣслѣдва дори въ собствената му земя. При разпадането на аварската сила черноморскитѣ хуни или българи играятъ голѣма роля. Кубратъ, князътъ на хуногундуритѣ, родоначалникъ на сетнѣшната българска династия,

¹⁾ *Theophanes* ed. De Boor I, 316.

²⁾ За тая обсада въ 626 година трима съврѣменници: *Pisides*, *Theodoros Synkellos* и *Chron. Paschale*. Съ използване по-стари източници: *Theophanes* и патриархъ *Никифоръ*. Срв. *Reynice* пос. съч. 137 нат.

билъ, слѣдъ нѣколко побѣди противъ аваритѣ, при едно посѣщение въ Цариградъ покрѣстенъ и отличенъ отъ императора Хераклия съ титлата патриций¹⁾. Франкската хроника на Фредегара съобщава, че при едно опраздняне на аварския прѣстолъ (около 630) „българитѣ въ аварската земя искали да издигнатъ за хаганъ единъ отъ своитѣ, нъ паднали въ борбата. Тѣ избѣгали въ земята на франкския кралъ Дагобертъ (628—638), нъ били нападнати отъ баояритѣ въ зимния лагеръ и по-голѣмата частъ избити. Останалитѣ само се спасили у лангобардитѣ и получили жилища въ Салниумъ. Многобройни побѣди надъ аваритѣ одържалъ Само, князь на словѣнитѣ въ Бохемия (около 627—662). Маситѣ византийски плѣнници въ земята на аваритѣ не били освободени или откупени. Поселени при Сирмиумъ, тѣ се смѣсили съ авари, българи и други язичници, нъ и тѣхнитѣ наслѣдници като тѣхъ останали, както съобщава легендата за св. Димитрия, вѣрни на християнската вѣра, повечето като свободни хора подъ единъ аварски военачалникъ. Второто поколѣние се подигнало противъ аварското владичество и потеглило на югъ въ византийска територия, дѣто тѣзи поварварени ромеи получили мѣста за поселение при Солунъ, въ Тракия и при Цариградъ²⁾.

Прѣзъ тѣзи бурни врѣмена словѣнитѣ се установили въ обезлюденитѣ отъ дълго врѣме провинции на югъ отъ Дунава. Цѣлото поселение ще да е било вече около половината на 7 вѣкъ навѣрно завършено; по-късно сж ставали само отдѣлни размѣствания. Най-прѣдприемчивитѣ групи сж проникнали най-далече съ стремлението да завладѣятъ топлитѣ и богати крайбрѣжни области. Най-напрѣдъ ще да е билъ заетъ южниятъ дунавски брѣгъ, дѣто Теофанъ и Никифоръ споменуватъ около 679 година седемъ словѣнски племена (*γυναι*) между Дунава и Хемъ, безъ съмнѣние, прѣселени отъ срѣщуплежашата днешна Влахия. Тракия, въпрѣки всички притѣснения и грабежи, се държала още яко; едничкото племе, което могло да се посели тамъ, били смолѣнитѣ въ вжтрѣшността на Родопитѣ. Единъ отъ главнитѣ потоци на словѣнската колонизация се разлѣлъ прѣзъ Горна Мизия и Прибрѣжна Дакия въ вжтрѣшността на Македония и по-нататкъ на югъ прѣзъ Елада дори до Лакония, дѣто споменувачитѣ у императора Константинъ Порфирогенета племена на млинги и езерити (отъ слов. *езеро*) намѣрили ново отечество. Споредъ свидѣтелството на Мазариса и Халкокондила, тѣхнитѣ потомци говорили още въ 15-то столѣтие отчасти словѣнски. Отъ Македония една струя се обърнала на западъ къмъ Срѣдна Албания; тѣхнитѣ слѣди се забѣлѣзватъ и днесъ по единъ ясно разграниченъ поясъ съ словѣнски мѣстни имена, поясъ, който достига между Дурацо и Химара морския брѣгъ³⁾. Много по-голѣми нашествия имало въ провинцията

¹⁾ За това *Златарски*, Сборникъ на Мин. на Нар. Просв. 11 (срв. *Archslaw. Phil.* 21.607).

²⁾ *Gelzer*, *Die Themen verfassung* 47 н.

³⁾ *Новаковић*, Први основи книжевности међу балканским славенима Београд 1893, 38—49.

Далмация, надлъжъ по старитѣ римски пѣтища отъ Наисусъ (Нишъ) за Лиса и отъ Сирмиумъ за Салона и Нарона, дори до областъта на лозята и маслиненитѣ градини близу до далматинскитѣ градове, дѣто се поселили князетѣ на диоклититѣ, каналититѣ, захлумцитѣ и хърватитѣ. Изъ Панония най-сетнѣ потеглили голѣми множества нагорѣ по Сава и Драва, дори до изворитѣ имъ въ източнитѣ Алпи. Срѣщу това въ самата Дакия словѣнскитѣ елементѣ до толкова се намалили, вслѣдствие нахлужванията на югъ и западъ, че неговитѣ остатѣци полека-лека изчезнали между румѣнитѣ. Интензивността на словѣнската колонизация и степенъта на смѣшението съ по-старото население се познава по нееднаквитѣ на всѣкъждѣ промѣни на античната топографична номенклатура. Най-вече имена отъ древността сж се запазили въ всички крайбрѣжни области наоколо по цѣлия полуостровъ, отъ Тракия до Кварнеро. Най-малко словѣнски мѣстни названия сж възникнали въ източна Тракия и сѣверна Албания. Най-голѣми пѣкъ прѣврати е прѣтърпѣла топографичната номенклатура въ три области: въ *Moesia superior*, въ вжтрѣшността на Македония и въ вжтрѣшността на провинцията Далмация. Въ Горна Мизия не останало ни едно римско име на градъ. Това явление бие на очи въ сравнение съ съседнитѣ провинции *Dacia mediterranea* и *Dardania*, дѣто нѣколко антични имена съ звукови промѣни отчасти и днесъ още живѣятъ *Naissus* (Нишъ), *Serdica* (въ срѣднитѣ вѣкове Срѣдецъ), *Scupi* (Скопие), *Ulpiana* (Липлянъ). Сжщо тѣй отъ основа е измѣстило старитѣ имена и населението въ вжтрѣшността на Македония, трѣба само да сравните списъцитѣ на градоветѣ и укрѣпленията у Хиерокла и Прокопия съ 400 години по-сетнѣшния материялъ у Скилица (или Кедринъ) и въ привилегиитѣ, дадени отъ императора Василия II на Охридската архиепископия. Изчезнали сж и познатитѣ отъ итинераритѣ и надписитѣ римски мѣстни имена въ източна Далмация.

Словѣнитѣ не сж били прѣходещи поселенци въ балканскитѣ страни. Сѣверната, повече континентална половина на Балканския полуостровъ е населена прѣимуществено съ словѣни отъ повече отъ 12 столѣтия насамъ до линията, която можемъ да теглимъ отъ Антивари прѣзъ Шкодренското, Охридското и Костурското езеро дори до вратитѣ на Солунъ. Чрѣзъ бавно амалгиране на слабитѣ остатѣци отъ по-старо илирийско, тракийско и романско население съ течение на вѣковетѣ се е образувала въ голѣмото пространство отъ изворитѣ на Сава до черноморския брѣгъ при Варна една непрѣкъсната словѣнска языкова областъ. Въ южната пѣкъ половина, въ Тесалия, Епиръ и Елада, словѣнскитѣ елементѣ е билъ по-слабъ и полека-лека се е погърчилъ, отчасти и поалбанчилъ. Тѣзи явления сж се развивали паралелно съ резултатитѣ отъ прѣселението на германскитѣ народи въ лежащитѣ по на западъ части на Европа. Въ римскитѣ провинции на югъ отъ горния Дунавъ, въ днешна Горна и Долна Австрия, Залцбургъ, Бавария, въ по-голѣмата частъ на Тиролъ и въ сѣверна Швейцария малочислениятъ романски елементъ е билъ асимилиранъ отъ интензивната германска колонизация. Сѣверната страна на Алпитѣ, съ изключение на остатѣцитѣ отъ ретооромани въ обла-

стъта около изворитѣ на Иннѣ и Рейнѣ, е станала нѣмска въ цѣлото си продължение отъ Бернѣ до Виена. На югъ отъ Алпитѣ напротивъ потомцитѣ на римлянитѣ сж били много по-многочислени отъ германскитѣ завоеватели. Вслѣдствие на това готитѣ и лангобардитѣ въ Италия скоро сж изчезнали между по-стария романски елементъ.

Единъ едничкъ източникъ отъ това врѣме споменува за размѣра на тая словѣнска колонизация: една компилирана около 670—680 на арменски языкъ география, която по-рано се приписваше на Мойсея Хоренски. Тя съобщава, че въ Дакия по-рано живѣли 25 народа словѣни; по послѣ „словѣнитѣ прѣминаха прѣзъ Дунава, придобиха други земи въ Тракия и Македония и проникнаха чакъ до Ахайя и Далмация“¹⁾. Споредъ този арменецъ, значи, ония словѣни, които се поселили на полуострова сж били сжщитѣ, които по-рано въ врѣмената отъ Юстиниана до Маврикия сж живѣли въ днешна Ромъния, Седмиградско и съседнитѣ части на Маджарско. Съврѣменното языкознание потвърждава това схващане. Южнословѣнскитѣ диалекти отъ Черно море до източнитѣ Алпи образуватъ споредъ Ягича²⁾ една верига, въ която може да се констатира продължението на прѣстаритѣ отношения къмъ нѣкогашнитѣ, сега раздѣлени съ голѣми междини съсѣди отъ сѣверословѣнската областъ.

Сърбитѣ и хърватитѣ се споменуватъ съ това име едва въ 9 столѣтие. Тѣхнитѣ прѣдци сж живѣли първоначално навѣрно надлъжъ по южния фронтъ на прѣродителитѣ на словацитѣ и малоруситѣ. Прѣдци на сърбохърватитѣ сж били, навѣрно, словѣнитѣ въ сѣверно Маджарско, у които прѣбивавалъ въ Юстинианово врѣме като бѣглець лангобардскитѣ принцъ Илдигисъ. Оттеглянето на лангобардитѣ въ Италия имъ отворило пътя за Панония, нѣ тамъ тѣ подпаднали подъ върховната власть на аварския хаганъ сжщо тѣй, както на врѣмето си живѣещитѣ тамъ германски племена подъ владичеството на хунския господарь Атила. Прѣдци на хърватитѣ и сърбитѣ сж били вѣроятно и словѣнитѣ, които построили на аваритѣ при Сирмиумъ ладии на Сава и които сжщеврѣменно съ прѣдците на словѣнитѣ сж ходили съ аварскитѣ военни пълчища въ източнитѣ Алпи противъ байоаритѣ и като спомагателни войски съ лангобардитѣ за Италия. Вече около 600 год. тѣ нападали при императора Маврикия Истрия и Далмация отъ Панония. Падането на Салона и на други градове въ Далмация и Превалъ е било докарано отъ словѣнски войски, отчасти може би водени отъ аварско. Слѣдъ поселението имъ въ римска Далмация зависимостта на тия словѣнски племена отъ аваритѣ ставала все по-слаба и по-слаба. Словѣнитѣ, които се явили въ 626 година прѣдъ Цариградъ съ пѣхота и ладии отъ Дунава, сж произхождали, навѣрно, сжщо отъ сѣверозападнитѣ области на полуострова. Разпадането на аварското ханство ги направило пакъ свободни.

¹⁾ Прѣведена отъ *Лашкановъ* (Патканинъ) въ руския Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1883 мартъ стр. 26 (знае вече Хазаритѣ и споменува българския князь Аспарухъ, синъ на Кубрата, въ делтата на Дунава.

²⁾ Arch. f. slav. Phil. 17 (1895) 54; 20 (1898) 36.

На византийцитѣ при общеупотрѣбяваната система на подаръци за съсѣдитѣ, даване тигли на князетѣ имѣ, естествено свързано съ заплата въ хубави златни монети, вземане наемни войници, използване съперничества и т. н. не е било мжчно да придобиятъ номинална върховна власт надъ много отъ словѣнскитѣ племена. Биде тогава разширена и старата система на „foederati“-тѣ, погранични народи съ мѣстни плащани князе, върху поселенитѣ въ римскитѣ провинции словѣни. Началото на тая дипломатическа дѣятелностъ е свързано съ отблъскването на нападението върху Цариградъ (626 год.) и връщането на императора Хераклия, като побѣдителя отъ персийската война (628). Наскоро словѣнскитѣ области въ околността на Солунъ и между Хемъ и Дунава се явяватъ подъ императорска власт. И Тома Спалатски споменува една заповѣдь (iussio principum, sacrum rescriptum dominorum principum) на „imperatores Constantinopolitani“ до князетѣ на словѣнитѣ (duces Slavorum), щото тѣ да не безпокоятъ живѣещитѣ въ спалатския царски палатъ салонитанци; това трѣба да е билъ Хераклий съ своя синъ като съуправникъ¹⁾. Първото ясно извѣстие за мирни отношения се чете въ биографията на папа Иоанъ IV (640 — 642), далматинець, синъ на нѣкой си Scholasticus (прокуроръ) Venantius. Той изпратилъ абата Мартинъ съ пари, за да откупува въ цѣла Далмация и Истрия християни плѣнници отъ върлуващитѣ въ тия страни язичници и да събира мощи изъ запустѣлитѣ черкви²⁾. Въ сжщото врѣме (около 642) словѣнитѣ прѣдприели съ множество кораби походъ противъ долноиталийскитѣ лангобарди, излѣзли на брѣга близу до Монте Гаргано при Сипонтумъ и защитили лагера си съ скрити ями. Херцогътъ Айо Беневентски искалъ да ги изгони, нѣ си намѣрилъ смъртта, когато на конь падналъ въ една такава вълча яма. Наслѣдникътъ му Радоалдъ, синъ на херцога Гизулфъ Фриулски говорилъ съ словѣнитѣ на тѣхенъ езикъ, който ще да е билъ научилъ въ Фриулъ, и съ това ги направилъ непрѣдпазливи. Едно нападение му донесло побѣда; остатъкътъ отъ словѣнитѣ избѣгалъ прѣзь морето¹⁾. Тѣзи словѣни сж били дошли сигурно отъ Далмация. Сжщиятъ Сипонтумъ билъ нападнатъ въ 926 година отъ Михаила, захлумския князь. Походътъ противъ лангобардитѣ е билъ извършенъ по подбутване на византийцитѣ, които малко години слѣдъ това (около 650 г.) били разбити въ сжщата мѣстностъ при Монте Гаргоно отъ Гримоалда, братъ на Радоалда, подиръ което императоръ Констансъ, внукътъ на Хераклия, въ врѣме на своето прѣбиване въ долна Италия, водилъ война противъ сжщия Гримоалдъ, сега кралъ на лангобардитѣ.

Въ византийскитѣ военни сили отъ това врѣме е имало многобройни словѣнски войски. Въ Мала Азия прѣминали тогава (664) 5000 словѣни къмъ арабитѣ и били заселени отъ тѣхъ при Апамея

¹⁾ *Thomas Arch*, cap. 10 (завършѣкъ).

²⁾ И у *Rački* Дос. 277.

¹⁾ *Paulus Diaconus* IV, 44.

въ Сирия¹). Внукътъ на Констанса, императоръ Юстинианъ II. (685—695), колонизиралъ като свой „избранъ народъ“ около 30,000 души словѣни въ Витиния, подъ главатарството на единъ словѣнски полководецъ отъ благороднитѣ (*εὐγενέστεροι*) на народа, на име Nebulos. Нъ въ битката при Севастополь въ Киликия (692) Небуль съ 20,000 словѣни прѣминалъ къмъ арабитѣ²). При своитѣ прѣдприятія противъ Цариградъ, обаче, арабитѣ не намѣрили никаква подкрѣпа у словѣнитѣ отъ полуострова. Отъ врѣмето на първата блокада при императора Константинъ Погонатъ (668—685) липсватъ извѣстия за настроението на полуострова. Само българитѣ подъ прѣдводителството на своя князь Аспарухъ, Кубратовия синъ, подъ натиска на налѣгашитѣ отъ изтокъ хазари, използвали обстоятелствата, за да се заселятъ за винаги на римска територия между Дунава и Хемъ (679). Въ врѣме на втората обсада на Цариградъ (717—718) българитѣ и словѣнитѣ били спечелени отъ императора Левъ Исавриянинъ и нанесли на арабитѣ въ Тракия значителни поражения³).

Не липсватъ извѣстия за походи на императоритѣ въ словѣнскитѣ земи. Императоръ Констансъ потеглилъ на 658 и за „Словѣния“ покорилъ я и се завърналъ съ много плѣнници. Императоръ Юстинианъ II прѣминалъ 688 г. побѣдоносно прѣзъ „Словѣния“ до Солунъ. Императоръ Константинъ Копронимъ воювалъ въ 758 съ „Словѣнии-тѣ въ Македония“.⁴) Кжситѣ хронографски записвания не ни даватъ възможностъ да узнаемъ подробноститѣ, нъ все пакъ се вижда, че прѣди всичко работата е била да се осигурятъ пжтищата прѣзъ Македония. Остатъцитѣ отъ източноримската територия не сж били незначителни. Много е било изгубено въ единъ бавенъ процесъ на раздробяване, сжщо тѣй както въ Италия римската областъ въ продължение на нѣколко поколѣния е била постепенно намалявана отъ лангобардитѣ. Приблизително до 679 г. империята владѣла дѣсния брѣгъ на Дунава. Границата на къмъ аварската земя (*Ἀβαρία*) се е намирала вѣроятно тамъ, дѣто и сѣтнѣшната българо-аварска граница се означава и днесъ още съ три паралелни земни валове (бѣлг. окопъ), между рѣкитѣ Искъръ и Ломъ⁵). Въ Срѣдиземна Дакия (*Dacia mediterranea*) византийцитѣ удържали до 809 г. важната *Serdica*, която се свързвала съ империята не само чрѣзъ Тракия, ами, както може да се види отъ извѣстията у Теофана, и чрѣзъ долината на Стримонъ (Струма). Крайбрѣжнитѣ земи на Македония империята винаги си е

¹) *Theophanes* ed. cit 1,134. *Niederle* пос. с. 2,459 н.

²) *Theophanes* 1,366 и *Nicephoros* 36 Б. А. Панченко Извѣстия Руск. Археолог. Инстит. въ Константино. 8 (1902) 15—62 за единъ оловенъ печатъ на *Σκλαβῶν* (sic) *τῆς Βυθυνῶν ἐπαρχίας*; срв. *Schlumberger*, *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903) 277.

³) *Beda* († 735) у *Migne*, *Patrol. Lat.* 90 col. 571. *Theophanes* 1,397. Арабски извори (*Tabari*) у *Weil*, *Gesch. der Chalifen* I, 569 забѣл. (*Burdžan* и *Sakâlib*).

⁴) *Theophanes* ed. De Boor 1,347,364,430.

⁵) Вижъ картата въ *моята* книга *Fürstentum Bulgarien* текстъ стр. 412.

владѣла, макаръ че слѣдитѣ на словѣнската колонизация се простираше до източната половина на Халкидика. Въ Гърция сж били удържани Атина, Тива, Коринтъ, Патрасъ и въобще всички голѣми градове, които затова иматъ и непрѣкъсната история. Сжщото важи и за крайбрѣжнитѣ области при Дирахиумъ и въ стария Преваль. Насрѣщу това въ Далмация прѣвратитѣ особено се познаватъ по малкитѣ територии на всички градове.

Цариградската дипломация имала обичай да означава земята на зависимитѣ народи като подарѣкъ отъ императора. Вече Юстинъ II отговорилъ на едно посланичество на аваритѣ, че гепидитѣ като бѣжанци сж станали римски поданници и че тѣхната земя е била подарѣкъ отъ римския императоръ¹⁾. Сжщата теория се чете у императора Константина Порфирогенета върху поселението на хърватитѣ и сѣрбитѣ. Противъ претенцитѣ на българитѣ се твърдѣло, че земята на хърватитѣ и сѣрбитѣ е подарѣкъ отъ императора Хераклий, който приелъ тѣзи племена като бѣжанци отъ земитѣ на сѣверъ отататѣкъ Унгария и ги поселилъ въ опустошената отъ аваритѣ Далмация²⁾. Несъстоятелността на тая теория показва най-напрѣдъ Ернстъ Дюмлеръ (1856). При едно мирно заселяване империята щѣше сигурно да запази и поднови за себе си всички стари градове, прѣди всичко Салона, и съ новитѣ колонисти би издигнала единъ видъ военна граница срѣщу сѣвернитѣ сѣсѣди³⁾. Срѣдновѣковнитѣ сказания на южнитѣ словѣни прѣмѣстватъ прѣрoдината на сѣверъ. Най-ясно е формулирано това въ бѣлѣжката на Константина Багрянородни, че фамилията (*γενεά*) на княза Михаилъ Захлумски произхожда отъ тогава (около 948 г.) още отъ язическитѣ словѣни при Висла (*Βίσλα*, полски Wisla)⁴⁾. Други истории за произхода на сѣрби и хървати у им-

¹⁾ Гепидитѣ като *ἐπὶ ἡλδοες*, на които е била подарена тѣхната *χώρα* отъ императора: *Menandros frag.* 28, *Hist. graeci* min 2,64.

²⁾ Споретъ *Konstantin Porphyrog.* ed. Bonn. 3,148 били поселени най-напрѣдъ отъ Хераклия хърватитѣ, слѣдъ като по негова заповѣдь изгонили аваритѣ. Сѣрбитѣ били получили отъ императора ужъ града Серблия въ Солунската провинция (сега Сербия, тур. Сервидже) въ долината на Халиакмонъ, пакъ се оттеглили къмъ Дунава при Бѣлградъ, нъ оттамъ се отказали да се връщатъ и били поселени отъ Хераклия въ мѣстноститѣ на Серблия, Пагания Захлумия, Тербуния и Кан ли (сар. 32 р. 152—153); значи най-напрѣдъ въ единъ малъкъ тѣсенъ градъ, втори пътъ въ половината на старата голѣма Далмация. Този епизодъ е съчиненъ явно отъ името на града Серблия. Въ противорѣчие съ тия разкази на друго мѣсто Епидавъръ съ други *καστρα* се разрушава отъ *Σκλάβοι* (сар. 29 р. 136—137)

³⁾ За Константиновитѣ извѣстия голѣма по-нова литература. *Dobrowsky, Šafařík, Zeuss, Tafel, Dümmler, Gfrörer, Rački* (особено *Knjževnik* 1 (1864) 36 сл., *Dos.* съ коментаръ и *Rad* 59 (1881) 201 сл. противъ *Гротъ* и *Флоринскій*, *Rambaud, Дриновъ, Hirsch, Novaković, Гротъ*, Извѣстия Константина Багрянородного о Сербяхъ и Хорватахъ. Петербургъ 1880 *Флоринскій, Jagić, Jireček* (срв. *Rom. Dalm.* 1,31) и др. Напослѣдъкъ *Bury, The treatise. De administrando imperio Byz.* z. 15 (1906) 517—577 съ доказателство, че тая книга на императора, несъвършена маса извѣстия и извлѣчения пълни съ противорѣчия, не е прѣтърпѣла окончателна редакция.

⁴⁾ *Konst. Porph.* ed. Bonn. 3,160. Тѣмно е означението на *Βίσλα* като *Διζίτη*; срв. *Niederle* пос. съч. 2,276.

ператора Константина сж комбинации на 10 вѣкъ възь основа на приликата на нѣколко племенни имена на сѣверъ и югъ. Прѣродината на хърватитѣ и сѣрбитѣ трѣба да е била оттатѣкъ баварцитѣ и маджаритѣ въ двѣ тогава още язически области, при границата на Отона I, краль на „Frangia и Saxia“. Князѣтъ на „Velochrovati“ или бѣлитѣ хървати (*ἄσπροι Χρωβάτοι*) билъ подвластенъ на Отона I, нѣ и приятель на маджаритѣ. Бѣлитѣ сѣрби (*ἄσπροι Σέρβλοι*) живѣятъ подѣ властѣта на наслѣдствени князе сжщо тѣй оттатѣкъ маджаритѣ въ една мѣстность Воікі, сѣсѣдна на франкитѣ и бѣлитѣ хървати¹). Сѣсѣдството съ нѣмската империя показва, че въ основата на тия комбинации лежатъ нѣколко неясни извѣстия за тогава още язическитѣ сорби на срѣдна Елба и за похристиянченитѣ вече въ това врѣме, извѣстия отъ паметници отъ 10-ия вѣкъ, хървати въ Чехия при Исполинскитѣ планини. И най-старата руска хроника знае за „бѣлитѣ хървати“ (хорвате бѣлии), нѣ на югъ, сѣсѣди съ сѣрбитѣ (Сербь) и карантанитѣ (хорутане)²) У Дуклянския попъ „Croacia alba“ се намира сжщо при Адриатическо море, при Салона и Зара. Три вѣка слѣдъ императора Константина архидяконъ Тома Спалатски знае още, че хърватитѣ дошли въ Далмация „de Polonia seu Bohemia.“ Сѣвернословѣнскитѣ, руски, полски и чески хронисти около 1100—1500 год. търсѣли наопаки прѣродината на всички словѣни на югъ, при Дунава и въ балканскитѣ страни отчасти въ „България и Маджарско, отчасти въ хърватско и Сърбия. Това прѣдставление, споредъ изслѣдванията на Нидерле, е произлѣзло отъ всеобщата история, както я дава библията за прѣминаване слѣдъ вавилонското стѣлпотворение прѣзь Босфора за Европа³).

¹) Воікі *Шафарикъ* тълкуваше като земя на малоруситѣ бойки (ед. ч. бойко) въ Галиция. Нѣ това име е прѣкоръ споредъ *Верхратскій Arch. f. slaw. Phil 16 (1894) 591* отъ утвърдителната частица *боје* „да“ „вѣрно“; срв. южнословѣнскитѣ кайкавци, чакавци, и щокавци отъ въпросителната частица *кај, џа, што* „що?“ Нѣкои се връщатъ къмъ даденото отъ *Шафарика* тълкуване на името като Воіка, Воіоһаеѣтум въ римско врѣме; срв. *Jagić, Arch. slav. Phil. 17 (1895) 71.*

²) Хрониката знае и „хорватие“ въ Русия, нѣ безъ да опрѣдѣля жилищата имъ, които се търсятъ въ източна Галиция.

³) У *Несторъ, Кадлубекъ, Богухвалъ, Длугошъ* въ староческата стихотворна хроника на така наречения *Далимилъ, Пулкава у Niederle, Slovanské starožitnosti 1, 34 сл.*

Старобългарско съкровище.

Прѣзъ 1799 год. въ маджарско до брѣга на р. *Aranyka* въ Nagy-Szent-Miklós (comitet Torontal), на незначително разстояние отъ р. Марошъ, се намѣрило едно златно съкровище. Селянинътъ Nera Vuip, като копаелъ дупка въ двора си, случайно се натъкналъ на съкровището, чиято обща тѣжестъ достигна на 1678 ⁸/₁₀ дукати. Находката станала извѣстна на властта въ Будапеща и императора Францъ заповѣдалъ да се откупи изцѣло съкровището за *императорския кабинетъ на монетитѣ и антикитѣ въ Виена*, кждѣто се съхранява и до днесъ. Прѣдполага се, че броятъ на сждоветѣ е билъ по-голѣмъ, нъ съкровището било разграбено отъ разни лица, та до сега сж запазени само слѣднитѣ 23 кжсове. (Виж. таблица I и II). Първо извѣстие за съкровището е далъ още на 1801 год. Schönwisner въ книгата си: „Notitia Hungaricae rei numariae, Budaе“. А прѣзъ 1827—1829 год. тъкмѣлъ да обнародва съкровището директора на Виенския музей Steinbüchel, нъ едва подиръ 21 год. неговия наследникъ Arneht издаде илюстрирани тѣзи сждове въ съчинението си: „Die Gold und Silber monimente des k. k. Münz-und Antikenkabinets, Wien 1850“. Понеже тѣзи златни сждове сж украсени съ богатъ орнаментъ отъ животното и растителното царство, а сжщо тѣй на тѣхъ се срѣщатъ и сцени на митологически легенди отъ източенъ произходъ, както и образи отъ варварски народи, и всичко туй има значение и за историята на изкуствата, то ученитѣ отдавна, слѣдъ обнародването на съкровището, сж го проучвали отъ разни гледни точки и сж идвали до разни заключения.

И до като народната мѣлва приписвала съкровището на Дария, Атила („Schatz des Attila“), Арпада и пр., нѣкои отъ ученитѣ го считали за *готско*, други — за *гепидско*, трети за *хунско*, *аварско* и пр. Едва напоследъкъ, слѣдъ цѣлъ вѣкъ научни проучвания, видни специалисти, начело съ Кондакова, Strzygowsky, Hampel-я и пр., сж наклонни да приематъ, че прѣдметното съкровище е принадлежало на старитѣ българи, които въ началото на IX вѣкъ, прѣзъ ханствуванието на великитѣ ханове Кръма и Омъртага, сж владѣли и земитѣ о-

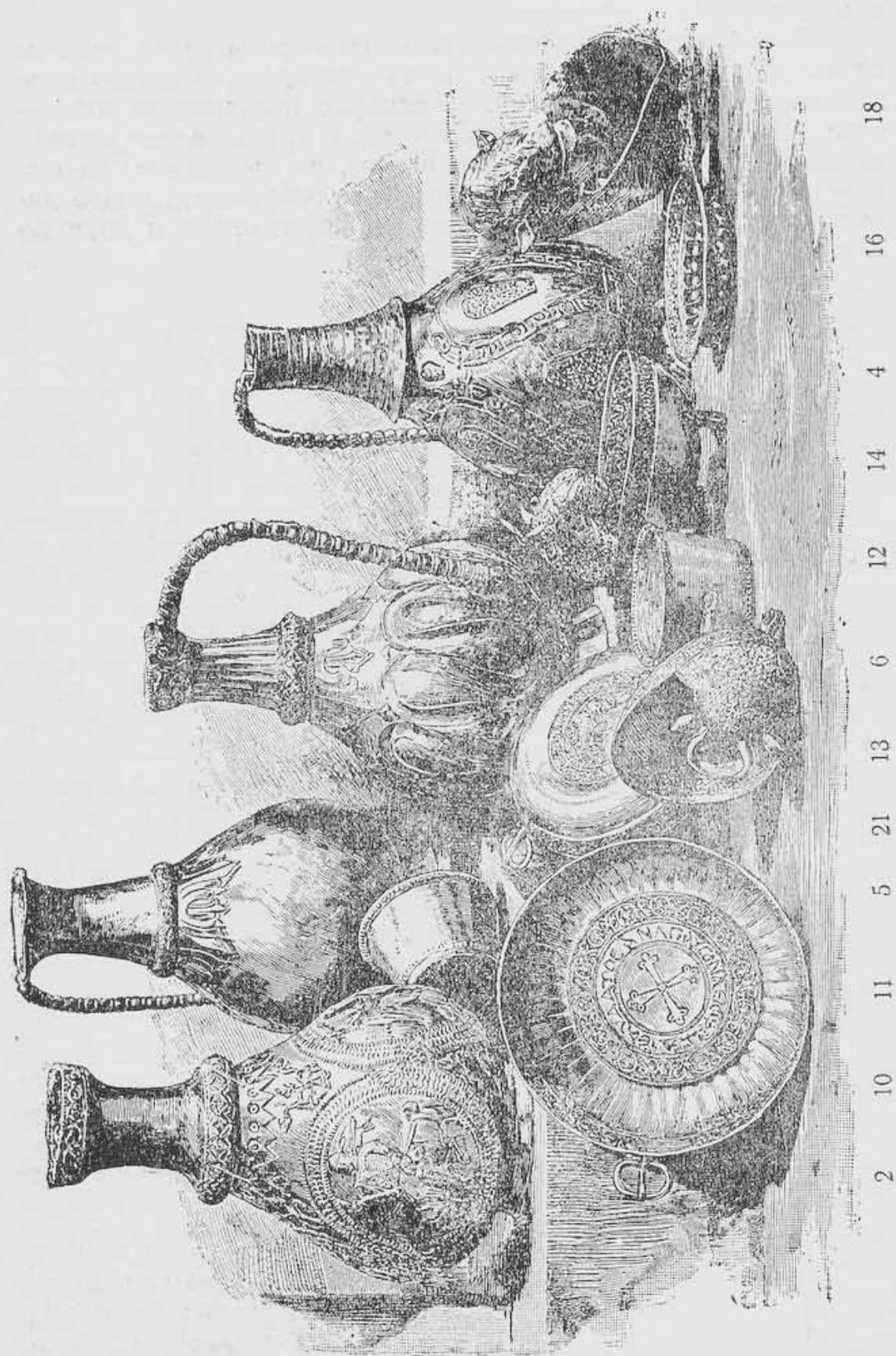
коло р. Тиса и Марошъ въ Унгария, кждѣто се намѣрило и съкровището*).

А тъй като нѣкои отъ сждоветѣ носятъ чисто християнски обряденъ характеръ, т. е. сж отъ врѣмето когато вече българитѣ били покрѣстени, то навѣрно българското господство трѣбва да се продължило тамъ и прѣзъ властвуването на Бориса и Симеона, толкозъ повече, че въ писмото на сждоветѣ личатъ такива палеографически особености, които даватъ право, щото нашето съкровище да се отнесе и дори до X и XI вѣкъ.

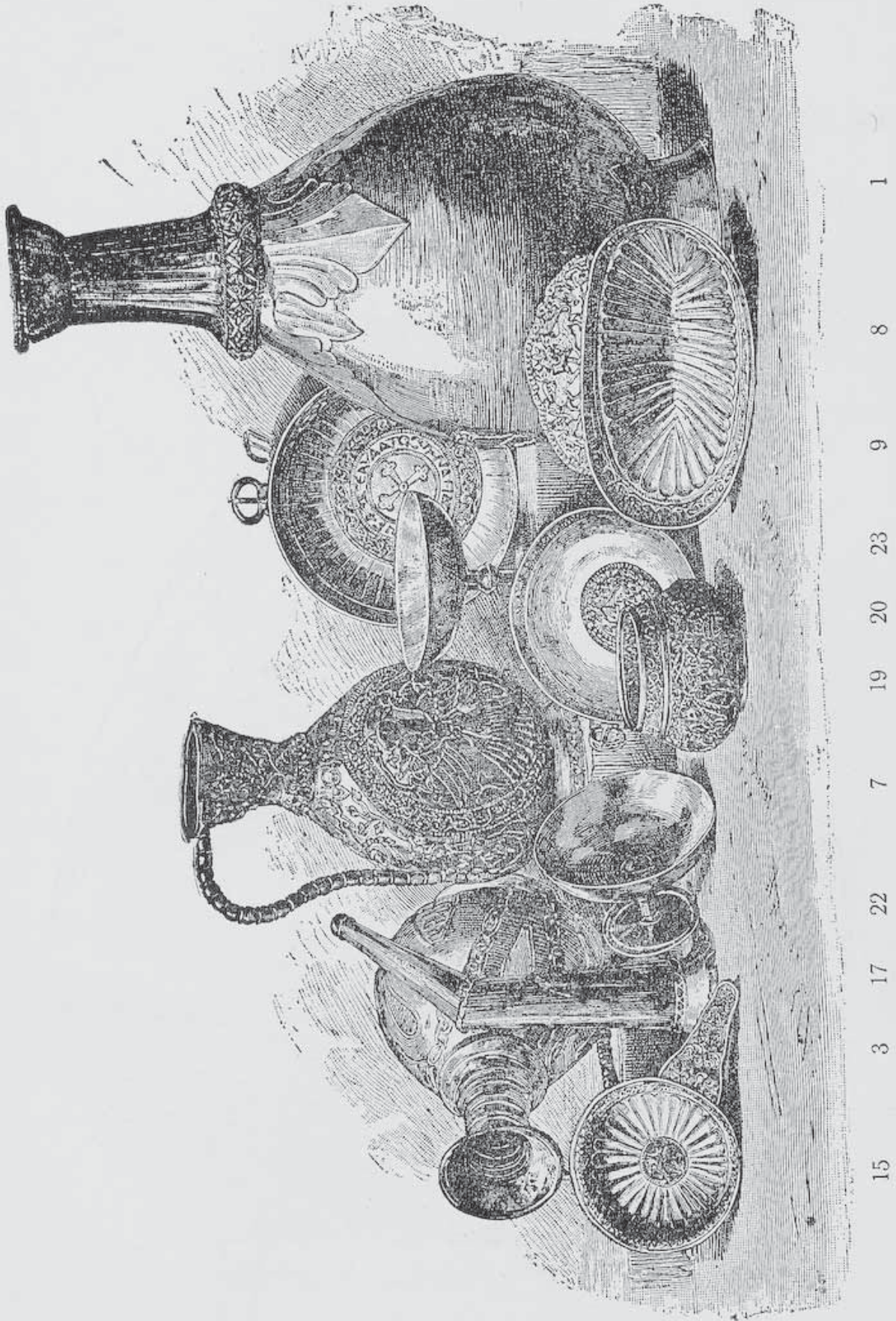
*) Подробности върху обширната книжнина по нашия въпросъ вижъ въ съчинението отъ Joseph Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós*, Budapest 1886; и още отъ сжщия авторъ: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* 1905. Нашитѣ таблици на съкровището, които читателя ще види по-нататъкъ, сж взети отъ горнитѣ съчинения.

Таблица I.

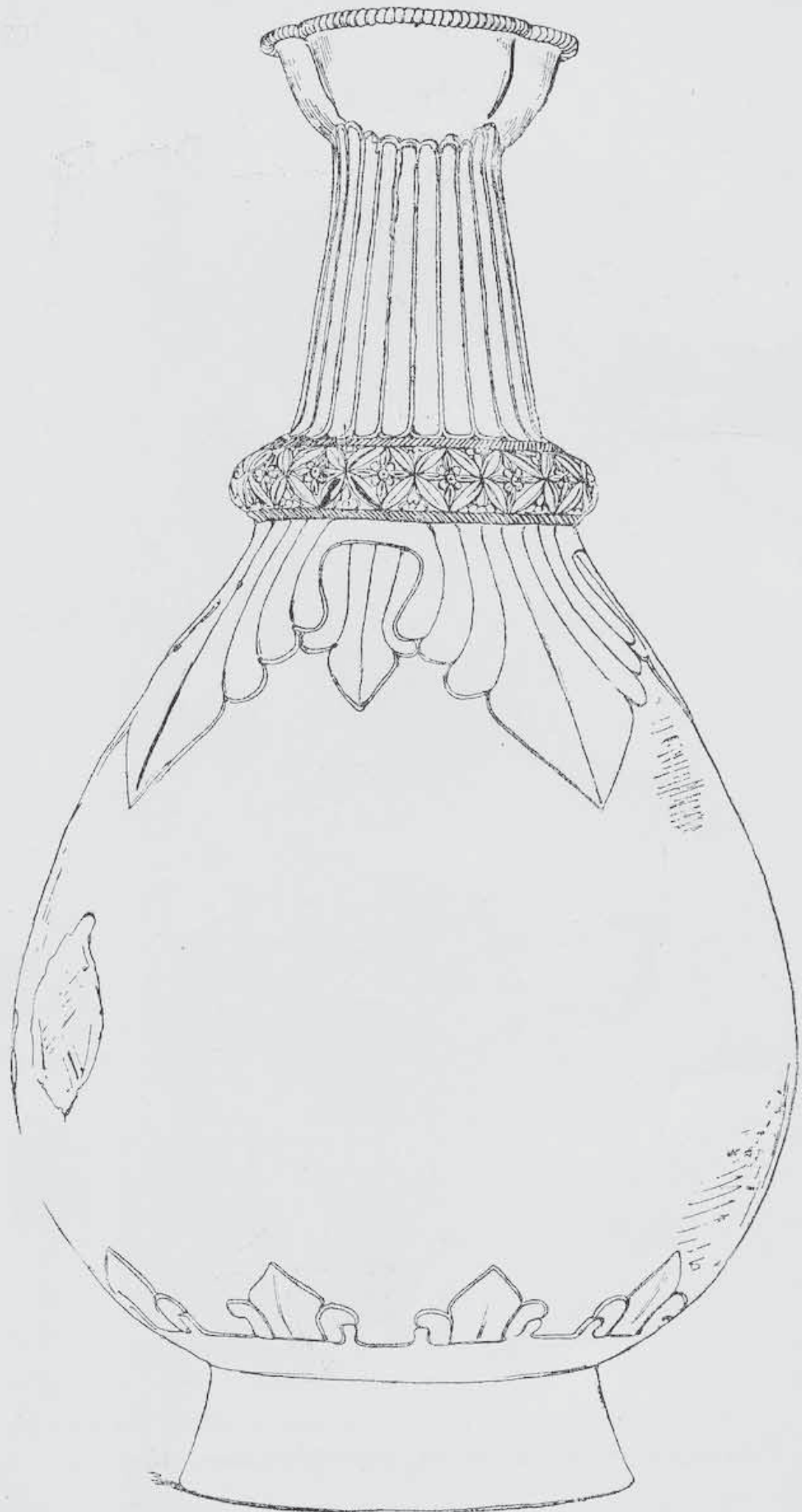

Дванадесетъ златни сѣдове отъ старо-българското съкровище.

Таблица II.

Единадесет златни сждове отъ старо-българското съкровище.

№ 1. Кана, общъ изгледъ.

Таблица IV.

№ 2 Кана, изгледъ на първото поле.

Таблица V.

№ 2 Кана, изгледъ на второто поле.

Таблица VI.

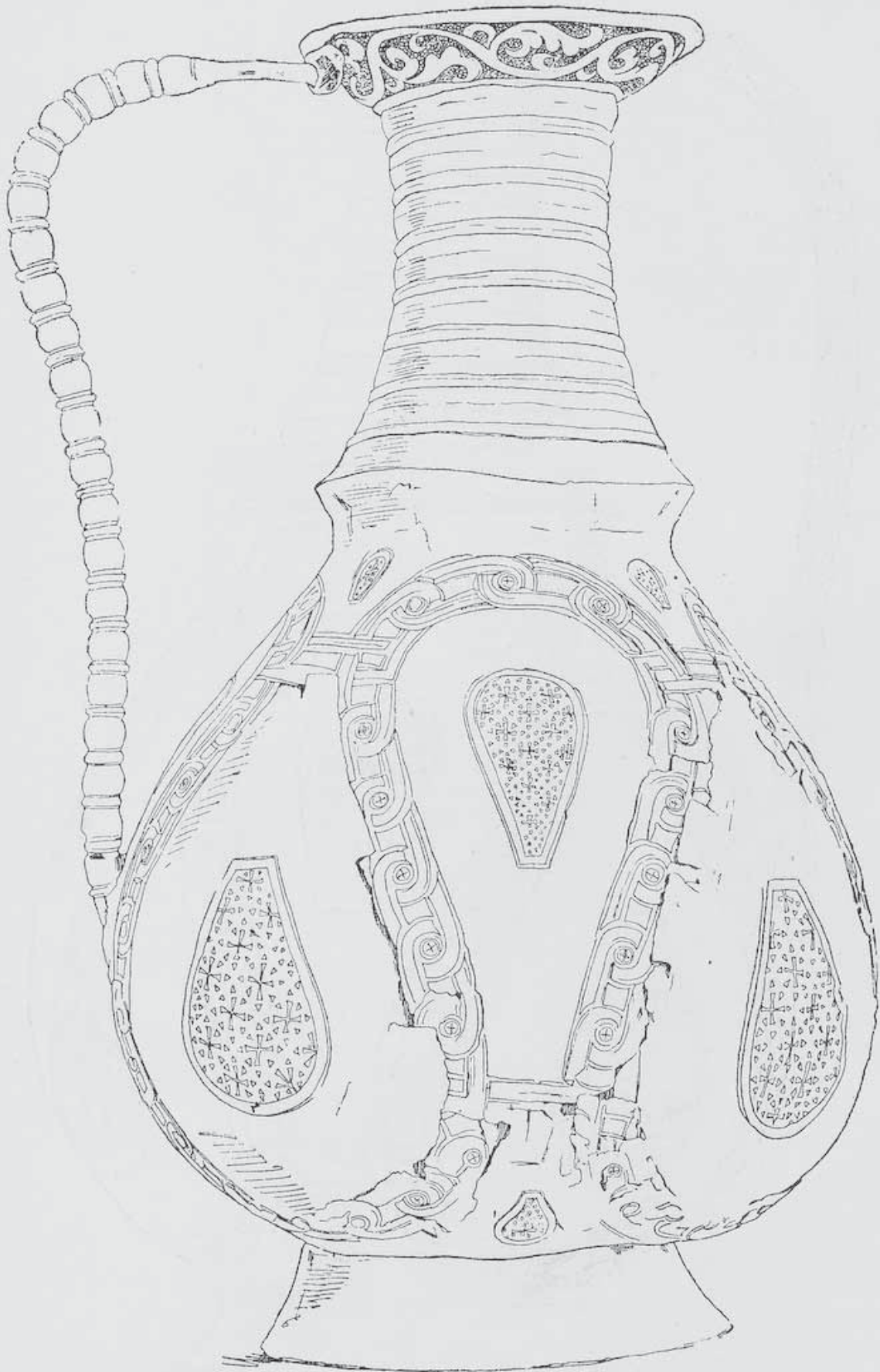
№ 2 Кана, изгледъ на третото поле.

Таблица VII.

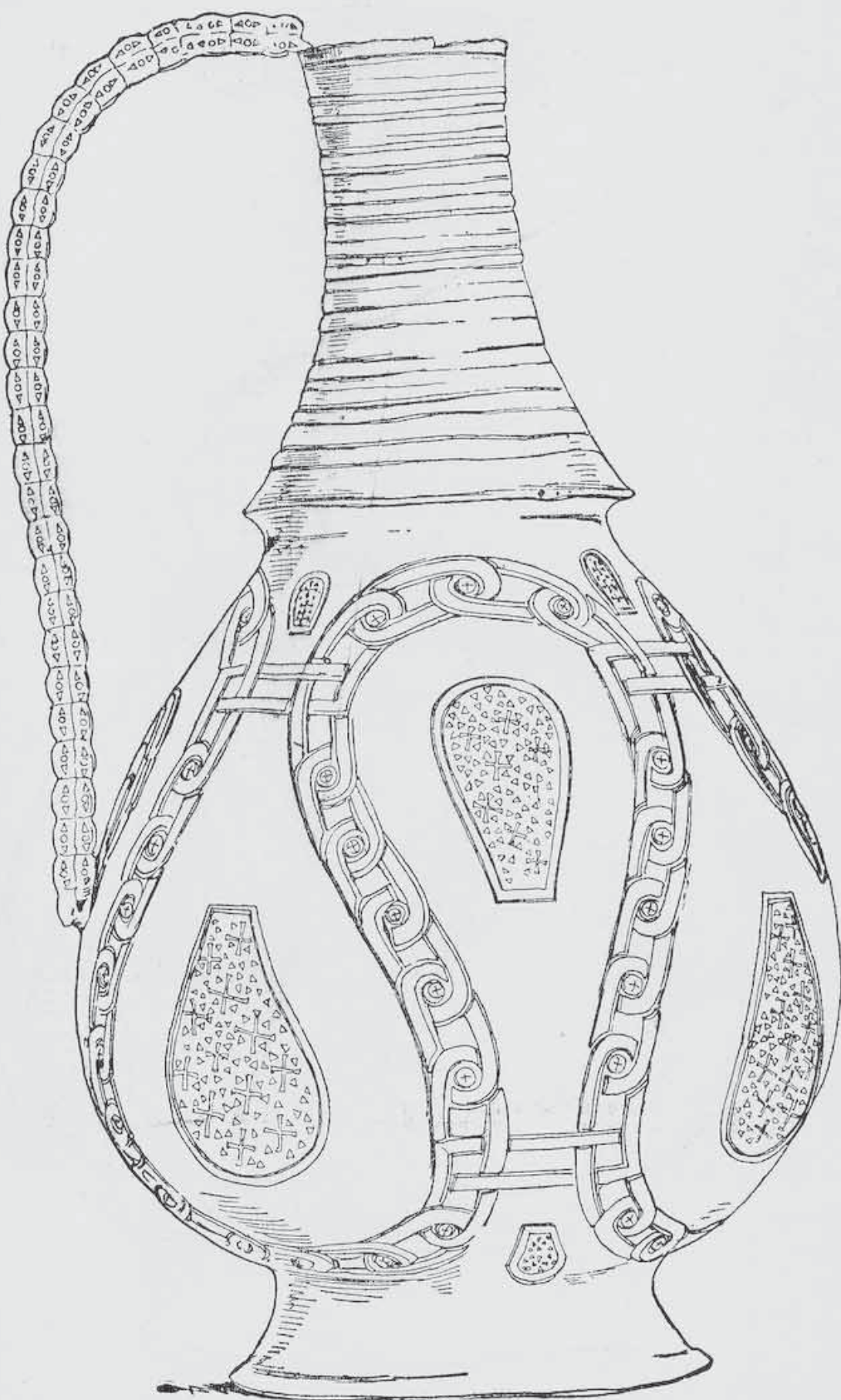
№ 2 Кана, изгледъ на четвъртото поле.

Таблица VIII.

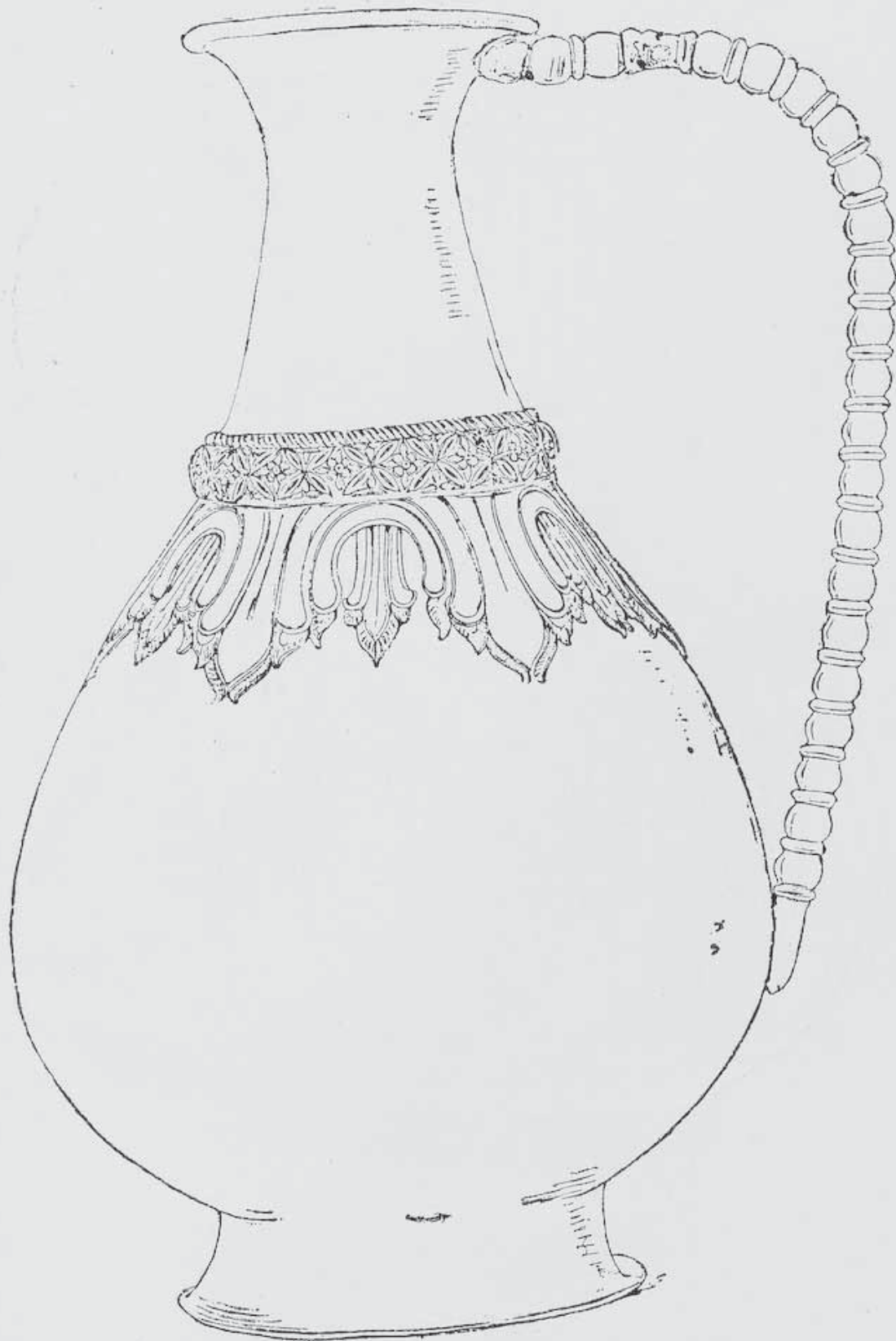
№ 3 Кана, общъ изгледъ.

Таблица IX.

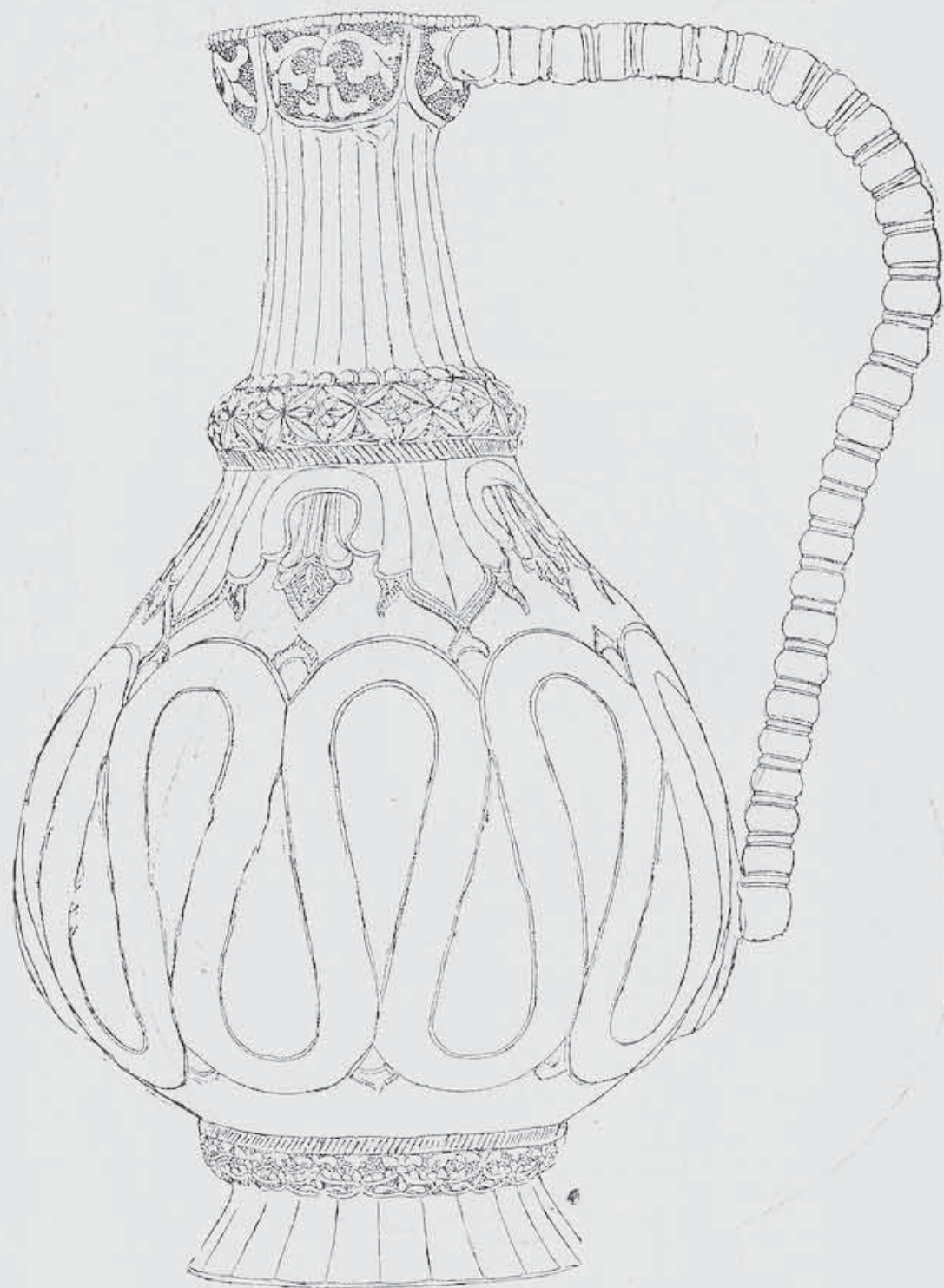
№ 4 Кана.

Таблица X.

№ 5 Кана.

Таблица XI.

№ 6 Кана.

Таблица XII.

№ 7. Кана, изгледъ на първото дѣсно поле.

Таблица XIII.

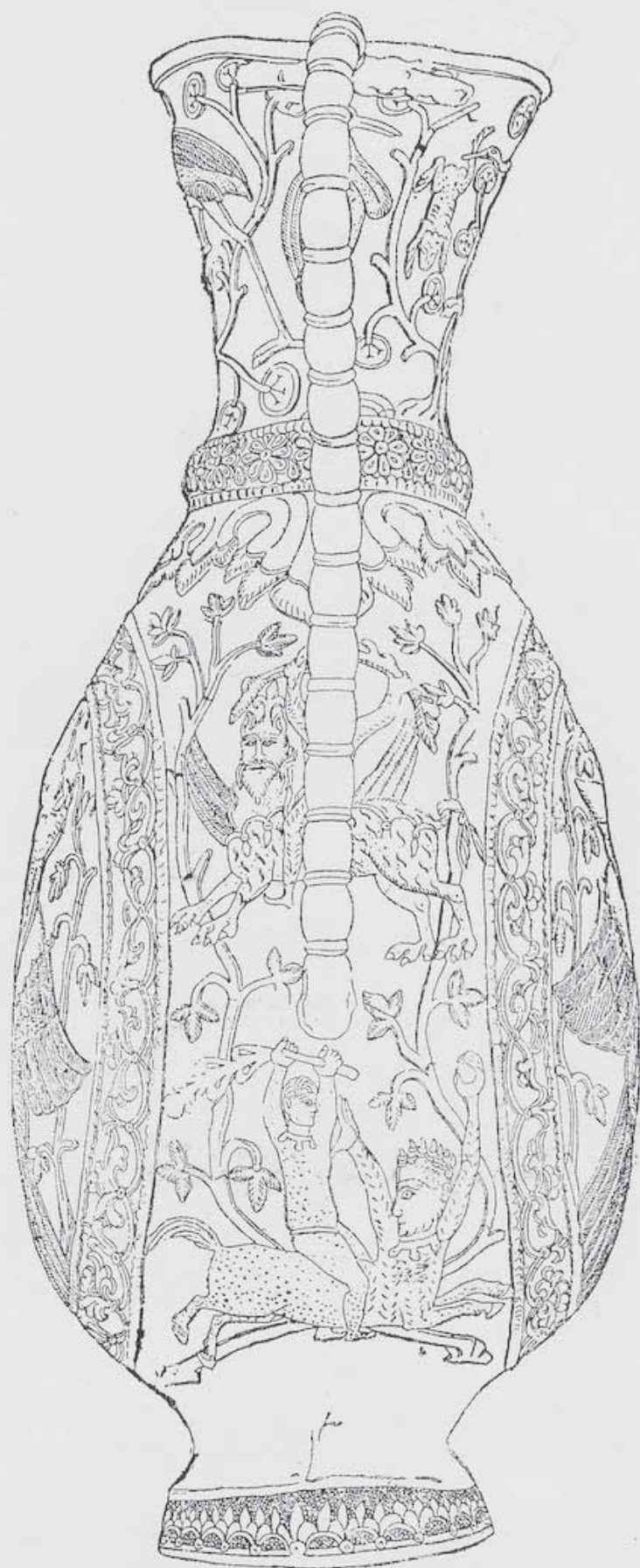
№ 7 Кана, изгледъ на второто лѣво поле.

Таблица XIV.

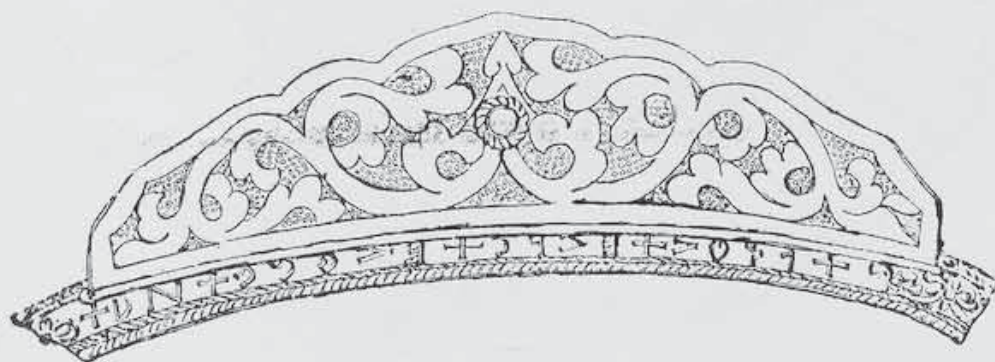
№ 7. Кана, изгледъ на прѣдното гѣсно поле.

Таблица XV.

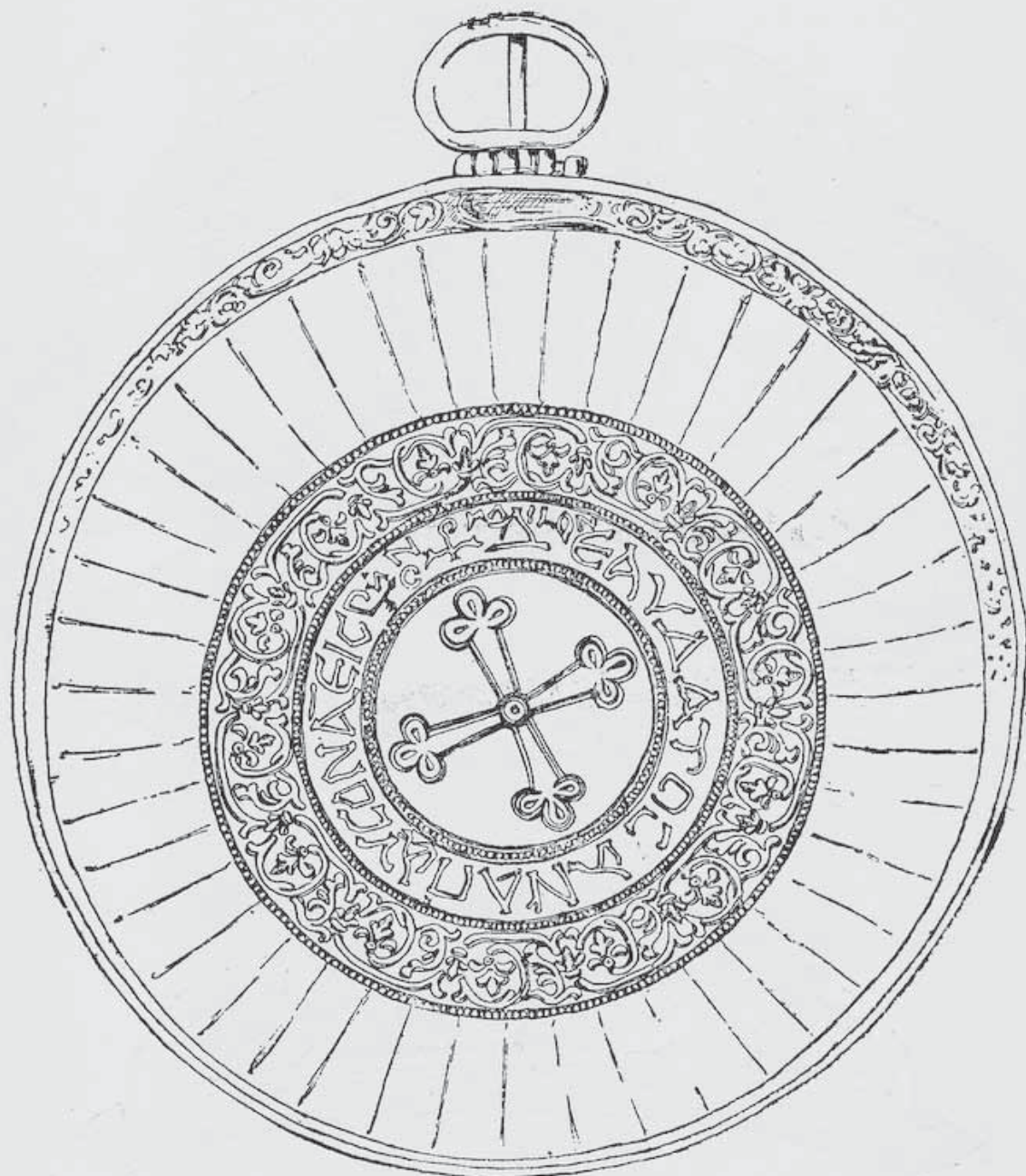
№ 7. Кана, изгледъ на задното тѣсно поле.

Таблица XVI.

№ 8. Тасче.

Таблица XVII.

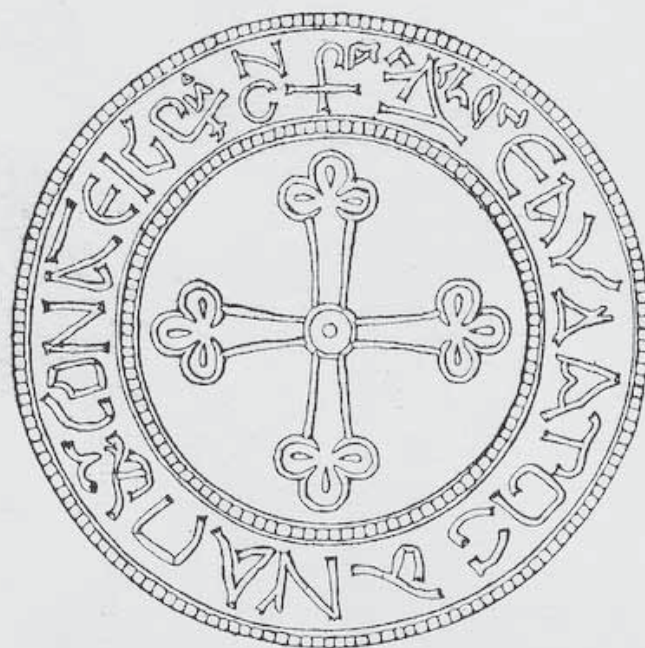
№ 9. Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Таблица XVIII.

№ 10. Тасче съ брънка за окачване.

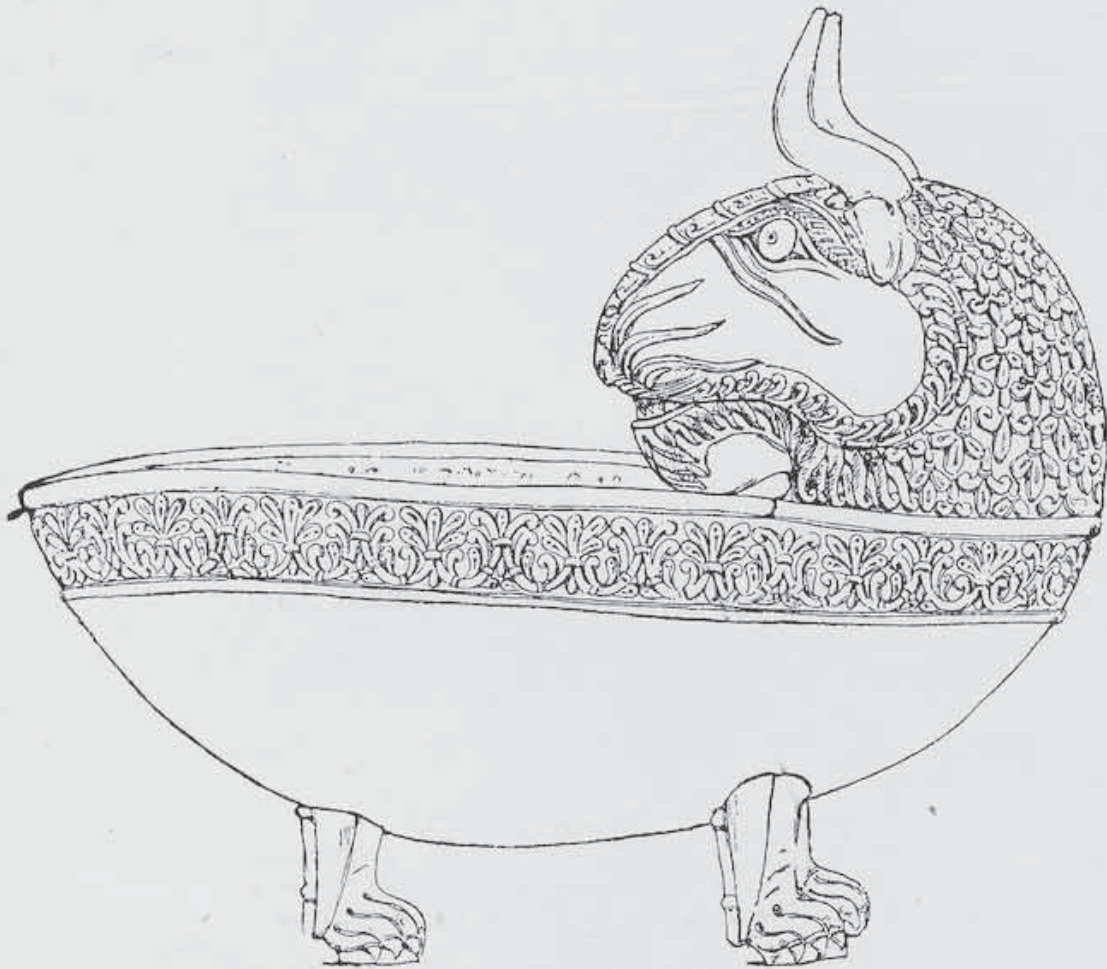
Таблица XIX.

Кръстове и надписи върху вътрешната част на тасчетата № 9 и 10.

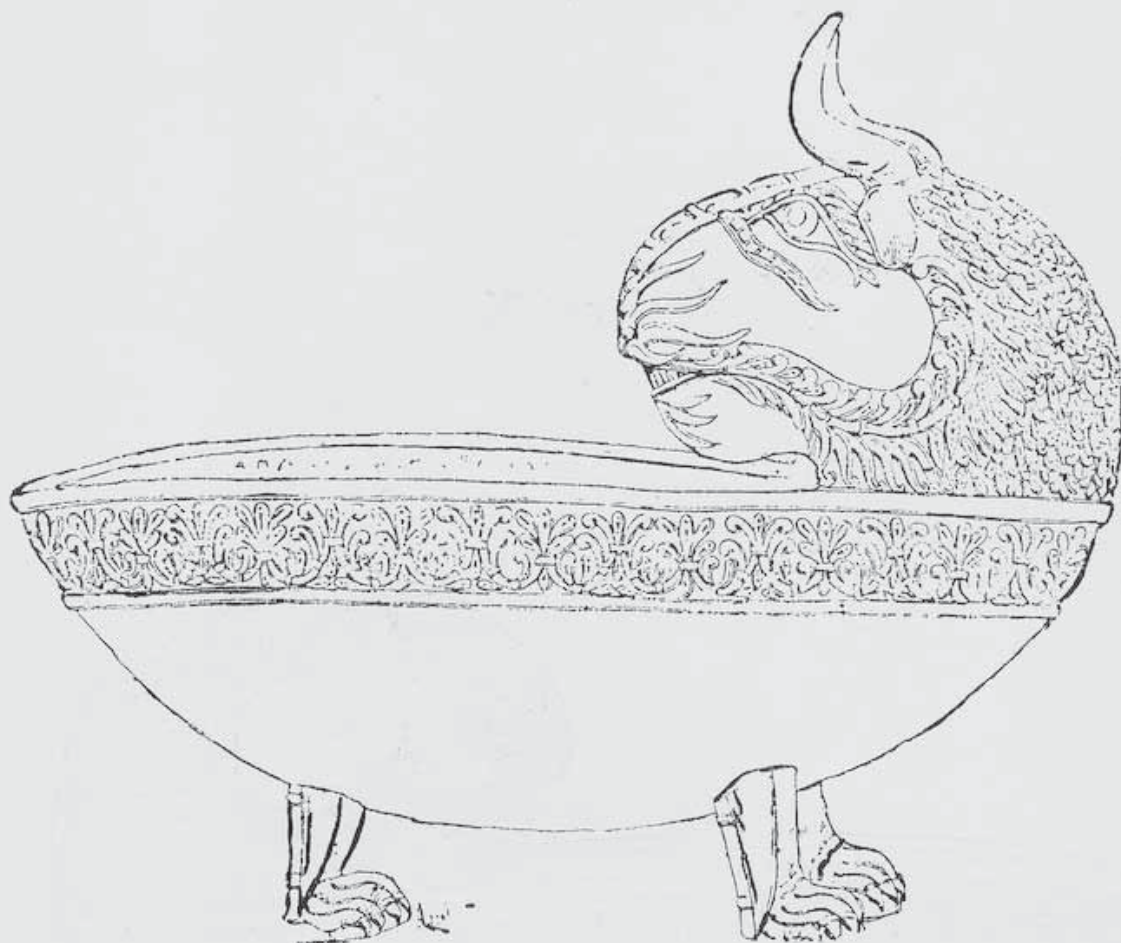

Таблица XX.

№ 13. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава, страниченъ изгледъ.

Таблица XXI.

№ 14. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава.

Прѣдната часть на пахара № 14.

Таблица XXII.

№ 15 и 16. Тасчета съ плоски дръжки.

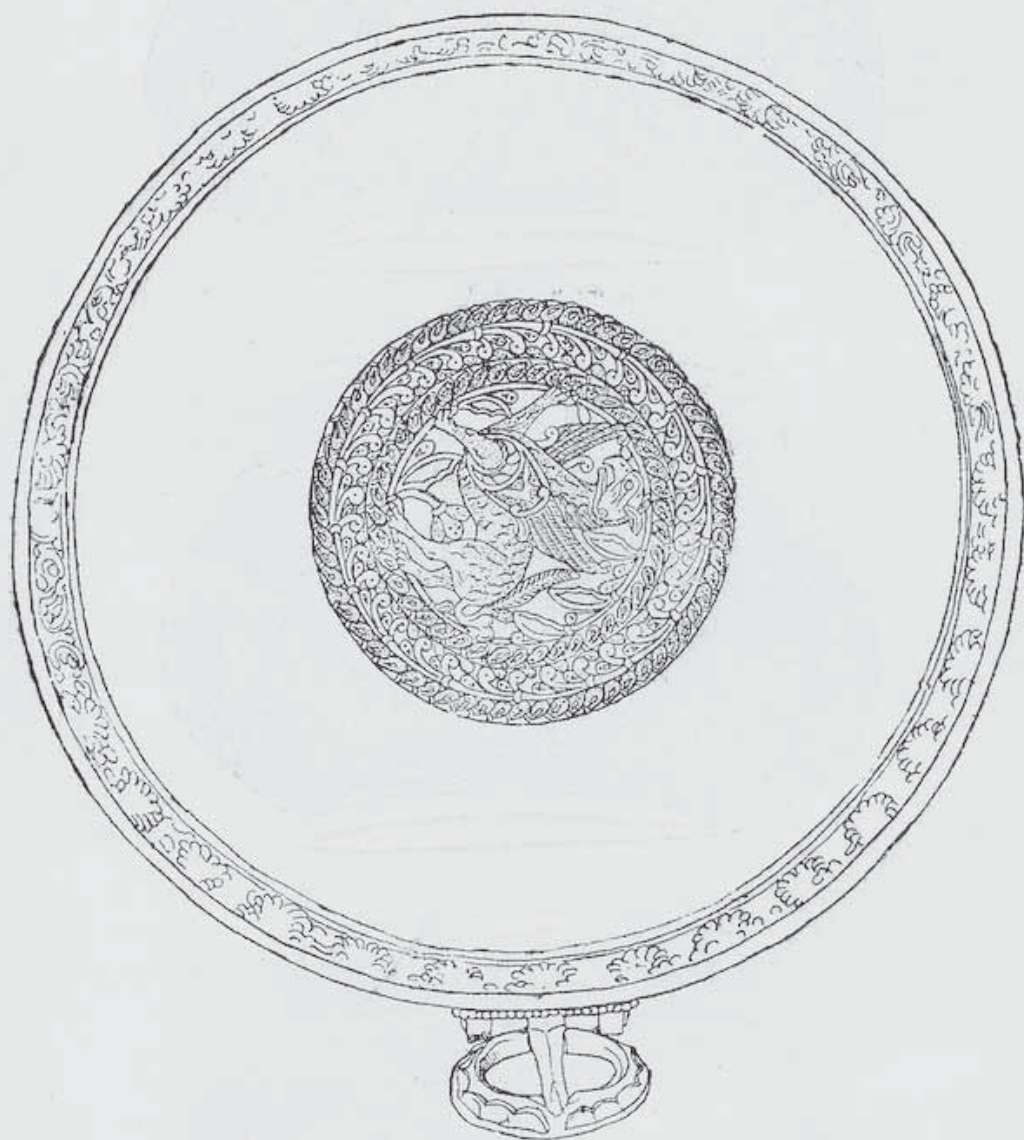
№ 18. Пахаръ, страниченъ и прѣденъ изгледъ.

Таблица XXIV.

№ 19. Купа, изгледъ на тритѣ страни.

Таблица XXV.

№ 20, Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Таблица XXVI.

№ 21, Горния изгледъ на тасче съ надписъ.

Таблица XXVII.

№ 21. Долния изгледъ на тасче.

Таалица XXVIII.

2a.

1b.

4.

5a.

5b.

6a.

7.

10a.

6b.

8.

9.

10b.

11.

13.

15.

16.

12.

14.

Загадъчни надписи върху нѣкои сждове отъ съкровището.

Кратко описание на съкровището.

Най голѣмия прѣдметъ отъ старобългарското съкровище е златната кана № 1 (таблица III естествена голѣмина), чиято дръжка е изпаднала, нѣ се познава мѣстото, дѣто е била окачена. Цѣлата кана е изработена отъ единъ пластъ; шията ѝ е цилиндрическа, нагорѣ стѣснена и завършва съ четири пошироки улеи, украсени съ топчици въ видъ на бисерни зърна. Долната частъ на шията завършва съ вѣнцеобразна изданка, накинена съ звѣздовидни листа, между които личатъ по малки цвѣтенца. Тѣлото на каната е украсено съ два палмени реда, единия се намира отгорѣ съ листата, обѣрнати надолѣ, а други редъ палметки покрива долната частъ на каната къмъ подложката, и крайщата на листата сж обѣрнати нагорѣ. Златото е 22 карата чисто, и тежината достига до 2149 грама. Кана № 2 (таблица IV) е по малка, нѣ поради релйефнитѣ фигури по нея е най-интересна и е артистическа работа въ златарското изкуство. Устата, шията, туловището и подложката на тази кана сж изковани отъ единъ златенъ пластъ. Дръжката и на нея е изпаднала. Устата къмъ края е накинена съ единъ редъ зърна въ видъ на бисеръ; до нея иде листовъ красивъ орнаментъ съ промѣнчива посока. Шията е гладка, нѣ къмъ туловището на каната се издига въ видъ на вѣнецъ четверолистенъ накитъ, между които се виждатъ по малки цвѣтенца; до него слѣдва сгрѣлообразно украшение, обѣрнатото съ острието надолѣ. По срѣдата на тѣлото на каната сж изковани четири сцени, обиколени съ прѣплетени гирландени кръгове въ видъ на бисерни зърна. Надъ тѣхъ и подъ тѣхъ попълватъ празното пространство на каната изящно изработени трилистни палмови клонове. Дѣсната релйефна сцена прѣдставлява борба между грифонъ и сърна; послѣдната, клекнала на колѣнѣ, е сграбчена отъ крилатото четвероного животно. На лѣвата страна отъ каната вжтрѣ въ гирлянтения кръгъ е изобразенъ тържествующъ конникъ, облѣченъ въ панциръ безъ стрѣмена. Въ дѣсната ржка той държи на рамо копие съ знаме, а съ лѣвата хваналъ перчима отъ главата на плѣнникъ, който върви пѣша съ вързани ржцѣ отзадъ. На седлото пѣкъ на конника виси отрѣзана глава на неприятель. (Вижъ таблица V. Подробности въ „Минало“ кн. II, стр. 214—16. Споредъ Херодота у скититѣ е сществуваля обичай, който давалъ право само на оня войникъ да вземе участие при подѣлбата на неприятелската плячка, който прѣдставляля на вожда си отрѣзана неприятелска глава. Върху третото поле на каната е изобразенъ орелъ съ разперени крила, който въ ногтетѣ си държи гола женска фигура. Тя на главата си, както и прѣвъ гърлото има украсена панделка, а въ ржцѣтѣ си държи клонове съ трилистни разклонения. (Вижъ таблица VI). Четвъртото поле прѣдставлява ловець,

възсѣдналъ митически крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ коронка, по срѣдата на която се вижда полумѣсець. Ловецътъ е обърнатъ назадъ и съ обтѣгната стрѣла цѣли може-би пантеръ, който съ изправени прѣдни крака, се нахвърлилъ върху ловеца. Челото на послѣдния е украсено съ диядема, по краищата на която има бисерни зърна. вмѣсто косми по главата се виждатъ орнаментирани гребени. Ловеца е облѣченъ дори до колѣнѣтъ съ кителъ, който прилича на панциръ. Подъ корема кителя е прѣпасанъ. (Вижъ таблица VII).

Каната № 3 (таблица VIII почти въ естествена голѣмина) има и дрѣжка. Орнаментътъ до устата прѣдставлява вѣйка съ малки клончета, обърнати ту къмъ една посока, ту къмъ противоположна; шията е украсена съ седемъ прѣстена, а на туловището личи орнаментъ въ видъ на верижка, свита елипсовидно, по празната срѣда на която се намиратъ елиптически части, изпъкнали съ малки кръстове и дребни тригълни фигурки. Златото е $19\frac{1}{2}$ карата чисто; тежината достига 613 грама. Върху долното празно пространство има надписъ съ рѣзки (вижъ таблица XXVIII № 3). Изъ дълбнатинитѣ на малкитѣ кръстчета сж запазени цвѣтни останки отъ течность. Това показва, че каната върху орнамента е била украсена съ цвѣтна маса и изглеждала твърдѣ красива.

Кана № 4 (таблица IX) е сжщо тѣй орнаментирана, както и прѣдишната, само че устието ѝ е изхабено. Тежината достига 813 грама; златото е $19\frac{1}{2}$ карата чисто.

Кана № 5 (таблица X). По формата си прилича на другитѣ, тѣлото ѝ е гладко, само на шията и подъ нея има орнаментъ подобенъ на оня върху каната № 1. Тежината ѝ е 410 грама, златото е 20 карата чисто. Върху долната част на подложката има надписъ отъ врѣзани чъртици (вижъ таблица XXVIII № 4).

Кана № 6 (таблица XI) е най богато украсена съ орнаменти; по нея се намиратъ почти всичкитѣ видове украшения, каквито се срѣщаха въ досега описанитѣ кани отъ старобългарското съкровище. Тежината ѝ достига 956 грама; а златото е 21 карата чисто.

Кана № 7 (таблица XII) е украсена съ релйефни образи. Тежината ѝ достига 733 грама; златото е 21 карата чисто. Първото прѣдно поле на каната е украсено съ грамаденъ орелъ въ профилъ, чиито крила сж разперени; той въ ногтѣтъ си държи гола челоуѣческа фигура, на която грѣдния кошъ има особена форма. Долната частъ отъ корема ѝ е прѣпасанъ съ поясъ, а на гърлото си има връзка съ три висулки. Този образъ съ издигнати ржцѣ, въ дѣсната си ржка държи петолистно клонче, а въ лѣвата тасче, което допира до долната частъ отъ човката на орела. Около фигурата празното пространство е изпълнено отъ едната и другата страна съ вѣйки, може-би отъ смоковница, върху която се разклоняватъ

по-малки клончета съ пъпки. Цялата сцена се обгражда съ два концентрически бисерни кръгове, между които се намира орнаментът отъ клонъ и листа. Долната частъ отъ шията на каната е също тъй украсена съ бисеренъ пръстенъ, по сръдната на който има орнаментът отъ цвѣтъ въ видъ на звѣздица. А на самата шия личи клонъ съ по малки разклонения, върху който стои кацналъ щъркелъ, съ протѣгнатъ вратъ и въ клюна си държи за крака провиснала жаба. И подложката на каната е красиво орнаментирана, и дръжката ѝ е запазена. — Лѣвото поле на каната (таблица XIII) прѣдставлява същата сцена и орнаментировка, само че е въ обратно направление, т. е. позата на орела е обратна, както и оная на човѣшката фигура, която тукъ въ дѣсната ржка държи тасчето, а въ лѣвата клона или запалена факла. Също и горѣ върху шията на каната щъркелътъ е обрнатъ съ главата си къмъ дръжката. Дѣсната задна частъ на каната отъ къмъ дръжката има други сцени и друга орнаментировка. Частъта по гърлото на каната е украсена съ щъркелъ, който стои изправенъ. Върху горната частъ отъ туловището на каната е изобразено релефно брадато лице, възсѣдало крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ диядема върху ѝ. Яздещото лице въ изправенитѣ си ржцѣ държи клонъ; облеклото му плътно прилѣга къмъ тѣлото съ тѣсни гащи ниско прѣпасани, подобно на шопскитѣ панталони по насъ. На главата си има диядема и къса изострена брада. Подъ дръжката се вижда друга сцена, прѣдставляюща центавъръ съ четири крака и двѣ ржцѣ, израснали отъ къмъ рамената и изправени сръщу яздеца безъ да могатъ да годоловятъ. Той държи въ двѣтѣ ржцѣ вѣйка. Както центавра, тъй и яздещото лице около гушата иматъ панделки съ по три висулки и космитѣ по главата имъ сж стилизирани. Изъ празното пространство, между тѣзи двѣ сцени се разклоняватъ два голѣми клона съ листа и пъпки; началото имъ се почва къмъ подложката на каната, дѣто и сж кръстосани, тѣ достигатъ до орнаента, който е около шията на каната. — А на тѣсната прѣдня частъ на каната се виждатъ същитѣ двѣ сцени, само че тукъ сж въ обратна посока. Отгорѣ е яздецътъ на центавра, чието облѣкло е прѣдставено съвсѣмъ гладко като голо, а по-долѣ се намира яздецътъ на крилатия левъ, безъ да има друго нѣкакво различие изъ фигуритѣ (таблица XIV и XV).

№ 8, плоскъ тасъ съ елиптическа форма. Крайщето на таса е орнаментирано съ гирлянды отъ лоза и палметки, прѣкъснати съ надпись (вижъ таблица XXVIII № 1а, 2б.). Дръжката е също плоска и украсена съ красивъ орнаментъ, прѣдставляющъ левове и грифончета. Тежината на таса е 337 грама; златото е 22 карата чисто (таблица XVI).

№ 9 и 10 прѣдставляватъ два еднакви по голѣмина, форма и орнаментъ таса съ пръстеновидни дръжки за окач-

ване, до които се виждатъ изрѣзани 9 букви (вижъ таблица XVII). Посрѣдата на тасоветъ има красивъ кръсть заобиколенъ съ два концентрически кръга, между които личи грѣцки надписъ, съставенъ отъ груби заглавни и курсивни букви. Задъ тѣхъ други два концентрически кръга, между които се намира красивъ орнаментъ. Единия отъ тѣхъ е 287 гр. тежъкъ, а другия 305 грама. Златото е 22 карата чисто. Ученитѣ сж давали разни четения на надписа. Напоследъкъ обаче нѣкои сж възприели четението на Д-ръ Br. Keil (Rep. für Kunstwissenschaft 1888, Bd. XI, S. 261) именно: $\overline{\text{XP}} \overline{\text{META}} \overline{\text{YDATOS}} \overline{\text{AN}} \overline{\text{APELYSON}} \overline{\text{AEIS}} \overline{\text{TON(E)ON}} \overline{\text{PNAΓHON}}$, т. е. Χρ(ιστὸς) μετὰ ὕδατος ἀν(θρώπων) ἀπέλυ(σεν) ἀ(ν)εῖς τὸ νεόν πνεῦμα ἁγ(ίου). (Христосъ съ вода челоуѣцитѣ спасилъ, като изпратилъ новия свети духъ). Изслѣдователтъ, като се взре внимателно въ надписа, мжно ще се съгласи съ това четение на Д-ръ Бруно Каилъ, защото въ надписа личатъ ясно само думитѣ (ὕδατος ἀνάπασσον, а не ἀπέλυσεν). Тѣй че споредъ насъ надписътъ си остава непрочетенъ и горѣ прѣдложеното четение е искусствено нагласено. Щ) се отнася до надписа, който се намира блиско при дрѣжката, ний го четемъ: $\overline{\text{EPOIEISEN}}$ т. е. ἐποίησεν направи.

№ 11 и 12 (таблица I) прѣдставляватъ двѣ малки еднакви чаши съ цилиндрическа форма, отгорѣ малко по-широки отколкото отдолѣ. Рѣбътъ и подножката сж украсени съ верижки отъ топчянки, прилични на бисери. Останалата частъ на чашитѣ е гладка. Имала сж и дрѣжки, но сж изпаднали; мѣстото, дѣто сж били окачени, личи ясно. Високи сж 44 м.м. На едната чаша златото е 19 карата чисто и тежи 47 грама; на другата е 20 карата и тежината ѝ достига 70—75 грама; На дѣното се вижда изрѣзанъ бѣлѣгъ (вижъ таблица XXVIII № 11, 12).

№ 13 и 14. Два еднакви по форма пахара. Тѣ сж елиптически и къмъ едната сгрana по-тѣсни, отдѣто изкачатъ бикови глави, които сж обѣрнати навжтрѣ и сж служили като дрѣжка. Тилтъ, челото, носѣтъ, горната и долната джука сж украсени съ орнаментъ. Рѣбътъ е гладъкъ, нѣ подъ него стърчи красивъ орнаментъ на растение. Пахарѣтъ се подпира на три крака. Единия тежи 283 грама, а другия 284½ грама; златото е 20½ карата чисто (таблица XX и XXI).

№ 15 и 16. Двѣ плитки тасчега съ плоски дрѣжки. По формата си сж почти съвършено еднакви — кръгли. Отъ рѣба излиза плоска орнаментирана дрѣжка. Подъ рѣба сжщо между два концентрически кръга има орнаментъ, а въ центъра въ видъ на медалйонъ се вижда животно, подобно на тигъръ (?) съ рибена опашка. Върху долната задна частъ на дрѣжката има врѣзани букви (вижъ таблица XXVIII № 11 и 12), които ний четемъ $\overline{\text{BOYAA}}$, т. е. Βοῦλα. То е собствено

старобългарско име, може-би на притежателя на тасчетата, или пъкъ името на майстора—златарь. Тежината на едното тасче е 103 грама, а на другото 104 грама. Златото е 21 карата чисто.

№ 17. Рогъ за пиене, който се състои отъ двѣ гладки тръби, закрѣпени подъ тѣпъ жгълъ съ брѣнка. По-тѣсната частъ отъ рога завършва съ продупчена половина топка. Горната широка дупка на рога е обвита съ орнаментиранъ рѣбъ. До него има нѣщо като дръжка, което свършва съ полутопчестъ край. Подъ рѣба се намиратъ и грѣцки букви, които ний четемъ *ἐποίησεν*, т. е., направи. Но може да се чете и *ἐδύρησαν* ожаднѣха. Тежината е $33\frac{1}{2}$ грама, а златото е 12 карата чисто (вижъ таблица II, № 17).

№ 18. Тасче за пиене, по формата си прилича на описаното подъ № 14. Вдлъбнатинитѣ му били емайлирани, а по-нѣкъдѣ стоели скъпощѣнни камъни, които сега липсватъ. Тѣ били изъ дупкитѣ по очитѣ. Златото е 22 карата чисто; тежестъта имъ заедно съ онова № 14 достига 483 грама (вижъ таблица XXIII).

№ 19. Купа (таблица XXIV) съ овална форма; тѣлото е украсено съ шесть крѣгли пространства, вжтрѣшността на които съдържатъ по едно фантастическо животно, въ видѣ на медальонъ. Останалата частъ отъ купата между медальонитѣ е украсено съ хубавъ орнаментъ. Всичкитѣ животни сж крилати и опашкитѣ имъ приличатъ на рибни. Главитѣ имъ сж сжщо тѣй разнообразни: на бикъ, левъ, елень, орелъ. По краката си иматъ или нозе или пъкъ копита, разцѣпени или не. Крилата имъ сж различно стилизирани, едноставни или двуставни. Погледитѣ имъ сж обѣрнати по разни направления. Между голѣмитѣ крѣгове се намиратъ шесть малки крѣгчета, които били украсени съ топчинки отъ стъклена мозайка. Тукъ тамѣ изъ крѣглитѣ полета на купата, както и изъ праздинитѣ по краищата се виждатъ слѣди отъ яносинкавъ емайль. Тежината ѳ е 217, 5 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 20. Плоско тасче съ брѣнка за окачване (табл. XXV), валчеста форма съ гладка повърхность, по срѣдата, както и по рѣба орнаментиранъ. Върху възвишенитѣ части, а сжщо и по крилата на грифона се виждатъ слѣди отъ синкавъ емайль. Тежината му достига 170 грама. Златото е 22 карата чисто.

№ 21. Тасче съ крѣгла форма (таблица XXVI и XXVII) и брѣнка за скачване. По срѣдата между концентрически крѣгове се намира гравирани надписъ и подъ него красиво орнаментиранъ кръстъ. И по рѣба се намира растителенъ орнаментъ. Надписътъ съдържа слѣднитѣ неизвѣстни старобългарски думи (не старословѣнски) написани съ грѣцки букви: † Βουηλα. ζοαλα. τεση. δυετοινη. Βουταουλ ζοαλα. ταροση. ητζηη. Таση. Всичко туй се намира върху горната частъ на тасчето. А на долната обратна частъ по срѣ-

дата стои също релефно изобразена борба между двѣ фантастични животни. Единѣ крилатѣ левѣ сграбчилѣ съ краката си и повалилѣ единѣ бикѣ. Между орнамента изѣ празникитѣ се виждатѣ слѣди отѣ емалѣ. Тежината на таса е 212 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 22 и 23, прѣдставляватѣ двѣ чашки съ столчета (таблица II). Чашката има форма на отрѣзано полукълбо, а купото подпираше стълбче е шестостранно. По срѣдата на стълбчето има брѣнка. Върху подножката на чашкитѣ има надписи и врѣзани бѣлѣзи. Тритѣ надписи сж точно копирани върху таблица XXVIII № 5 а, 6 а, 6 б. Тѣхната тежестъ достига 213 грама, а златото е 20¹/₂ карата чисто.

Общи бѣлѣжки върху формитѣ, композициитѣ и орнамента на съкровището.

Изслѣдсвателитѣ на ранното срѣдновековно искусство сж посветили редица наблюдения и проучвания върху формитѣ, релефното излжение и орнаментиката на нашето съкровище. Така напримѣръ Н. П. Кондаковѣ въ орнамента — растителенѣ и геометрически — съглежда сирийски стилѣ, а въ композициитѣ — влияние на еллинското искусство. Появяванието пъкъ на персийски елементи той само допуска, но е на мнѣние, че обектитѣ на съкровището сж поникнали на византийска почва, вѣроятно въ Херсонѣ, дѣто златаритѣ-мастери сж имали възможностъ да видятѣ вожди на скитскитѣ народи (навѣрно българинѣ) и да ги изобразятѣ върху сждове (кана № 2). (Es ist die einzige dem wirklichen Leben entnommene Figur ohne phantastischen Zusatz) . . . Подробнитѣ проучвания и сравнения, особено на орнаментиката върху канитѣ и тасчетата, даватѣ да се заключи, че съ изключение на рога (№ 17) и на варварската купичка (№ 18), на които трѣба да се гледа като на самостоятелна работа, останалитѣ 21 сждове отѣ съкровището могатѣ да се подраздѣлятѣ на двѣ групи, които въ стилистическо отношение принадлежатѣ почти къмѣ една група и изглеждатѣ като че ли сж изработени нѣкои отѣ една и сжща рѣка, а другитѣ поне въ сжщото ателие.

Между туй въ съкровището се срѣщатѣ нѣколко сждове, нѣкои отѣ които сж украсени съ повече кръстове, а други съ по малко (№ 3 и 4; 9 и 10 и 21). Поради кръстоветѣ се прѣдполага, че тѣзи сждове сж служили за религиозни цѣли при тайнствата на кръщението и миропомазванието. Къмѣ този родѣ сждове се причисляватѣ и двѣтѣ златни чаши (№ 22 и 23), които иматѣ чисто християнска форма. Сжщо и купичката (№ 19), ученитѣ допускатѣ, да е служила за държение на маслото при тайнството на миропомазванието, при все че шестѣтѣ крилати животни, които украсяватѣ медальонитѣ на тази купа, да сж митически сжщества отѣ източенѣ

язически произходъ. За тѣхъ аналогии се намиратъ върху копиренитѣ платове, които сж били внасяни отъ Азия прѣзъ раннитѣ срѣдни вѣкове по всичкитѣ по-културни държави изъ Европа.

Формата на ладия, която се намира на сждоветѣ № 13, 14 и 18, не може да се смѣта като прѣкъ индийски произходъ, а на нея трѣба да се гледа повече като на поддржане на асирийското изкуство, дѣто тази форма много отрано е била тамъ въ общо домашно употребление и византийскитѣ златари сж могли да я заимствуватъ. Освѣнъ туй ученитѣ допускатъ, че фигуритѣ, които яздятъ дивитѣ животни (кана № 2 и 7), иматъ символическо значение, като прѣдставляватъ, може-би, персийското и арабско господство, които къмъ VII и VIII вѣкъ застрашаваха християнството на изтокъ. Аналогии за подобно прѣдположение намиратъ въ християнската топография и върху старохристиянскитѣ диптици и триптици, на които царетѣ на Вавилония, Мидия, Персия и Македония сж изобразени върху яздещи диви животни. Въ композицията, която прѣдставлява висещия младенецъ, който поднася на орела божеското (сладко) питие (*sôa-ta* или *hausha-ta*), а въ лѣвата си ржка държи горяща факла — божеския огнь, Смирновъ съглежда индийски вариантъ на Ганимедовата легенда (Ганимедъ съ Промитея). Относително пъкъ щъркеловата идилия на шията на кана № 7 Frömmel е на мнѣние, че тази композиция има чисто източно азиатски характеръ. Сществуванетоъ пъкъ на иранско-индийски могиви нивѣжда на мисълта, какво златаритѣ, които сж изработили нашего съкровище, сж имали на ржка и сж използвали индийски образци. А въ мѣстността по течението на р. Кама сж открити и вече обнародвани отъ Aspelin множество златни сждове, които иматъ сходство съ индийски златни обекти. Туй доказва, че по онуй врѣме въ вжтрѣшността на Скития, имало значителенъ вносъ отъ индийски златни прѣдмети, които могли да послужатъ на херсонскитѣ златари, а може би и на ония изъ градоветѣ по течението на Дунава като образци. Величествената борба на лева съ сърната, която се отличава съ силно изражение, напомнюва до нѣкждѣ най-добритѣ композиции отъ етинското изкуство.

Изобщо при разгледванетоъ на цѣлого съкровище опитниятъ наблюдател идва до заключение, че изпълнителитѣ на релефнитѣ украшения сж били добри еkleктици, които безъ своя собствена изобрѣтателность заимствували любимитѣ на тѣхъ типове на изкуството отъ източната и западна древность и сж ги прѣдали тѣй, както тѣ сж ги схващали. Обаче прѣдаванетоъ е станало по единъ твърдѣ искусенъ начинъ и съ голѣма техническа вѣщина; защото, както орнаментътъ, тѣй и сценировката върху сждоветѣ на съкровището, стоятъ ви-

соко въ сравнение съ други отъ сщия родъ златарски произведения, намѣрени по други мѣста и произходещи отъ сжщото врѣме.

Чие е било съкровището?

Ученитѣ сж полагали голѣми усилия за да опрѣдѣлятъ кому е принадлежало съкровището. Прѣзъ 1886 г. Joseph Hampel въ книгата си: *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos*, като ималъ прѣдъ видъ всичко до тогава казано по отношение горния въпросъ, доде до заключение, че съкровището трѣба да се припише на гепидитѣ, чиято държава се намирала въ Маджарско. Тѣй като споредъ тогавашния възгледъ на Хампеля имената на двамата жупани *Βουηλα* и *Βουταουλ*, които се срѣщатъ на тасчегото № 21 (таблица XXVI) се отождествяватъ съ гепиди*). Слѣдователно, до като не се прѣдставятъ важни противоположни основания, се считатъ отъ насъ двамата споменати господари владѣтели за гепиди“. *Vorläufig also, bis nicht gewichtige Gedengründe vorgebracht werden, gelten uns die auf der Schale genannten zwei Herrscher für Gepiden.* стр. 51). Нъ ето че Кондаковъ, както Томашекъ и Иречекъ при издаването на старобългарския надписъ отъ с. Сююгли думата *βουηλα* или *βοηλα* произвеждаха я отъ словенската дума *болгаринъ* множ. *болгаре*. Въ този надписъ четемъ: *Τζελα βογοτορ βοηλα καλουβρορ ητων*; а въ Бланкенбургския отъ Шумень: *ο παλαιος αυτου βοϊλας ησ βουλας ο κανχανος*. Съ обнародванието на старо българскитѣ надписи се разклати вече приемътъ на ученитѣ, че съкровището трѣба да се смѣта за гепидско.

Проф. Strzygowski (сега въ виенски университетъ) писа студийка въ *Byzant Zeitschrift* Bd. VI, 1897 г. и прибави, че думата *ββιγ* или *ββηηη*, която се срѣща въ старобългарскитѣ надписи, трѣба да се постави въ свѣрска съ думитѣ *δουγετοιγη*, *ταγοογη*, и *ητζιγη*, които се намиратъ въ надписа на тасчегото отъ съкровището. Въ заключение прибавя Strzygowski: „Прѣдставеното доказателство, че надписитѣ на тасчегото трѣба да произхождатъ отъ сжщото врѣме и отъ сжщата земя, както онѣзи отъ старобългарскитѣ колони, бѣ било за изслѣдването на искусството отъ голѣма стойность; защото съ туй

*) „На името *Bouela* или *Bouila* е аналогично остготското име *Baduēla* или *Baduila*. Нъ наблизко се намира името на гапида *Oðilas*, който въ 541 г. умъртвилъ остготския князь *Jldibedus*. Dindorf писва името *Vilas*, споредъ което би могло да се чете нашето въпросно име сжщо *Bouila* Hampel стр. 54. „За *Boutaoul* би могла да се прѣдставягъ онѣзи, които окончаватъ на *aulf* или *ulf* като *Athaulf*, *Beowulf* и пр. Отъ язовитѣ паметници на други народи ний нѣмаме на ржка подробни аналогии“.

съкровището отъ Nagy—Szent—Miklós, което до сега минава за най цѣнния паметникъ отъ врѣмето на прѣселението на народитѣ — би било точно датирано“. Ний ще прибавимъ тукъ, че и у Константина Багрянородни се срѣща думата *διζίκη* (Konst. Porph. 3,160), която ученитѣ не желаятъ да я отождестватъ съ р. *Βίσλα*. Думата *διζίκη* може би е названието на сжщата областъ съ *ητζιγη*, отъ дѣто е произхождала старата язическа фамилия на князь Михала Захлумски. А понеже у византийскитѣ писатели се срѣщатъ и собственитѣ старобългарски имена напримѣръ *Βοίλα* (*ἀπέστειλαν Βοιλᾶν καὶ Τζιγάτον* Theoph. p. 619 (d. Bonn.); а сжщо *ησβουλ* и *Σουροσουβουλ* (*καὶ Γεώργιος ὁ Σουροσουβούλης* Theoph. Contin. p. 413) и още *Βουλίας ὁ ταρχάνος* у Багрянородни и *Βούλιας ὁ ἄρχων* въ житието на св. Мария Нова (наше издание), то ученитѣ се видѣха заставени вече да припишатъ съкровището на старитѣ българи.

И дѣйствително Joseph Hampel въ новото си съчинение: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* 1905, като говори за съкровището пише: „Въ двѣтѣ княжески имена (на тасчето, т. е. *Βουηλα* и *Βουταουλ*) повѣрвали сж, че се съглеждатъ отзвуци на старобългарски означения. Отъ Теофана става извѣстно, че българскитѣ благородни около свитата на княза (хана) носили означението боляри, сжщо се срѣща и *Boilas*, като прозвище, сетнѣ благородницитѣ отъ свитата на българския ханъ Омъртага въ единъ надписъ отъ IX вѣкъ се наричатъ *Boiladi*.

Отъ друга страна г. G. Nagy забѣлѣзва върху туй, че името *Voila* се срѣща въ надгробния надписъ на *Kül—Taghin—Khagan* († 731) при *Orkhon*, поради което той мисли, че двѣтѣ имена, които се споменуватъ на тасчето би могли да се причислятъ къмъ аварскитѣ князе. За аварски произходъ говорятъ сжщо и врѣзанитѣ писмени знакове, въ които Nagy съглежда нѣкакво сходство съ надписа на *Orkhon*. Споредъ неговото мнѣние тѣ би могли да произлѣзатъ отъ грѣцката азбука, както на западъ отъ латинския шрифтъ сж произлѣзли руннитѣ писма. Съ тази си бѣлѣжка Nagy се съгласява съ Кондакова, който въ онѣзи загадъчни знакове прѣдполагаше развалени грѣцки букви. (Ний прочетохме вече въ тѣзи развалени надписи, както думата *ἐποίησεν*, тѣй и *ΒΟΥΛΑ* вижъ на стр. 133).

„Слѣдъ туй има се възможность да се прѣдлжи щото съкровището да се отнесе къмъ VII до IX вѣкъ и сжщото да се припише на българитѣ или аваритѣ. Областьта надлъжъ по р. Марошъ, кждѣто се намѣрило старобългарското съкровище, било спорно мѣсто между авари и българи, отъ както българитѣ се бѣха доста прострѣли отъ Дунава по сѣверна посока и, вѣроятно, тази областъ къмъ IX вѣкъ е прѣминала врѣменно подъ властью на българитѣ, слѣдъ като биде сло-

мена мощта на аваритѣ. Двѣтѣ племена (авари и българи) господарували надъ словѣнски народи, които прѣзъ онѣзи вѣкове въ източно маджарско вече били заседнали като земледѣлци и пастири, отдѣто лесно обяснима става и словѣнската владѣтелска титла жоупанъ (*župan*).

„За български произходъ (на съкровището) говори въ този случай сетнѣ и обстоятелството, че ни сж извѣстни и български надгробни надписи отъ IX вѣкъ, които показватъ, че българитѣ като наслѣдници на староеллинската култура и по сетнѣ на византийската, си служили съ грѣцки языкъ върху своитѣ паметници. Такива надписи станаха извѣстни отъ врѣмето на кана Омъртага (816 до 830 г.) и тѣ ако да сж небрѣжно гравирани, тѣхнитѣ форми показватъ нѣкакво сродство съ надписитѣ отъ златнитѣ тасчета . . .

„При туй българитѣ сж приели източно православното християнство, когато за аваритѣ се знае, че мнозина отъ тѣхъ сж приели западното християнство. (По формата си нѣкои сждове отъ съкровището носятъ чисто източно християнски характеръ; затова и не могатъ да се припишатъ на аваритѣ). По-голѣмата маса отъ българския народъ прие християнството къмъ 864 г. и не е изключено по-раншно прѣминаване въ християнството на видни българи, но напротивъ се допуска такъво нѣщо“. Тѣй говори за произхода на съкровището на послѣдъкъ маджарскиятъ ученъ Хампелъ, който по-прѣди допускате, че то трѣба да се припише на гепидитѣ.

Между туй на послѣдъкъ и П. Н. Кондаковъ си промѣни възгледа въ нѣкои случаи. Така до като той конникътъ върху каната № 2 прѣдполагаше че може да е князь или вождъ на партитѣ (*vielleicht ein parthischer Fürst auf dem krüge № 2*), сега въ съчинението си: Македонія, археологическое путешествие 1909 г., на стр. 24—28, допуска, че прѣдставлява български всадникъ. Той даже пише: „Мы позволимъ себѣ опубликовать два памятника, относящихся, по нашему мнѣнію, непосредственно къ исторіи болгаръ и воспроизводяшіе представителей ихъ племени въ глубокой древности“. (стр. 24).

Поради всичко изложено до тукъ редакцията на „Минало“ рѣши да даде на българския си читателъ въ 29 таблици съкровището, открито въ Nagy—Szent—Miklós, като старо-българско, произходяще отъ IX вѣкъ.

Конст. Мойсилъ.

Деспотството на Добротича *).

Отъ както се явява въ историята (1357 г.) и до смъртта си (1387 г.) Добротичъ се прѣдставлява като независимъ владѣтель. Независимо отъ обстоятелството, че съврѣменниците му го наричатъ „деспотъ“ и „dominus“, отъ което може вече да се заключи, че е билъ отъ българска царска фамилия²⁾ но и актоветъ, издавани отъ него прѣзъ всичкото му господаруване прѣдставляватъ отъ себе си истински суверенни актове. Характерътъ на неговитѣ сношения съ законния царь на България — Шишманъ и съ другия „царь“ — Срацимиръ не възбуждатъ съмнѣние за една зависимостъ отъ тѣхъ; а пъкъ съ други владѣтели той води войни, сключва миръ и съюзи за своя собствена смѣтка и съобразно съ интереситѣ на своята държава.

Неговата държава отъ съврѣменниците се нарича съ неговото име: „*държавата на българина Добротичъ*“ или само „*Добрица*“ и той я оставя въ наслѣдство на сина си. Самъ Мирчо (влашки войвода), като я завладѣва се титулува: „*деспотъ на земитѣ на Добротича*“.

Прочее, кои бѣха тия земи? До кждѣ се простираше деспотството на Добротича?

Най-стария споменъ за това деспотство, въ единъ актъ на цариградската патриаршия³⁾ отъ 1357 г. показва, че Добротичъ е владѣялъ двѣ крѣпости до Месемврия, а именно „*Козеакон*“ и „*Еттопа*“, които г. Иречекъ отъждествява съ сегашнитѣ Козакъ-кйой и Емине. Други съврѣменни извѣстия, смѣткитѣ за походътъ на графъ Амадей Савойски⁴⁾, даватъ да се разбере, че столицата на деспота е била Каллиакра. Най-послѣ едно трето извѣстие отъ сжщото врѣме — описанието на баварския пътешественикъ Шилтбергеръ⁵⁾ като

¹⁾ Тази статия е прѣведена отъ ромънски языкъ и е помѣстена въ ромънското списание *Convorbiri Literare* въ книгитѣ 6—8 за 1906 год. Българскитѣ на прѣводача се отличаватъ съ това, че сж турени въ скоби.

²⁾ Jorga, *Chilia si cetatea—Alba* (Акерманъ) стр. 51.

³⁾ Mikloschich и Müller, *Acta patriarch. Const. I*, стр. 367, CLXVI. — Jireček, *Geschichte d. Bulgaren*, стр. 320.

⁴⁾ Jorga, *Convorbiri Literare XXV* p. 576.

⁵⁾ Издание Langmantze, стр. 52; Jireček, стр. 324; Jorga, *Chilia*, стр. 51.

расправя за тритѣ Българии въ 1396—97 г., т. е. за българитѣ на Срацимира, Шишмана и Добротича, казва: че този послѣдния има за столица Kallacerka (Каллиакра). Писателитѣ отъ малко по късно врѣме, Халкокондила и турскитѣ лѣтописи събрани отъ Леунклавий, споменуватъ още като владѣния на Добротича — Варна, сжщо и областта наричана „Dobratze“¹⁾. Излиза слѣдователно, че основната частъ на неговото деспотство е образувалъ черноморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра заедно съ Варна и областта наоколо.

Обаче Шилтбергеръ казва още, че „третата България — на Добротича — е тамъ, гдѣто Дунава се втича въ морето“. Прѣдшествоващитѣ на това пътувание бѣлѣжки показватъ, че още отъ 1360 г. градътъ Килия влизалъ въ прѣдѣлитѣ на България²⁾, а пкъ въ 1366 г. се установява съ положителностъ, че този градъ е билъ на Добротича³⁾. Слѣдователно, трѣбва да допуснемъ, че областта на сѣверъ отъ Каллиакра и особено морския брѣгъ до Килия сж влизали въ прѣдѣлитѣ на това деспотство, при всичко че описанията на приморскитѣ портове отъ XIV и XV столѣтия⁴⁾ като че ли доказватъ, че въ тази частъ Добротичъ е сподѣлялъ властта си съ генезцитѣ.

Колко на вжтрѣ въ материка се е простирало деспотството, не може да се установи съ положителностъ, при всичко че жителитѣ отъ тия прѣдѣли и сега съ името „Добруджа“ наричатъ равнището на областта, което се простира отъ морето до разклоненията на Балканитѣ и на сѣверъ до височинитѣ на Бабадагъ. Може би това е единъ споменъ, че толкова пространство е обхващало деспотството и въ старо врѣме особено пкъ като не може да се докаже исторически, че градоветѣ по Дунава, освѣнъ Килия, сж влизали нѣкога въ прѣдѣлитѣ му⁵⁾. Напротивъ за Силистра, който по това врѣме бѣше единъ твърдъ забѣлѣжителенъ градъ, може да се каже навѣрно, че не е принадлежалъ никога на Добротича. Така че, ако и да имаме достатъчни извѣстия не само за виднитѣ градове, които е владѣялъ Добротичъ, нъ и за нѣкои по незначителни укрѣпления, пакъ никое отъ тѣхъ не споменува за Силистра, напимѣръ, единъ не по-малкъ градъ отъ Килия. Освѣнъ това въ титлата на Мирчо войвода винаги Силистра се споменува като отдѣлно владение отъ „земитѣ на Добротича“ или отъ „двата брѣга на Дунава“⁶⁾. Въ два

1) Iorga, *ibid.* стр. 51.

2) Iorga, *ibid.* стр. 50.

3) *Convorb. Liter.* XXV, стр. 576.

4) Iorga, *Chilia*, стр. 47—48.

5) (Всички тия умувания на автора сж явно несъстоятелни. Безъ съмнѣние Добруджа е обхващала цѣлото пространство между Силистра, Балкана, Черно море и Дунава).

6) Iorga, *ibid.* стр. 62. Отбѣлѣзва всичкитѣ документи, които иматъ въ титулатурата заедно всикитѣ владения.

латински източника, единия отъ 1390 г., а другия отъ 1391 г. влашкиятъ войвода носи даже отдѣлни титли за всѣко едно отъ тия владения, като се титулува: „деспотъ на земитъ на Добротича и господаръ на Силистра“ (Terrarum Dobroticiі despotus et Tristri dominus)¹⁾. Най-послѣ турскитѣ лѣтописци, като разказватъ за похода отъ 1387/8 г. противъ Шишмана и Иванка, синътъ и наследникътъ на Добротича, показватъ Силистра като владѣние на Шишмана (Иванку държалъ Варна), като най-важна отъ неговитѣ крѣпости и градове и добавятъ, че султанътъ го е завоювалъ отъ Шишмана²⁾.

Но градъ Килия не е останалъ за дълго врѣме въ владението на Добротича. На 1381 г. въ него намираме единъ генуезки консулъ, което показва, че този градъ е билъ влизалъ въ ржцѣтѣ на генуезцитѣ, съ които Добротичъ въ това врѣме се намиралъ въ война и които слѣдъ това го задържали до 1403 г.³⁾.

Като резюмираме установеното до тука, виждаме, че, въ сжщностъ, деспотството на Добротича е завземало приморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра, ведно съ областта наоколо, т. е. съ равнището, което се простира до дунавскитѣ блата на западъ и височинитѣ на Бабадагъ на сѣверъ. Прѣзъ извѣстно врѣме властъта на деспота се е простирала и върху Килия, вѣроятно и върху приморския брѣгъ между тоя градъ и Каллиакра, нъ въ тия прѣдѣли тя е намѣрила силни съперници въ лицето на генуезцитѣ. При всичко това, названието „Добруджа“ по късно се е прострѣло и върху цѣлата областъ до Мачинъ и Силистра, сжщо както името Бессарабия съ врѣме се е простирало върху цѣлата областъ между Пругъ и Днѣстръ, при все че отначало това име да е обхващало само тритѣ южни окржга.

II.

Да разгледаме сега обстоятелствата, при които се е образувало нашето деспотство.

Още прѣди смъртъта на царъ Александра (1365 г.) българското царство бѣше почнало да се разлага. По-голъмия синъ на царя — Срацимиръ, незаконно отстраненъ отъ прѣстола, бѣше получилъ въ отдѣлно владение видинската областъ, гдѣто и господарува като независимъ царъ. Отъ друга страна, Добротича виждаме още отъ 1357 г. господаръ на областъта около Варна, съ суверенна властъ въ въпроси, като напр. прѣкъсване на черковнитѣ връзки съ търновския патриархъ и туряне подъ властъта на цариградския⁴⁾. Слѣдователно, на-

1) Hurmuzachi, Documente I стр. 322, 334/5.

2) Iorga, ibid. стр. 63—64.

3) Idem стр. 52.

4) Iireček, стр. 320.

слѣдникътъ на Александра, царь Шишманъ не наслѣди освѣнъ срѣдната часть на България между владенията на Срацимира и Добротича.

Разкжсаната държава сжщеврѣмено бѣше заплашена отъ всички страни. На сѣверъ маджарскиятъ кралъ Лудвигъ въ своята интернационалистическа политика търсѣше завоювания по дѣсния брѣгъ на Дунава. На югъ бѣха турцитѣ, които още отъ 1363 г. бѣха стигнали долината на Марица. Маджарскиятъ кралъ намѣри удобно врѣме да нахлуе задъ Дунава непосредствено слѣдъ смъртта на царь Александра. Той завладѣ Видинъ, зароби Срацимира и на мѣсто сепаративната българска власть насгани маджарското видинско „банство“.

Маджарското завладяване не само че съставляваше една опасностъ за самия Шишманъ, когото можеше да сполети участъта на Срацимира, но докачаше и неговото царско достоинство, като наслѣдникъ на българскитѣ царе, защото чужденцитѣ бѣха завладѣли една държава, която *по право* принадлежеше нему. Естествено бѣше, у заплашения царь да се яви непримирима вражда противъ маджарския кралъ, толкова повече, че вслѣдствие разширяването на турската опасностъ (турцитѣ бѣха достигнали вече до Марица) Шишманъ се намираше въ невъзможностъ да се защити. По ирония на сждбата, външната помощъ, която му идѣше противъ турцитѣ, бѣше отъ тогози, който искаше да му завладѣе царството — отъ Лудвигъ Маджарски.

И дѣйсвително маджарскиятъ кралъ бѣше се споразумѣлъ съ папата и други европейски владѣтели още въ 1363 г. за едно съвмѣстно дѣйствиe противъ невѣрнитѣ¹⁾. „Кръговиятъ походъ“ бѣше вече прѣдприетъ пролѣтъта на 1365 г., но само единъ съюзникъ, кралъ Петъръ I Кипърски, зема участие въ борбата противъ турцитѣ. Лудвигъ прѣдпочете, както видѣхме, да се нахвърли върху „схизматицитѣ“ — българитѣ на Срацимира, като по такъвъ начинъ прѣди всичко удовлетвори своитѣ амбиции. Колкото до религиозната задача, маджарскиятъ кралъ помисли, че ще ѝ послужи по-добрѣ, ако изпрати въ новото видинско банство католически мисионери. Изглежда освѣнъ това, че Лудвигъ бѣше рѣшенъ да продължи дѣятелността си въ това направление, защото го виждаме да влиза въ по-гѣсни сношения съ италиянскитѣ градове, съ графъ Амадей Савойски и съ императоръ Иванъ V отъ Цариградъ. Този послѣдния се рѣшилъ лично да отиде на помощъ на маджарския кралъ, прѣдъ видъ на което, сжщата 1365 г., прѣдприелъ едно пжтешествие до Буда. Съглашението е било лесно достигнато, защото кралътъ, въ замѣна на дадената поощъ, не поискалъ друго освѣнъ покатоличването на самия

¹⁾ Iorga, Lupta pentru stăpînirea Vidinului, Convorb. Lit. XXXIV, стр. 962 и слѣд.

императоръ съ неговитѣ народи, а пъкъ некадърниятъ императоръ се показалъ готовъ да приеме тия прѣдложения¹⁾. При възвръщанието на императора, прѣзъ зимата, кралътъ го изпратилъ съ почести до Видинъ, отъ гдѣто пжтника се упжтилъ за у дома си. Но като пристигналъ въ Варна, той билъ задържанъ и туренъ въ затвора²⁾.

Отъ казаното до тукъ лесно се разбира, защо българитѣ сж спрѣли императора. Шишманъ и по рано се намиралъ съ него въ неприятелски отношения подъ влиянието на баджанака си Андроникъ, синъ на императора, който бѣше се възбунтувалъ противъ баща си³⁾. Сега обаче, когато императорътъ бѣше влѣзълъ въ сюзъ съ маджарския кралъ, той ставалъ естественъ неприятелъ на Шишмана, той бѣше вече опасенъ за царя на българитѣ. Естествено бѣше, прочее, този послѣдниятъ, като се научи за прѣминаванието на императора прѣзъ българскитѣ земи, да гледа да тури ржка на него. Обстоятелството, че императорътъ е билъ затворенъ въ Варна, владение на Добротича, показва, че и деспотътъ е билъ еднакво убѣденъ върху опасността, която сж прѣдставлявали за тѣхъ императорътъ и неговитѣ сюзници.

Оскърблението, причинено на византийската империя, възмутило кръстоносцитѣ, а папата се рѣшилъ да си отмъсти; прѣзъ януарий 1366 год. той публикувалъ новъ декретъ за кръстоносенъ походъ за освобождението на плѣнения императоръ. Нъ и този пжтъ, както една година по рано, единъ само човѣкъ останалъ да доизкара войната: братовчедътъ на императора, графъ Амадей Савойски.

Начело на една добра войска и подпомогнатъ отъ венециански и генуезки кораби, графътъ отъ юний до късно прѣзъ есенята напада българскитѣ брѣги на Черно море, завладѣва повече укрѣпления и достига срѣшу Килия⁴⁾. Само градътъ Варна, гдѣто се намиралъ затворника, е противостоялъ; тогава графътъ, прѣдъ видъ приближаващата зима, влѣзълъ въ прѣговори съ Добротича и Шишмана. Въ продължение на цѣлий ноемврий се водятъ прѣговори между двамата български владѣтели и графа; размѣняватъ се писма и пратеници, къмъ които се добавя посрѣдничеството на градоветѣ Месемврия и Анхиало, сжщо и на цариградския патриархъ. Най-послѣ императорътъ билъ освободенъ, и графъ Амадей е можалъ въ края на 1367 г. да слѣзе въ Венеция, слѣдъ като прѣдварително е оставилъ императора въ Цариградъ, гдѣто народътъ му устроилъ блѣскавъ приемъ.

¹⁾ Hurmuzaku, Documente I, стр. 128.

²⁾ Iorga, *ibid.*; Iireček, стр. 325.

³⁾ Iireček, стр. 325.

⁴⁾ Iireček, стр. 325; Iorga, *Convorb. Liter.* XXV, стр. 576; Bolati, *Di Saint Pierre Spedizione in oriente di Amades VI нѣмахми на ржка.*

Този походъ е ималъ рѣшающе значение за послѣдующата политика на двамата български владѣтели. Шишманъ изгуби много отъ този походъ, защото приморската му граница бѣше (пустошена, градоветѣ и укрѣпленията отъ тамъ бѣха ограбени и разрушени; нѣкои отъ тѣхъ даже бѣха завзети отъ византийцитѣ. Отъ друга страна и турцитѣ се възползуваха отъ тая война и въ единъ благоприятенъ моментъ туриха ржка върху крѣпостъта Созополъ, отъ гдѣто можаха да бждатъ изгонени само чрѣзъ бързата помощъ на графъ Амадей¹⁾. Бѣше естествено, слѣдователно, тия нещастия да го раздразнятъ още повече противъ кръстоносцитѣ, и като не виждаше другъ изходъ, да се хвърли въ обятията на турцитѣ, прѣдъ които рано или късно сѣ пакъ трѣбаше да прѣклони глава. Първата полза отъ този сюзъ, споредъ намѣренията на българский царь, трѣбваше да бжде освобождението на Видинъ отъ маджаритѣ. За това Шишманъ, подпомогнатъ отъ турцитѣ, въ слѣдующата 1368 г. напада този градъ; но той е билъ завзетъ обратно отъ Лудвига въ сюзъ съ влашкия войвода Владиславъ²⁾.

Туркофилската политика на Шишмана, както се види, не се харсала на Добротича. Той не бѣше изгубилъ нищо вслѣдствие кръстоносния походъ, защото нито една отъ неговитѣ крѣпости не бѣше завзета. Освобождението на императора не можеше да го унижи, защото той не бѣше като Шишмана неговъ заклетъ врагъ. Сжщо и сюзътъ на императора и кръстоносцитѣ не прѣдставляваше за него една налѣжаща опасностъ. Освѣнъ това, Добротичъ нѣмаше амбицията на Шишмана да освобождава нѣкоя изгубена областъ. Той не можеше да има друго честолюбие, освѣнъ да си запази земята и независимостъта. А пѣкъ за това можеха да му бждатъ повече полезни кръстоносцитѣ, отъ колкото турцитѣ; заради това той клони повече къмъ кръстоносцитѣ. Вѣроятно още отъ врѣмето на Амадея Добротичъ е влизалъ въ по-интимни отношения съ християнитѣ и може би на неговото настояване прѣимущественно се длѣжи освобождението на императора. Това би могло да обясни и послѣдующето му сродяване съ императорското сѣмейство.

Нѣ имаме доказателства за приятелскитѣ му връзки съ маджарский кралъ. Слѣдъ като турцитѣ и Шишманъ бѣха прогонени отъ Видинъ, влашкия войвода Владиславъ помислилъ, че би могълъ да завладѣе този градъ, и дѣйствително успѣлъ въ това. Отъ тукъ се поражда войната между него и Лудвига, която се свършва най послѣ съ миръ. По този миръ кралътъ отстъпва наново Видинъ на Срацимира, когото освобождава отъ затвора. Едно писмо на краля отъ 1369 г. по-

¹⁾ Iireček ibid.

²⁾ Jorga, Lupta stapanirea Vidinului.

казва, че това освобождение е станало „подъ поржчителството на Лайко (Владиславъ влашки) войвода и на Добротича¹⁾, което показва, че този послѣдниятъ се е намиралъ въ добри отношения съ маджарский кралъ. Не би могло да се поддържа, че българский деспотъ си е наложилъ поржчителството, защото отъ никждѣ не се види той да е зель участие въ войната съ краля.

Всичко доказва, че слѣдъ кръстоносния походъ отъ 1366 г. двамата български владѣтели водятъ противоположна, даже неприятелска единъ срѣщу други политика. Навѣрно отношенията или сж дошли до скъсване, когато къмъ 1374 г. Добротичъ е гледалъ да завоюва за своя зеть — синъ на византийския императоръ Михаилъ, трапезундската корона отъ тамошния „императоръ“, приятель и роднина на Шишмана²⁾.

Колкото се отнася до дългата война, която Добротичъ води съ генуезцитѣ (1373—1385 г. г.), трудно е да се допусне, че тя се е породила отъ желанието на деспота „да си осигури владението върху Черното море“³⁾; по вѣроятно е; че тя е била прѣдизвикана отъ генуезцитѣ, които сж искали да завзематъ Килия, както и сж я завзели прѣзъ врѣме на тази война (1381 г.). Ролята, която игра въ тая война възстаналия губернаторъ отъ Тенедось — Иоанъ Муацо, не можеше да бжде голѣма, защото тогава, когато той избѣга при Добротичъ (1383 г.), войната бѣше захваната, а пкъ още въ слѣдующата година той бѣше хванатъ и наказанъ⁴⁾. Добротичъ въ това врѣме бѣше старъ човѣкъ, само като владѣтель бѣше стоялъ близо 30 год., така че не можеше да има амбиция за завладявания, каквито му се приписватъ. Въ 1385 г. още войната съ генуезцитѣ бѣше прѣстанала; а пкъ когато слѣдъ двѣ години се сключи мирьтъ, Добротичъ вече бѣше „покойния господаръ“. „Неблагоприятниятъ“ договоръ бѣше подписанъ отъ сина му Иванко.

III.

Изглежда, че до 1387 г. държавата на Добротича не е била нападната отъ турцитѣ. Слѣдъ битката при Марица (1371 г.) послѣднитѣ се борили главно съ сѣрбитѣ и Шишмана, като сж успѣли да покорятъ първитѣ на 1376 г. и да завладѣятъ отъ послѣдния единъ слѣдъ другъ градоветѣ отъ равнището и крѣпоститѣ отъ планинитѣ. Въ това врѣме

¹⁾ Jorga, *ibid.* (Обясненията на автора, както за разногласията между Шишмана и Добротича, така и за причинитѣ и начиньтъ на водене войната за Видинъ, ни се виждатъ произволни и противорѣчатъ на фактитѣ, изложени отъ самия него).

²⁾ Hopf, *Griechenland II* стр. 8; Heid, *Hist. du commerce du Levant I* стр. 532; Jorga, *Chilia* стр. 51.

³⁾ Hopf, *ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*; Jorga, *Chilia* стр. 52.

Шишманъ бѣше нападнатъ още отъ брата си Срацимира, който за кжсо врѣме му присвои София, (?) съ което значително спомогна, щото тоя градъ по-скоро да падне въ ржцѣтъ на турцитѣ (1382 г.).

На 1386—7 г. султанъ Мурадъ поиска отъ двамата български господари Шишманъ и Иванко, синътъ на Добротича, да зематъ участие въ единъ походъ срѣщу сѣрбитѣ, но както единия така и другия му отказаха. При всичко това тѣ не спомогнаха и на християнитѣ; въ тази война сѣрбитѣ не сж имали други съюзници освѣнъ бошняцитѣ и сж я изкарали съ успѣхъ на Плочникъ. Побѣдата на сѣрбитѣ накара двамата български владѣтели да се обяватъ открито противъ турцитѣ, съ което прѣдизвикаха противъ себе си единъ походъ на султана. Въ 1387/8 г. турцитѣ нападнатъ едновременно и двамата; Иванко добрѣ се защищава въ Варна, който градъ Али паша не можа да прѣвземе. Шишманъ обаче не посмѣя открито да се бори противъ султана и обяви, че се подчинява. Като залогъ за неговата вѣрность султанътъ му поиска гр. Силистра, което царя му обѣща. Но както привидното подчинение, така и обѣщанието на залога не сж били направени, освѣнъ съ цѣль да се забави напрѣдването на Мурада, защото Силистра намѣсто да се приготви за прѣдаване бѣше още по силно укрѣпена отъ българитѣ. Слѣдъ това султанътъ отново трѣгна противъ Шишмана, завладѣ между другитѣ му градове Търново, Шуменъ, Никополъ, а пкъ самъ царътъ бѣше принуденъ да се подчини окончателно¹⁾.

Като говорятъ за този походъ на султана, турскитѣ лѣтописци споменуватъ и за завладяването на нѣкои „кули“ по Дунава; казватъ, че сж били поклонени на султана и „ключоветѣ на крѣпостъта, която се казва Гюргево“, и че турцитѣ турили ржка на ония укрѣпления и крѣпости, които „другъ пжтъ“ били завладѣни отъ власитѣ, когато били прѣминали въ България²⁾. Послѣдното извѣстие като че ли доказва, че още прѣди 1387/8 г. власитѣ били завладѣли крѣпости на български брѣгъ. Въ 1387 г. влашки господарь бѣше Мирчо войвода, но възможно е той да е господарувалъ и една двѣ години по рано, защото извѣстията за неговия братъ и прѣдшественикъ Данъ не достигатъ, освѣнъ до 1385 г. Установява се отъ друга страна, че отношенията между двамата братя не били никакъ добри, и че въ тѣхнитѣ междуособни войни се е бъркалъ и царь Шишманъ³⁾. Прочее, къмъ това врѣме трѣба да се отнасятъ думитѣ „другъ пжтъ“ на лѣтописцитѣ.

При всичко това никакъ не можемъ да заключимъ, че съ завоевания на градове въ България, Мирчо войвода е за-

1) Iorga, Chilia, стр. 63—4; Iireček, стр. 241—2

2) Iorga, ibid.

3) Iorga, Geschichte des rum. Volkes I, стр. 279.

владѣль и деспотството на Добротича; за такава завладяване нѣмаме по-ранни извѣстия отъ 20 януари 1390 г.¹⁾. Ако днесъ дѣйствително документа съ дата 1387 г. би билъ отъ тази година²⁾, той не би могълъ да докаже такава завладяване, защото въ документа Мирчо е посоченъ като господарь на „татарскитѣ земи“, по двата брѣга на Дунава до великото Черно море и на „града Силистра“; а това както казахме и по горѣ не означава, че той е владѣяль и земитѣ на Добротича. Въ 1387/8 г. Мирчо не можеше да има отъ татарскитѣ земи, осьѣнъ южната часть на Бесарабия и то безъ Килия съ околната областъ, които сж били въ ржцѣтѣ на генуезцитѣ. А пѣкъ върху крѣпоститѣ отъ „двата брѣга на Дунава“ видѣхме, че сж господарували турцитѣ.

Въ 1389 г. даде се едно голѣмо сражение на Косово поле, въ което зема активно участие и Мирчо войвода. Нѣколко мѣсеца слѣдъ това, въ януарий 1390 г., наистина той се титулува „деспотъ на земитѣ на Добротича“, къмъ което се добавя „и владѣтель на Силистра“, който градъ вижда се той е прѣвзелъ наново отъ турцитѣ. Прочее прѣзъ това врѣме той турилъ ржка на добруджанското деспотство, вѣроятно като се е възползувалъ отъ обстоятелството, че Иванко, макаръ и живъ още, не е могълъ да го запази отъ турцитѣ. Прѣзъ 1391 г. това владѣние наново се документира. Обаче въ 1392 г. турцитѣ пакъ завладѣватъ Силистра, и единъ документъ отъ края на тази година говори за владението на Мирчо само върху Влашко „отъ планинитѣ до границитѣ на Татария“³⁾.

Въ слѣдующата година султанъ Баязидъ завладѣва окончателно България на Шишмана, и този послѣдниятъ изчезва отъ историята. Слѣдъ това султанътъ трѣгва за Азия, а Мирчо се ползува отъ неговото отсъствие и напада дѣсния брѣгъ на Дунава, навѣрно съ цѣль да завземе наново изгубенитѣ крѣпости. Послѣдствието бѣше извѣстниятъ походъ на Баязида въ Влашко отъ 1394 г., по който случай се даде сражението на Ровина. Лошитѣ сѣтнини заради Мирчо отъ това сражение сж извѣстни — знае се, че той бѣше принуденъ да се оттегли въ Трансилвания, а пѣкъ на негово мѣсто турцитѣ намѣстиха Владъ войвода; съ това се изгубиха и влашкитѣ владения отъ дѣсния брѣгъ на Дунава, включително добруд-

1) Jorga, Chilia стр. 62. Отъ тука сж по долу споменатитѣ документи.

2) Jorga, Geschichte стр. 281 № 1.

3) (Всичкитѣ твърдения на автора за заддунавски владения на Мирча освѣнъ че сж твърдѣ проблематични, но тоже се явяватъ и невѣроятни. Дѣйствително Мирчо често се титулува въ своитѣ грамоти: „господствующи... и къ татарскимъ странамъ и оба полъ по въсему подунавиу даже и до великого морѣ и Дръстру граду владѣлецъ“. Но самъ автора признава, че това е било когато Иванко още билъ живъ и отсетнѣ пакъ се явява владетель и когато турцитѣ сж били всесилни на Балкан. полуостровъ Отъ страна на Мирчо това е било една проста хвалба и нищо повече).

жанското деспотство, което бѣше изгубено вѣроятно още въ 1392 г. Документитѣ отъ врѣмето на Владѣ войвода не споменуватъ нищо за тия владения, нито пѣкъ договорътъ на Мирчо съ Сигизмунда отъ 1395 г. загатва нищо за тѣхъ. Естествено бѣше, разбира се, Мирчо да не ги владѣе сега, когато бѣше лишенъ отъ прѣстола, слѣдъ като още прѣди 1393 г. ги бѣше изгубилъ.

За годинитѣ 1395 и 1396 имаме и други доказателства, че заддунавскитѣ владения бѣха въ други рѣцѣ. Една бѣлѣжка съ дата 19 октомврий 1395 г. отъ смѣткитѣ на Перей показва, че Иванку е билъ още живъ на тази дата¹⁾, а пѣкъ баварецътъ Шилтбергеръ, като миналъ една-двѣ години слѣдъ това къмъ Цариградъ, нарича бившата държава на Добротича съ името „България“, а столицата ѝ Каллиакра (Kallasegka). Сѣщиятъ казва по нататѣкъ, че „земитѣ между Дунава и морето се държатъ отъ турския султанъ“²⁾. Това би ни дало основание да вѣрваме, че деспотството на Добротича още се е намирало въ рѣцѣтъ на Иванко, който го е владѣялъ като васалъ на султана.

Едвамъ слѣдъ възстановяването си на влашкий прѣстолъ въ 1397 г. можеше Мирчо да се опита наново да завладѣе владенията си по дѣсния брѣгъ на Дунава. Прѣзъ тази година християнитѣ завзематъ Силистра, Видинъ и Никополъ, но скоро слѣдъ това Баязидъ наново заема обратно Силистра.

Единъ документъ отъ 1399 г. пакъ споменува за заддунавски владения, които до смъртъта на Баязида оставатъ въ рѣцѣтъ на влашкий войвода. Голѣмото значение, което има Мирчо въ борбитѣ за трона между наслѣдницитѣ на Баязида, спомогна да се запази дѣсниятъ брѣгъ на Дунава дори до 1417 г. въ негово владение, но само „дунавский брѣгъ“ съ „турскитѣ крѣпости“ (?), защото собствено добруджанското деспотство слѣдъ 1392 г. за много столѣтия остана въ рѣцѣтъ на турцитѣ.

Прѣвелъ Г. Занетовъ.

Критически бѣлѣжки върху статията „Деспотството на Добротича“.

Слѣдъ възобновяването на II-то българско царство и черноморското крайбрѣжие подпаднало наново подъ властѣта на българитѣ заедно съ гр. Варна (на великъ-день 1201 г.) и то прѣзъ царуването на Калояна. Нъ въ царуването на Асѣна II това крайбрѣжие става извѣстно подъ името каркѣнѣска хѣра, т. е. *карвунска страна* или областъ; тѣй като въ грамотата отъ Асѣна II, дадена на дубровнишката община, като се изброяватъ поименно областитѣ, дѣто ще търгуватъ свободно изъ царството, се казва изрично: или каркѣнѣскыѣ

1) Iorga, Chilia, стр. 55.

2) Издание Langmantel, стр. 52—3.

хървати приджт. А понеже въ по-голѣмата часть отъ областитѣ, които се изброяватъ въ този хрисовуль, е имало по туй врѣме, а сжщо и по-късно отдѣлни владѣтели — князе, севастократори и деспоти, които били зависими на българскитѣ царе, като напримѣръ: въ крѣнската хора намираме деспотъ, въ скопската князь (*ὁ ἄρχων Ἰωάννης ὁ Τειχομοιρὸς*) и по-рано севастократора *Стръза*, въ родопската област деспота *Слава*, въ западна България великаго господина *Іакова Святъслава дѣспотѣ Българьскаго* и пр., то по аналогия може да се допусне, че и въ карвѣнската област трѣба да е имало отдѣленъ владѣтель подвластенъ и то близъкъ роднина на българския царь, както туй е ставало и въ съседнитѣ държави на България. Нъ, както е извѣстно, къмъ втората четвъртъ на 13 вѣкъ отъ молдавскитѣ степи се втурнаха отчасти въ маджарско, а отчасти въ България, притѣсненитѣ отъ татарскитѣ орди турскитѣ кумани, отъ които и по-рано нѣкои били настанени въ България. Тѣхната численость е била доста значителна, и подъ влиянието на възможалата българска християнска култура сж приемали масово християнството. Въ Браничевската област тогава намираме настанени независимитѣ братя владѣтели кумани *Дръмонъ* и *Куделинъ*, а въ Видинъ деспотътъ *Срацимиръ Шишманъ*, баща на *Михаила Шишмана*, който сжщо тѣй е билъ независимъ владѣтель отъ българския царь и произхождалъ отъ българи и кумани*). Малко по-рано 1262 г. е живѣлъ и русинътъ *Яковъ Светославъ*, който билъ български деспотъ. А пѣкъ прѣзъ 1280—1323 г. съ малки прѣкъсвания успѣла да държи българския царски прѣстолъ куманската фамилия на *Тертера*. Отъ това сѣмейство произхождалъ и деспотътъ на крѣнската област *Елтимиръ*. *Тертера* замѣнилъ князь *Смилецъ*, който ималъ наслѣдствени владения. Неговъ братъ билъ *Войсилъ* съ деспотство. *Севастократорътъ* *Калоянъ* ималъ наслѣдствени земи въ софийско. Нъ какви чужди елементи (не словѣнски) сж се установили въ източна България, не ни е извѣстно. Даже не знаемъ, кждѣ изъ България се настани и покрѣсти татарската орда на българския царь *Чагка*, който биде убитъ отъ шурей си *Тодора Светослава Тертера***). Значи куманския елементъ въ България прѣзъ II-та половина отъ XIII вѣкъ играе твърдѣ важна политическа роль въ България. Между туй прѣзъ началото на XIV вѣкъ черноморското крайбрѣжие намираме отцѣпено въ църковно отношение отъ търновскзта патриаршия. Въ патриаршескитѣ актове намираме, че къмъ 1319—20 г. краймор-

*) *ὅτι δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς οἱ τῶν Μυσῶν δυνατοὶ, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτῶν Τεοτεροῦ ἀδιαδόχου ἀποθανόντος τὸν τῆς Βιδύνης ἄρχοντα Μιχαῆλ τοῦ παρ' αὐτοῖς δεσπότην τοῦ Στροεανζιμῆρου υἱὸν ἐκ Μυσῶν καὶ Κομάνων τὰς τοῦ γένους ἔχοντα σειρὰς . . . Cant. I, 36.*

**.) Изобилнитѣ татарски християнски типове по течението на р. Росица може би сж остатки — потомцитѣ отъ ордата на татарина български царь *Чагка*, която орда послужи на царь *Теодора Светослава Тертера*.

скитѣ укрѣпления на нѣкогашната карвунска хора подпаднали въ църковно отношение подъ вѣдомството на цариградската патриаршия († Τὰ περὶ τὴν Βάρναν πατριαρχικὰ καστέλλα † Ἡ Κρονάβα, ἡ Κρανέα, τὰ Κέλλια ἦτοι τὸ Λυκοστόμιον, τὰ Γεράνια, ἡ Δούστρα (или Τριστρέα), ἡ Γαλιάγρα). (Acta Patr. t. I p. 95). Тѣ сж били Карнава, Кранея, Келия (Килия на устието на Дунава) Герания, Тристрея и Галиагра (или Калиакра). А отъ 1327 г. варненскиятъ митрополитъ личи между синодалнитѣ на цариградската патриаршия. Обаче въ мемоаритѣ на императора Иоана Кантакузина намираме, че къмъ 1346 г. на горѣ-избреснитѣ укрѣпени градове билъ князь Балика (*ἄρχων Μπαλίκας*) „владѣтель на Карбона, днешния гр. Балчикъ, споредъ името навѣрно потомъкъ на турскитѣ кумани“. Значи, или князь Балъкъ или нѣкоя неговъ прѣдшественникъ е отцѣпилъ земитѣ си отъ тѣрновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската. Ето буквално какво ни съобщава за Балъка Кантакузинъ, което за жалость останало неизвѣстно, както на проф. Iorga, тѣй и на г. Конст. Мойсилъ, авторътъ на горната студия.

Βασιλὶς δὲ (ἡ Ἄννα) ἐπεὶ ἐώρα μόνην τὴν Κωνσταντίνου πόλιν αὐτῇ περιλειπομένην, (αἱ γὰρ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι προσεχώρησαν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ), πρὸς Μπαλίκαν τινὰ τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχοντα πέμψασα πρεσβείαν ἐδεῖτο βοηθεῖν. ὁ δὲ ἀσμένως τε ἐδέξατο τὴν πρεσβείαν καὶ Θεόδωρον καὶ Τομπροτίτζαν τοὺς ἀδελφούς, χιλίους στρατιώτας ἄγοντας ἐπιλέκτους, κατὰ συμμαχίαν ἔπεμπε τῇ βασιλίδι, οἱ καὶ τὰς κατὰ τὸν Πόντον παραθαλασσίους πόλεις διόντες ἔπεισαν ἀποστῆναι βασιλέως καὶ τῇ βασιλίδι προσχωρεῖν ἤλπισαν γὰρ αὐτοὺς τι μέγα κατορθώσειν. καὶ ἡ βασιλὶς ἐδέξατο τοὺς ἄνδρας μετὰ πολλῆς τῆς εὐμενείας καὶ τιμῆς, καὶ τὴν τε Ἀποκαύκον τοῦ μεγάλου δονκὸς θυγατέρα συνώκισε τῷ Τομπροτίτζα, καὶ στρατηγὸν ἀπέδειξε τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς. ὁ δὲ τὴν τε οἰκίαν ἔχων καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐπεστράτευσε Σηλυμβριανοῖς, βασιλέως Διδυμοτείχῳ ἐνδιατρούβοντος. Фа-

А императрицата (Анна), понеже виждаше, че само Цариградъ ѝ остава (а другитѣ почти всички прѣминаха къмъ императора Кантакузина), като изпрати посолство до нѣкого си Балика, князь на Карбона, го моли да ѝ помогне. Той прие любезно посолството и изпрати братията Теодора и Добротича, прѣдвождащи хиляда отбрани войници, на помощ на императрицата. Тѣ, като минали прѣзъ крайморскитѣ градове на Понта, склонили ги да се отмѣнатъ отъ императора и да прѣминатъ къмъ императрицата; помислили обаче, че постигнали нѣщо голѣмо. И императрицата приела тѣзи мжже съ голѣма благосклонность и честь и ожени дъщерята на великия дукъ Апокавкъ за Добротича, когото назначи военачалникъ на ромейската войска. Той, имайки своята войска и ромейската, се опълчи противъ силимврийцитѣ, когато императора прѣбиваваше въ Дидимотика. А протостра-

κρᾶσῆς δὲ ὁ πρωτοστράτωρ ὑπὸ βασιλέως ἐν Σηλυμβρία καταλειμμένος μετὰ στρατιᾶς, ἔχων καὶ τοὺς Σηλυμβριανούς, συνεπλέκετο τοῖς περὶ Τομπροτίτζαν ἐξεληθὼν καὶ ἐνίκα κατὰ κράτος. ἄπειρος γὰρ ὢν ὁ Τομπροτίτζας τῶν χωρίων ἐστρατήγησε κακῶς, εἰς τάφρους καὶ στενοχωρίας καὶ ἀμπέλους τοὺς ἰππέας ἐμβαλὼν ὅθεν ἠττηθέντες ὀλίγοι μὲν ἀπέθανον κατὰ τὴν μάχην, ἐάλωσαν δὲ πολλοὶ ὀλίγων, διαδοῦναι δυναθέντων. ὢν τοὺς ἐπιφανεστέρους δῆσαντες εἶχον ἐν φρουραῖς· τοὺς δ' ἄλλους ἀποδύσαντες ἀπέλυον. ἦλθε δὲ καὶ ὁ Τομπροτίτζας ἐγγὺς ἀλῶναι, ὅμως διαδοῦναι δυναθεὶς ἀνέστρεφε κατησχυμένος. μετὰ τὴν ἦτταν δὲ ἐκείνην Τομπροτίτζας μὲν ὑπελείπετο ἐν Βυζαντίῳ ἤδη γυναῖκα ἔχων ἐκ Ῥωμαίων καὶ τιμῆς ἀπέλαυε παρὰ βασιλίδος τῆς ἀξίας· Θεόδωρος δὲ ὁ ἀδελφὸς ἀνέστρεφεν εἰς τὴν οἰκίαν, τὴν ὑπολειμμένην ἔχων στρατιάν.

торътъ Факрасъ, изпратенъ отъ императора съ войска въ Силимврия, имайки и силимзрийцитѣ, излѣзна и нападна Добротичевитѣ хора и ги побѣди съвършено. Понеже Добротичъ, бидейки неопитенъ, злѣ разположилъ войската, като вкаралъ конницитѣ въ долине, тѣснини и лозя; зарадъ туй като били разбити, малцина умрѣли въ боя, много малко били уловени въ плѣнъ, тѣй като могли да избѣгатъ. Огъ тѣхъ най-виднитѣ, като ги вързали, ги държали въ крѣпоститѣ, а другитѣ ги отвързали и ги пуснали. Малко останало да бжде хванатъ въ плѣнъ и Добротичъ, но успѣ да избѣга и се върна посраменъ. Слѣдъ онова поражение Добротичъ остана въ Византия, тѣй като имше жена ромейка и получи отъ императрицата заслужена почестъ. А братъ му Теодоръ се върна у дома си, взимайки останалата войска.

Понеже владѣтельтъ на карвунското княжество още прѣзъ първата четвъртъ отъ XIV вѣкъ е билъ въ състояние да се противопостави на българския царъ Теодора Светослава Тертера, когато и отцѣпилъ владенията отъ търновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската, то туй княжество трѣба да е съществувало много огпорано и да е било добрѣ организирано въ военно отношение, защото иначе не би било въ състояние да извърши подобна постѣпка. И дѣйствително, отъ цитираното по горѣ съобщение на императора Иоана Кантакузина, къмъ 1346 год. нашето деспотство е разполагало съ завидни военни сили, та императрицата прибѣгнала до неговата помощъ. — Но догдѣ се простирала неговата западна граница? Огъ изброенитѣ по-горѣ крѣпости може да се заключи за пространството на Добротичевото деспотство. Но има споръ за мѣстонахождението на нѣкои крѣпости. Така, крѣпостъта Петринъ се отождествява съ Петричъ при Девна; Кичево пъкъ остава и до днесъ неизвѣстно, кждѣ е лежало. Крѣпостъта Провадъ сжщо тѣй по извѣстно врѣме се причислявала къмъ нашето деспотство. Но трѣба да се има прѣдъ

видъ, че „съсѣди на варненския митрополитъ били българскитѣ митрополити на *Овча града* (сега Провадия), който варненскиятъ митрополитъ си присвоилъ очевидно безъ всѣкакво каноническо право, а по силата на властта. Митрополитътъ на Овча града се споменува въ търновския синодъ 1360 г., като подведомственъ на търновската патриаршия*). — Крѣпостта *Дрѣстра* (Дристра), или както на друго мѣсто се пише *Тристра*, не може да се отождестви по никакъвъ начинъ съ Дристра или Доросголъ (Силистра), защото Добротичъ не владѣлъ тази крѣпостъ. За сществуванетоъ въ сръднитѣ вѣкове на крѣпостъ Дристра и въ областта *Haemimontum*, а не само въ *Moesia*, ний сме се изказали отдавна въ студията си, помѣстена въ Извѣстія Рускаго Археолг. Инстит. въ Констан. t. IV вып. 3, стр. 213 и слѣд., та тукъ трѣба да става дума именно за хемимонтската Дристра или Тристрея. Стѣдъ туй трѣба да забѣлѣжимъ, че въ статията на г. К. Мѣйсилъ се срѣщатъ и други нетѣчности, като напримѣръ, че царь Иоанъ Страцимиръ се билъ съ брата си Шишмана и че по едно врѣме даже му отнелъ и гр. София (заепо огъ историята на К. Иречка). Този приемъ ний сме имали случай да опровергнемъ въ студията си въ Минист. Сбор. кн. XVIII стр. 147—149. — При туй царь Иоанъ Александръ споредъ българската хроника, издадена отъ проф. Богдана въ Arch. für slav. Phil. 13 (1891) 528, умрѣлъ на 17 февруари 1371 г., а не прѣзъ 1365 г., както се приемаше попрѣди. Лапсата на редица съчинения въ софийскитѣ библиотеки, които засѣгатъ тази епоха, ни застава да прѣкратимъ бѣлѣжкитѣ си за сега. Ний считаме за неизлишно да прибавимъ още, че и г. проф. по българска история въ нашия университетъ, В. Златарски, има смѣтли познания за деспотството на Добротича. Така той въ прѣдговора къмъ прѣвода на „*договора на княза Иванко, синъ на Добротича, съ генуезцитѣ отъ 1387 год.*“, който прѣводъ е направенъ отъ г. проф. Гавр. Кацаровъ, пише: „Това е собствено търговскиятъ договоръ, който бѣ сключенъ на 27 май 1387 г. между генуезцитѣ и княза Иванко (1385—1390), синъ на деспота Добротича, владѣтеля на основаното къмъ сръдата на XIV вѣкъ полунезависимо княжество по българския черноморски брѣгъ около Варна, слѣдъ като били въстановени между тѣхъ мирнитѣ и приятелски отношения въ 1386 г.“ (Извѣстія на Историч. Д-во кн. III стр. 17, София 1911 г.) По поводъ на горното проф. твърдение ще забѣлѣжимъ първо, че и Иванко е носилъ титлата деспотъ, която наслѣдилъ отъ баща си; второ, че Иванко е живѣлъ и прѣзъ 1395 г.; трето, че деспотството на Добротича не е било основано къмъ сръдата на XIV вѣкъ, а много по-рано, както туй доказахме по-горѣ; четвърто, че

*) К. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 821.

деспотството не се простирало около Варна, а е обемало много дълга и тѣсна земна ивица отъ гр. Килия до Емона (близо до Месемврия); и пето, че деспотството не е било *полунезависимо*, а напълно независимо, както туй се доказва отъ факта, че още князь Балъкъ, или неговиятъ прѣдшественикъ, го отдѣлилъ отъ търновската патриаршия; отъ факта, че императрицата Анна е изпратила посолство въ Балчикъ да търси помощъ срѣщу претендента Кантакузина; отъ факта, че генуезцитѣ сключватъ договоръ направо съ Иванка, а не чрѣзъ Търново, и най сетнѣ отъ факта, че Шилтбергеръ говори за три отдѣлни господарства въ България.

Изобщо независимитѣ и полузависимитѣ деспотства въ българската земя прѣзъ XIII и XIV вѣкъ иматъ особено значение за нашето минало. Деспотитѣ сж били лицата, които сж играели най-важна роль въ политическия животъ на държавата. Тѣ биватъ избирани за царе, когато овдовявалъ прѣстола; тѣ произвеждатъ вжтрѣшни размирици, когато не сж се намирали въ добри отношения съ централната власть; тѣ ставатъ даже и претенденти. Но въпрѣки туй у насъ никой не се досѣтилъ за тѣхъ, нито е подозиралъ това имъ голѣмо значение, както туй ясно се вижда отъ двѣтѣ съчинения по старобългарското право, особено онова на г. С. С. Бобчева. Тѣ не зачекватъ никакъ тоя въпросъ!

По горното течение на р. Мѣста.

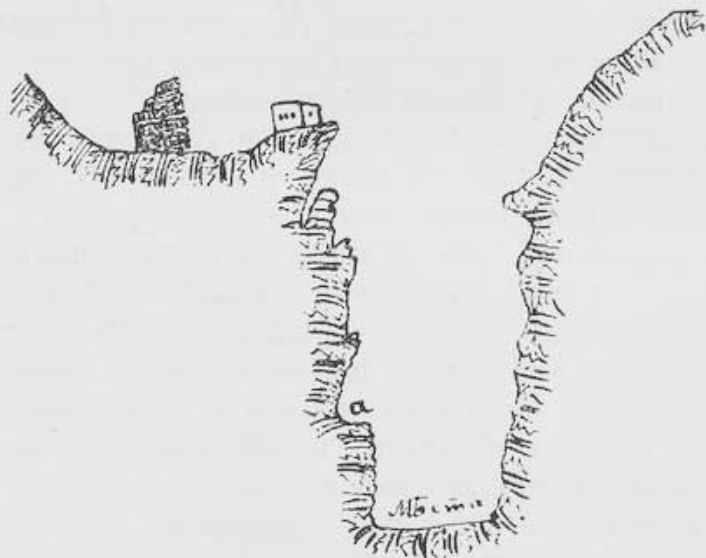
Прѣзъ 1905 г. ми прѣдстоеше между другото да посѣтя и горното течение на р. Мѣста. За тази цѣль трѣбаше да избира единъ отъ нѣколкото конски пѣтища, които водятъ за източна Македония, и именно: най на изтокъ лежи „*доспатския пѣть*“, който води отъ с. Батакъ прѣзъ Родопитѣ и се спуска въ долината на Неврокопъ; до него по на западъ се намира „*якурудския пѣть*“, който съединява чепинското корито пакъ съ Неврокопъ прѣзъ Аврамовитѣ колиби, като върви повечето по самото горно течение на р. Мѣста; и най-послѣ остава пѣтя „*Джумая—Мехомия—Неврокопъ*“ който се счита и за най-лесно проходимия за къмъ източна Македония*). Прѣдпочетохъ този послѣдния, и прѣзъ мѣсець юли потеглихъ отъ Горна Джумая за Мехомия. Пѣтя изпърво се извира изъ поленцето, но скоро се повдига полека по низка рѣтлинка $1\frac{1}{2}$ часа далечъ — въ добрѣ обработена мѣстность — която постепенно се възвишава и слѣдъ 2 часа разстояние стига до върха, извѣстенъ подъ име *попова глава*. Оттукъ започва спускането надолѣ — доста стрѣмно — и подирѣ единъ часъ ходъ стига до градевската рѣка, кждѣто се намира и прѣснатото на голѣмо разстояние въ планината с. Градево. Нататкъ пѣтя завива по източна посока и върви изъ тѣсния долъ на р. Валевица, който е обрасълъ съ гора и за $2\frac{1}{2}$ часа стига *прѣдѣлската* седловина, кждѣто има и стражарница. Оттукъ нататкъ пѣтя се спуща малко полегато и се протака по равното поле все по източна посока и слѣдъ два часа достига гр. Мехомия. Цѣлото му разстояние държи около 45 километра. — Мехомия е новъ градецъ и се простира въ самата долина. Върѣдъ него се съединяватъ двѣ малки рѣкички, които образуватъ мехомийската рѣка — най голѣмия притокъ на р. Мѣста отъ къмъ западната ѣ страна. Градецътъ е нечистъ и има 820 кжци, отъ които 300 сж помашки и 500 български православни и останалитѣ протестантски. Махалитѣ носятъ хубави имена: *джгата, крапата, варошъ*. Крапата изгорѣла прѣзъ 1903 г. Турскиятъ аскеръ тургалъ слама по край кжшитѣ, прѣскалъ ги съ газъ и

*) На български сж писали върху тази покрайна: В. Кжичевъ, Пѣтни съобщения въ Македония. Хр. Константиновъ, въ Мсб. редица статии въ кн. IV, V, IX и XV. П. Дарвинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра 1904 г. В. Кжичовъ подробно описалъ тия мѣста въ статията си: Пѣтуване по долината на Струма, Мѣста и Брѣгалница. Мсб. кн. XII.

ги подпалвалъ отъ злоба спрѣмо бългaрското население. На сѣверния край отъ града се намира черквата св Георги, построена на 1834 г. На южнитѣ ѝ врата стълбоветѣ сж отъ гранитни надгробни камъни, и на единия отъ тѣхъ се чете славянски надписъ отъ 1776 г. **ПОМНИ ГДИ . . .** Други старини нѣма.

Около черквата въ оградата има добрѣ изработени мраморни кръстове съ надписи, изработвалъ ги даскалъ Иванъ попъ Михайловъ. Мрамора копаятъ близко до града. Тукъ има и двѣ кули, високи около 20—25 метра, тѣ сж въ турски дворове. Издигнати били въ врѣме на хайтитѣ за защита отъ нападенията имъ.

На 20 юли потеглихъ за Неврокопъ прѣзъ с. Добриница. Отбихъ се въ това село, за да видя топлитѣ минерални бани, които лѣкуватъ ревматизма. Водата имъ тече изобилно. Въ с аро врѣме на сжщото мѣсто имало добрѣ съградена баня, развалинитѣ на която още личатъ тукъ-тамъ. При тѣхъ сега има два топли извора, които служатъ за перални. Въ селото има 248 български кжци, 34 турски и шестъ цигански. Отъ Добриница за Неврокопъ се отива по два пжтя; единиятъ върви по долината на р. Мѣста, а другиятъ се възкачва високо по пиринскитѣ ребра и минава прѣзъ мѣстността „харами бунаръ“. Азъ потеглихъ по долния пжтъ — изъ пролома на Мѣста.

Пролома на р. Мѣста при моминитѣ кули. (фиг. 1)

Стъмнило се бѣше вече, когато пристигнахме на крѣменскитѣ ханове при с. Крѣмень, което се намира горѣ въ планината. Криво-лѣво прѣкарахме ноцѣта въ хана. На другия день продължихъ пжтя си за Неврокопъ. Слѣдъ еднoчасово пжтуване при едно колѣно на пжтя прѣдъ насъ се изпрѣчи страшна отвѣсна скала, на върха на която сж кацнали „моминитѣ кули“ (фиг. 1). Това сж двѣ развалени постройки; едната е старо-римска съ разсипани дебели стѣни; другата е по-нова, бѣлосана и безъ покривъ; тя вѣроятно е била стражарница, сега напусната. При „моминитѣ кули“ долината на Мѣста (Момина клисура, кѣзь-дервентъ по турски) се стѣснява до 20—30 крачки; тукъ Мѣста е прорѣзала скалитѣ като съ ножъ;

пътът е изрѣзанъ въ дѣсната висока канара, кждѣто се виждатъ остатки отъ старъ римски път, посланъ съ едри камъни.

Къмъ пладнѣ вече стигнахме къмъ изхода на момина клисура при цирополскитѣ ханове. Оттука се разтваря неврокопското поле. Хановѣ сж доста голѣма постройка и принадлежатъ на неврокопския богаташъ турчинъ Рифатъ бей. За този човѣкъ се приказватъ много добри работи. Приглеждалъ сиромаси безъ разлика на народностъ. Богатството му било неизброимо; само овци ималъ около 6000.

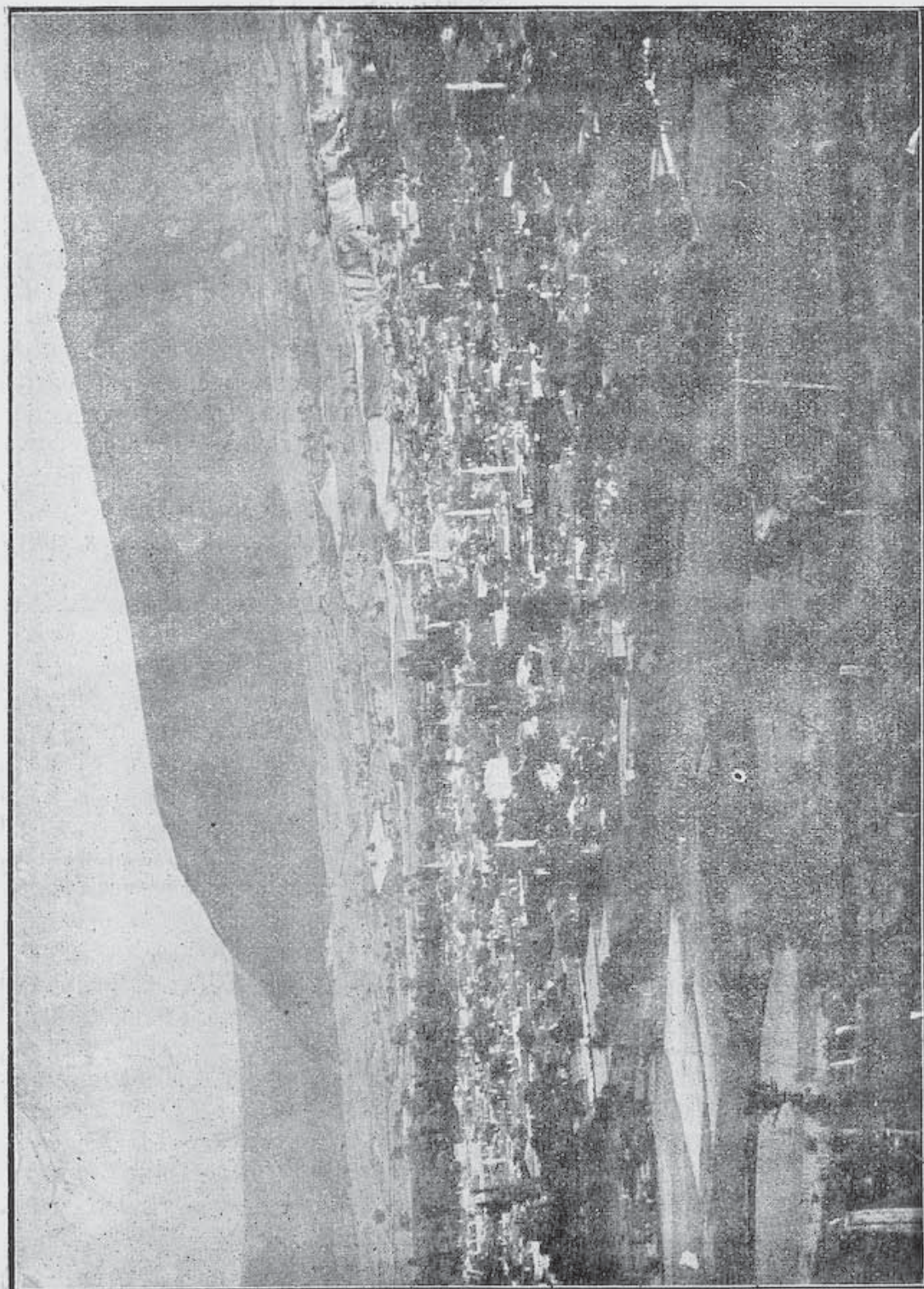
На цирополскитѣ ханове се спрѣхме да обѣдваме. Ханджията, българинъ, бѣ приготвилъ нѣщо като яхния. На ханищата се бѣха събрали десетина души селяни отъ близното село Цирополъ. Бѣха облѣчени въ леки лѣтни дрехи, обути съ царвули; на главитѣ си носѣха емблемата на нашето турско поданство — червения фесъ. Говорѣха по български, караха се по български — това бѣха помаци, българи потурчени. Единъ отъ тѣхъ, младо бѣбрица момче, се приближи до менъ и ме заприказва. Дълго азъ го разпитвахъ за околната мѣстностъ, за поминѣка, за плодородието и понеже мислѣхъ да посѣтя тѣхното село заради старинитѣ тамъ, зарадвахъ се на това натрапено приятелство и попитахъ събесѣдника за името му. — „А, а, бива, ела; казвамъ се Мустафа; ние сме отъ Божковата махала; бива, бива“.

Отъ разговора съ тия помаци разбрахъ, че селото Цирополъ нѣкога е било важно мѣсто; по околнитѣ възвишености имало много „калета“, отъ които вадили камъни, тухли, керамиди. На югъ отъ селото се издига остъръ конусообразенъ връхъ, който именуватъ „градище“, на върха имало развалини. Често изъ нивитѣ на този връхъ изкопавали гробове, въ които намирали обици, гривни, разни желѣзни прѣдмети, монети, глинени грънци и панички и др. Такива развалини имало на нѣколко мѣста около селото; имало много „закѣфи“ — оброчища, — мѣста, кждѣто нѣкога сж се издигали великолѣпни може би язически, а несъмнѣнно и християнски храмове. И днесъ тѣзи мѣста цирополци ги казватъ „манастирище“, „панарище“, „св. Илия“, „св. Петка“, и пр. Изобщо казано селото Цирополъ е съ историческо минало и заслужва да се посѣти и проучи внимателно. Азъ не можахъ да направя това, ако и да обѣщахъ на Мустафата!

Слѣдъ двучасовъ разговоръ съ помацитѣ продължихъ пътя къмъ Неврокопъ. Тукъ пристигнахме приквечеръ и се установихме въ единъ български ханъ.

Неврокопъ е разположенъ въ една котловина на източнитѣ поли на Пиринъ планина (фиг. 2). На изтокъ отъ града котловината се разтваря и се слива съ хубавото неврокопско поле. На югозападния край на града на една височинка сж разположени казармитѣ на неврокопския гарнизонъ. Отъ казармитѣ на югъ постепенно се извишава единъ хребетъ; на най-високата му частъ се виждатъ развалинитѣ на стара каменна постройка, нѣкогашна римска кула, сега наречена „Момина кула“. На изтокъ отъ града се разстила хубавото равно поле, което се расича отъ Мѣста на двѣ половини. На лѣвия

брѣгъ до р Канина, лѣвъ притокъ на Мѣста, се намиратъ остатъ-

Градъ Неврокопъ (фиг. 2).

цитѣ на нѣкогашния римски градъ Никополъ (Nicomolis ad Nestum). Тукъ сж и неврокопскитѣ топли минерални бани, останали отъ тра-

кийско и римско време; тукъ се срѣщатъ могили и названия на мѣста и останки, архитектурни и скулптурни, които показватъ, че нѣкога тукъ е цвѣтѣла висока култура.

Въ двора на българската митрополия прѣдъ външнитѣ стълби на зданието се намира отломъкъ отъ мраморна статуя. Ясно личатъ двата крака на мъжка фигура, която е наклонена на дѣсна страна; това се вижда отъ положението на лѣвия кракъ, на който петата и цѣлото стѣпало сж повдигнати. До дѣсния кракъ на статуята стои орелъ съ разперени крила и счупена глава. Статуята ще да е била въ остествена голѣмина; стѣпалото на дѣсния кракъ е дълго 35 см., пицела (отъ колѣното надолѣ) е дълго 55 см., а дебелината на крака при прасето е 48 см. На каменния пиедесталъ се забѣлѣзватъ изтриги букви отъ грѣцки надписъ, които мъчно се четѣтъ. Н. В. Прѣосвещенство ми каза, че прѣди време идвалъ въ Неврокопъ нѣкакъвъ французки археологъ, който могълъ да прочете отъ надписа думитѣ: *KAI ANTONI*. Каза ми се, че статуята е намѣрена въ рѣката Мѣста малко по-доту отъ с. Фѣтовища отъ единъ селянинъ, който я отнесълъ въ конака на неврокопския Тефикъ бей. Конака на тоя бей е билъ откупенъ заедно съ статуята за българска митрополия.

Любопитствувахъ да надникна и въ библиотеката на дѣдо владика. Надѣвахъ се тамъ да намѣря нѣкоя старина; защото мислѣхъ, че Н. В. Прѣосвещенство като живѣе въ такова антично мѣсто, все ще да е припечелилъ нѣщо. За жалость, моитѣ надежди не се оправдаха. Освѣнъ една стара книжка, печатана въ Сърбия прѣди стотина години, два листа отъ старо словѣнско Евангелие и нѣколко монети, друго не намѣрихъ. Архива, отъ която би могло да се види дѣятелността на неврокопската община, нѣма. Листата отъ евангелието сж взети отъ старото село Недобърско отъ черквата св. Теодоръ Стратилатъ (разложка каза). Когато дѣдо владика взелъ двата листа отъ евангелието, то не е било още разкжсано. То е писано на книга, голѣмъ форматъ, съ дължина 30 см., а шир. $14\frac{1}{2}$ см. Буквитѣ сж високи около 6 мил. м. Редакцията е сръднобългарска*). Както е извѣстно тази черква е доста стара и вътрѣ по нейнитѣ стѣни сж изобразени ктиторитѣ на храма.

*) За него говори и пок. В. Кжнчовъ, стр. 274 Мсб. кн. XII. Както е извѣстно черквата е доста стара и вътрѣ живописъта по стѣнитѣ ѝ е отъ сжщото време 1614 г. Тамъ се намиратъ изобразени и ктиторитѣ (шестъ образи). „Живописътъ е посрѣдственъ“. Отъ дѣсна страна на вратитѣ на стѣната стои една картина. Изобразенъ е И. Христосъ повдигнътъ на облаци. Подъ десната му ржка сж изписани трима отъ ктиторитѣ и други трима подъ лѣвата. Надъ И. Христа има надписъ *къ лѣто 5966 . . . и сагради храмѣ сѣго къ лѣто 5966*. В. Кжнчовъ пише: „Отъ горното се вижда, че тая църква е съгралена въ 1122 год. Значи, тя е единъ отъ най старитѣ наши паметници, добрѣ запазени“ (стр. 274 Мсб. кн. XII). Храмътъ на св. Теодоръ Стратилатъ, както и по горѣ се указа, е построенъ на 1614 г. В. Кжнчовъ погрѣшно прѣсмѣтналъ лѣточислението, та

На 25.VII. посѣтихъ развалинитѣ на стария римски градъ Nicopolis ad Nestum (фиг. 3).

За историята на тоя градъ много малко се знае, старитѣ автори не ни сж оставили нищо за него. Императоръ Траянъ (98—117 г.) основаль

затуй изкаралъ го отъ 12 вѣкъ. Интересно е описанието на тази черква, както и фрескитѣ ѝ. „Дължината на църквата е 10 м., широчината ѝ 5 м., а височината ѝ $3\frac{1}{2}$ м.; зидоветѣ сж дебели по 1 м., има малки прозорчета съ желѣзни капаци. Прѣдъ царскитѣ врата на пода стои мраморна плоча 1 м. голѣма. На нея има изрѣзанъ двуглавъ орелъ, вѣроятно, византийскиятъ гербъ. Около орела стои надписъ, който личи, че е славянски, но не може никакъ да се чете, защото е изтърканъ . . . Олтарътъ е отдѣленъ съ едно хубаво изработено отъ дърво темпло, което е било позлатено, но сега е полуразрушено отъ дълбоката старостъ; сжщо е и сж царскитѣ врата. Хубаво сж изработени 4-тѣ голѣми икони, които стоятъ по 2 отъ всѣка страна на царскитѣ врата. Олтарътъ е много малкъ. Стѣнитѣ

провинцията Тракия два града съ името Nicopolis; единият е билъ при р. *Νέστος*, прочута поради Орфевата легенда, а другият градъ се наричалъ *Νικόπολις πρὸς Ἴστρον* или Nicopolis ad Istrum и се намиралъ при днешното с. Никюпъ въ търновско. (Ред.). Въ Министерски сборникъ т. XII стр. 230 е далъ едно малко описание покойния В. Кжнчевъ. На мѣстото на нѣкогашния градъ сега е построено селото Долни Хисарлъкъ¹⁾, то заема сѣвероизточната частъ на града. На нѣколко мѣста има остатъци отъ външнитѣ стѣни на града, стѣнитѣ сж се запазили най много на южната страна, а не на западната както съобщава Кжнчевъ. Ако се сжди по запазенитѣ остатъци на стѣнитѣ, зградата е имала четвъртита форма.

Селянитѣ на с. Долни Хисарлъкъ намиратъ изъ нивитѣ си разни монети и др. старини. Азъ кипихъ една брон ова монета.

Лицето: АΥΤ.Κ.Μ.ΑΥΡ.ΣΕΥΗ. въ срѣдата глава на императора . . .

Опакото: ΟΥΛΠΙΑΣ ΣΕΡΑΙΚΗΣ въ срѣдата богътъ Марсъ правъ съ жезълъ въ ржка.

У единъ селянинъ видѣхъ една елипсовидна бронзова плочка, издѣлбана на едната страна въ негативъ изящно изработена човѣшка глава. Размѣри: голѣма ось 2·8 см., малка ось 2·3 см., дебелина отъ 2—3 см. Навѣрно плочката прѣдставява нѣкакъвъ калѣпъ.

Почти въ всѣка кжща и кладенець на това село се намиратъ каменни отломъци отъ капители, колони, плочи и др. Прѣдъ кжщата на дѣдо попа се търкаля отломъкъ отъ мраморна колона въ диам. 20 см. съ спиралообразни канилури. До външната врата на паша-Алексовата кжща има бѣла мраморна колона съ издѣлбани елипсо-видни вдѣлбнатини. Въ югоизточния жгълъ на околорѣстната градска ограда е открито черквище св. Георги съ квадратенъ прѣстоленъ камъкъ съ страна 60 см; отпрѣдъ на лицето е издѣлбанъ четири-конеченъ кръсть.

му сж напѣстрени съ икони, както и на църквата. Тукъ сж изписани единъ редъ светци въ цѣлъ рѣстъ по слѣдния редъ — *сѣти кѣриль, сѣти поли(карпъ), сѣти кириль философъ, сѣти Теофилакть, сѣти касілин, сѣти климентъ*. — Последниягъ съ дълга брада, съ владишко облѣкло и съ книга въ едната си ржка“. Св. Климентъ е изобразенъ въ медалионъ и въ белъовската черква въ кюстендилско. Минист. на Просвѣщението е длъжно да вземе мѣрки за копиранieto на всички фрески отъ разни мѣста въ България и Македония, защото тѣ се унищожаватъ прѣдъ нашитѣ очи. Въ хилендарския манастиръ до скоро врѣме въ трапезарията имаше стари образи отъ XVI и XVII вѣкъ на българи отъ видинско, шуменско и пр., нъ сега тѣ сж били вече измазани! Ред.

¹⁾ У Кжнчева има грѣшки въ селата. Марчовъ чифликъ е Горни Хисарлъкъ, по-рано е билъ чифликъ, нъ сега е собственостъ на селянитѣ. Това село сега е извѣстно съ четири имена: Горни Хисарлъкъ, Марчовъ Чифликъ, Марчово и Градище. Жителитѣ отъ Фотовища и днесъ го наричатъ съ послѣдното име.

Поискахъ да видя и камъка, за който Кжичевъ говори на стр. 230 Мсб. XII. че се намиралъ въ конака на Рамизъ ага, който експлоатира бейския чифликъ въ Долни Хисарлъкъ. Рамизъ ага употребява камъка за „бинекъ таши“, т. е. отъ него се качва на коня си.

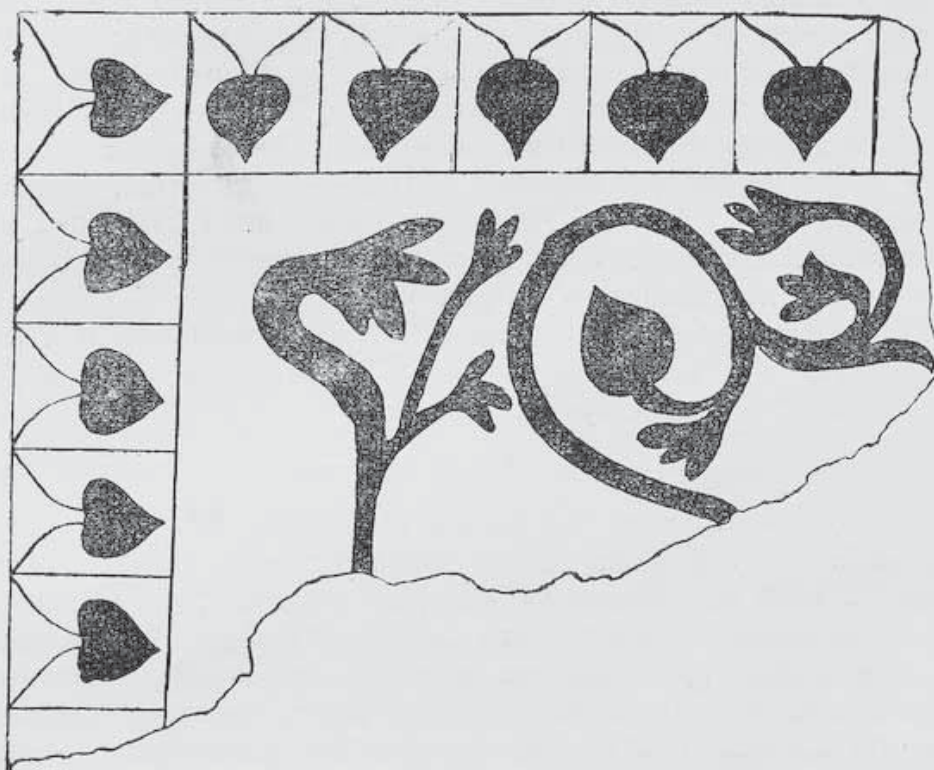
Изглежда да е по-вѣрно, че този камъкъ е капителъ на нѣкакъвъ стълбъ, а не основа, както твърди Кжичевъ. Туй се вижда и отъ самата му форма; ако камъка се поставя като се постави като основенъ, писмото му ще бжде обърнато наопаки (надолу). Надписа на камъка е много поврѣденъ; този надписъ азъ купирахъ така:

Μ ::::: ΚΡΙ ::::: ΑΓ ::::: ΤΧΧΝΙ
 Α ::::: ΔΖΑΜΣΒΕΘΥΟΣΤΕΛΕ :::::
 ΣΑΣΕΝΙΑΥΤΕΑΓΝ ::::: ΝΣΤΟΝΝΑΟΝΚΑΙ :::::
 ΕΘ(Ο?)ΑΝΑΚΑΤΑΧΕ(?)ΗΜΑΡΗ(?)ΣΜΟΝ

Селянитѣ на Долия Хисарлъкъ разказватъ, че и днесъ по градинитѣ имъ не дълбоко въ земята се срѣщатъ голѣми плочи, които прѣчатъ на оралата и мотикитѣ имъ; много такива плочи и днесъ вадятъ изъ земята. Понѣкога, като поятъ градинитѣ, въ извѣстни мѣста водата се изгубвала въ нѣкакви подземни кухни, които слѣдъ като напълни пакъ протичала по нататъкъ по редоветѣ на лука или пипера. — Порано по селото сж се търкаляли много плочи, стълбове, дѣлани камъни и пр. Остатъци отъ стирия градъ, но сж прѣнесени въ Неврокопъ и сж зазидани въ много бейски кжщи. Въпрѣки това и днесъ още онова мѣсто пази огроменъ материалъ, надъ който единъ археологъ много има да мисли. Желателна е систематична научна работа надъ развалинитѣ на Никополъ; безъ това много материалъ ще изчезне или ще бжде унищоженъ. Селянитѣ, търсейки имане, сж унищожили много работи; тѣ вѣрвагъ, че въ всѣки камъкъ съ надписъ има пари, затова раздробяватъ на кжсове, ако имъ попадне такъвъ.

Макаръ деньтъ и да бѣ на привършване, селянитѣ отъ Дол. Хисарлъкъ пожелаха да ми покажатъ и една новооткрита стара черква. Тази черква е красила върха на една възвишеностъ на сѣверо-изтокъ отъ селото; споредъ народното прѣдание нѣкога тамъ е билъ манастиря „Св. Недѣля“. Черквата е открита на 16 мартъ 1903 год. отъ селянина Стоянъ Мариновъ (отъ село Гърменъ): „Присънило се“ на човѣка, че тамъ има черква и това било достатъчно да отиде на мѣстото и да започне да копае. Скоро се показали основитѣ на черквата. Слѣдъ това околнитѣ селяни, за спасение на душата си, започнали да помагатъ при разкопаванието, та скоро черквата била отровна. Тя е имала правоъгълна форма; заградена е била съ стѣна; вънъ отъ тази стѣна е била външната ограда, по която сж били разположени стаятѣ за мѣнастирскитѣ хора. Най-забѣлжителното въ тази черква е нейния мозаиченъ потонъ (душеме). Той е билъ отровенъ цѣлъ — неповрѣденъ, нѣ понеже разкоткитѣ останали прѣзъ слѣдующата зима безъ покривъ, при залеद्याването се разпукалъ и разнебитилъ. Отъ мозаиката сж се запазили само по

едно парче въ четиритѣ жгли на черквата. Отъ запазенитѣ части се вижда, че мозайката е била много красива. Стоянь Мариновъ е покриль съ дъски запазенитѣ части, но и тѣ скоро ще бждатъ унищожени, — посетителитѣ си отчупватъ по едно-двѣ камънета за цѣръ. Запазеното мозаично парче въ лѣвия отъ входа черковенъ жгълъ има форма показана на фигура 4*). При разкопката на черквата между двѣтѣ сѣверни стѣни, които сж я заграждали, сж намѣрени 4 гроба; въ единия отъ тѣхъ намѣрения скелетъ е ималъ около кръста желѣзенъ обржчъ отъ двѣ парчета, въ който сж били заключени и ржцѣтѣ на покойника; такъвъ обржчъ имало и на шията му. Това разкопване на гробоветѣ отъ иманяри, унищожило цѣлната

Изгледъ на подната мозайка въ църквата св. Недѣля.

прѣкрасна подна мозайка на тази базилика отъ първитѣ врѣмена на християнството! Въ развал, на черквата е намѣренъ откъслѣкъ отъ плочка съ надписъ; плочката е отъ пѣсѣчникъ; колко е била дълга, не се знае, но широка е около 30 с/м. Плочката се съхранява въ черквата; надписътъ ѝ гласи така:

*) Въ България отъ първитѣ врѣмена на християнството сж намѣрени подни мозайки въ слѣднитѣ мѣста: въ старата черква св. София, въ село Винарево (чирпанско) нѣ не е сигурно да ли е отъ черква или отъ язически храмъ; въ сапаревска баня, сжщо не проучено да ли мозайката принадлежи на черковенъ подъ или баня или друга нѣкаква обществена постройка; въ Плѣвенъ въ мѣстността „кайлька“, гл. Извѣстия на археолог. друж. кн. I стр. 209, и въ Кюстендилъ, неизвѣстно още отъ кое врѣме. Ред.

Въ черквата видохъ и едно доста старо печатно илюстрировано евангелие; печатано е въ Русия прѣди 200—300 години; подарено е отнѣждѣ на черквата слѣдъ откриването ѝ. Буквитѣ му сж дълги около 7—8 м/м.; нѣкои отъ началнитѣ сж напечатани съ червено мастило. Съобразно съ текста въ евангелието много начесто се срѣщатъ и добрѣ изработени картинки (вознесение, разпятие, проповѣдь на планината и пр.) Много отъ тѣзи картинки бѣха изрѣзани; за да не постигне сжщата участъ и другитѣ; евангелието е прѣдадено на съхранение въ неврокопската митрополия.

При разкопванието на черквата сж били намѣрени и нѣколко монети, които азъ неможахъ да видя. Тѣ щѣха да ни опрѣдѣлятъ врѣмето, когато е сжществувала черквата.

* * *

На 26 юли отидохъ да посѣта и *селото Марчово* (Горенъ Хисарлъкъ), кждѣто сжщо скоро било открито старо черквище. Черквата е била въ срѣдата на селскитѣ гробища; Послѣднитѣ сж на една височинка на изтокъ отъ селото. Наоколо старитѣ основи бѣха нахвърляни разни дѣлани камъни, откъслъци отъ стълбове, голѣми тухли, керемиди и пр. Тухлитѣ иматъ четвъртита форма съ страни по 45 с/м. Казаха ми, че въ тѣзи развалини е намѣрена плоча съ надписъ; тази плоча азъ неможахъ да видя. Надписътъ ѝ, обаче, впоследствие намѣрихъ въ неврокопската митрополия. Той се състои отъ 7 реда; въ 2, 3 и 4 редове липсватъ по 3—4 букви (изтрити); буквитѣ върху плочата сж били високи 3¹/₂ с/м.

Този надписъ гласи:

ΣΤΥΞΙΓΑΜΟΝΔΡΗΣΤΗΡΑΘΕΣΜΕΓΑΛΣΒΑΣΙΛΗΟ
 ΗΜΕΤΕΡΟΥΘΙΡΕΩΣΑΔΕΦΕΟΝΑΜΒΡΟΣΙΟΙΟ
 ΑΒΡΑΜΟΣΕΝΚΟΛΙΤΟΙΣΙΝΕΔΕΞΑΤΟΑΓΝΟΜΑΝΝΗΝ
 ΣΩΜΕΝΘΑΔΙΠΟΝΤΑΒΙΣΤΕΠΙΜΟΧΕΟΝΟΙΖΥΝ
 ΟΦΡΑΤΟΓΛΥΟΝΤΟΝΕΓΕΡΣΙΜΟΝΥΠΙΝΟΝΟΣΩΝ
 ΚΗΡΥΚΟΣΜΕΓΑΛΟΙΟΘΕΟΥΔΕΟΣΑΓΚΑΣΠΑΥΔΟΥ
 ΑΜΒΡΟΤΟΣΑΝΤΑΣΙΝΠΙΣΤΩΝΦΟΣΕΗΘΕΝΕΓΙΡΗ

(Надписътъ е прѣписанъ съ много грѣшки. Слѣдъ разни опити да разчета надписътъ хрумна ми, че може би редоветѣ сж стихове. Това мое прѣдположение се затвърди отъ нѣколко Хомерови думи и окончания, *ἰρηώς* вмѣсто *ιερώως*, *βασιλῆος* вмѣсто *βασιληώς* и пр. Като се опитвахъ вече съ помощта на стихосложението, дойдохъ до слѣдния резултатъ:

*Στυξίγαμον, δορηστῆρα θεοῦ μεγάλου βασιλῆος,
ἡμετέρου θ' ἰερώς ἀδελφεὸν Ἀμβροσίοιο,
Ἄβραμ, ὃς ἐν κόλλοισιν ἐδέξατο ἄγνον Ἰάννην,
σῶμ' ἐνθα λιπόντα βίου τ' ἐπιμοχθον διζόν,
ὄφρα τε γλυκὸν τὸν ἐγέροσμον ἕπνον ὀσόν,
κῆρυκος, μέγαλοιο θεοῦ δέος, ἀγκάσι Παύλου,
ἄμβροτος ἀνστασίη, πιστῶν φῶς, ἐνθεν ἐγείρη.*

Мисля, че тѣй трѣба да е гласель надписътъ, ако и да е малко саката скандировката. Може да се допусне, че този надгробенъ камъкъ е отъ началото на 19 вѣкъ и че надписътъ е съставенъ отъ нѣкой учитель отъ прочутото мелнишко грѣцко училище. Подобни надгробни надписи, съставени съ Хомеровъ езикъ и съ геройчески ексамертъ, се срѣщатъ при черквата Христосъ въ село Арбанаси (при В. Търново). За послѣднитѣ надписи, тѣй като се отнасятъ до болерското сѣмейство Браковани родомъ отъ Ромъния, мисля, че сж били съставени отъ учителитѣ въ прочутото грѣцко училище въ гр. Букурещъ въ края на 18 вѣкъ. Въ тѣзи надписи има и дати.

Прѣдложениятъ тукъ надписъ, прѣведенъ на български гласи:

Аврамъ е, който е приелъ въ своитѣ обятия безпорочния, ожененъ за ада Яни, служащъ при великия царь, Бога; Яни е братъ на нашия Божи свещеникъ. Той тукъ напусналь тѣлото и мжчната бѣда на живота, за да го събуди божето възкръсение, свѣтлината на вѣрующитѣ, когато при глашатая Павелъ спи събудимъ съня сладкъ въ отцитѣ, като страхъ отъ великия Богъ.

Къмъ кое лице се отнася това, може да се узнае отъ жителитѣ на това село, ако е запазенъ нѣкакъвъ споменъ за въпроснитѣ гробища отъ страна на мѣстното население^{*)}).

*) Мисля, че врѣме е вече тукъ поне въ България, гдѣто запазването на надгробнитѣ надписи е възможно, ъ врѣме да се взематъ мѣрки, ако и да се отнасятъ тѣзи надписи къмъ по новитѣ врѣмена. Г. Йорданъ п. Георгиевъ, въ качеството си на директоръ на Етнографическия музей е обърналъ вниманието на министерството на Народното Просвѣщение върху обстоятелството, че трѣбва да се запизятъ нѣкои надгробни камъци отъ старитѣ гробища при гр. Копривщица и Клисуря, отъ надписитѣ на които се вижда поминькътъ на населението и пр. Г. Йорданъ Ивановъ въ своитѣ съобщения тоже обнародва подобни надписи отъ нѣкои македонски градове.

3. Отъ Марчово се опжихъ къмъ съседното село Фотовища.

* * *

Фотовища се намира срѣщо Марчово — на дѣсния брѣгъ на р. Канина (лѣвъ притокъ на р. Мѣста). Селото е смѣсено отъ турци и българи. Селянитѣ ми разказаха, че подъ селото имало нѣколко могили; при разкопката на една отъ тѣхъ намѣрили разни желѣзурии, които азъ не можахъ да издира кждѣ сж. Черквата е строена прѣзъ 1835 година, което се вижда и отъ надписитѣ надъ западната и южна черковни врати. Надписа е на дѣски и гласи:

Храмъ пресѣтъмъ вѣщы на
шеѡ вѣщы ѡ прѣдкы маріи че-
стнагѡ ѡ слѡвнагѡ вѣщъ ѡспеніѡ
съградѣсѡ съ доброволна-та по-
мощъ на житѣли-тѣ ѡ токъ
село

П О Т О К И Ц І Е

18   марта   35

Отъ надписа се вижка, че нѣкога селото се е казвало Потовище (вѣроятно отъ потока); сегашното му име е Фотовища, което ужъ произлизало отъ грѣцкото фотѡ (огнь); това название селото ужъ получило отъ многото топли извори около него.

Надъ южната черковна врата има зазидани плочи съ имената на всички ктитори на храма; този надписъ е съ много груби букви, които едвамъ се прочитатъ. При прочитанието имъ ми послужи много селския свещеникъ дѣдо Икономъ Бумбаровъ, който помнилъ всичкитѣ написани на камъка фамилии.

Даже мисля, че трѣбва да се обърне вниманието и върху нѣкои стари надгробни паметници изъ старитѣ турски и еврейски въ София гробища, отъ които ще се хвърли свѣтлина за тѣзи два народа въ България).

П. Чилевъ.

Ето часть отъ този надписъ :

тасю карниноѣ те ѿ никъ

димо ивемт

стоюкѣ попъ ѿню

калкахли герги мастръ

герги коста марко

христю никола

тасю костадинъ

граматикъ димитре

юванъ никола митре столъ

тасю никола костадинъ

марчо ѿ митю хілюпъ

1835 мацъ априла 21 денъ.

Вжтрѣшността на черквата не прѣдставлява нѣщо особено.

Между черковнитѣ книги на едно „софроние“ (1806) намѣрихъ слѣдующата бѣлѣжка, отъ която се вижда, че софрониецо е прѣнесено тукъ отъ Рилския манастиръ :

азъ грѣшні Бало райкѣ прѣне-

сохъ тѣй недѣльникъ на сѣти Іѡана

Рилскіи и писахмѣѣ: цена гр. 25

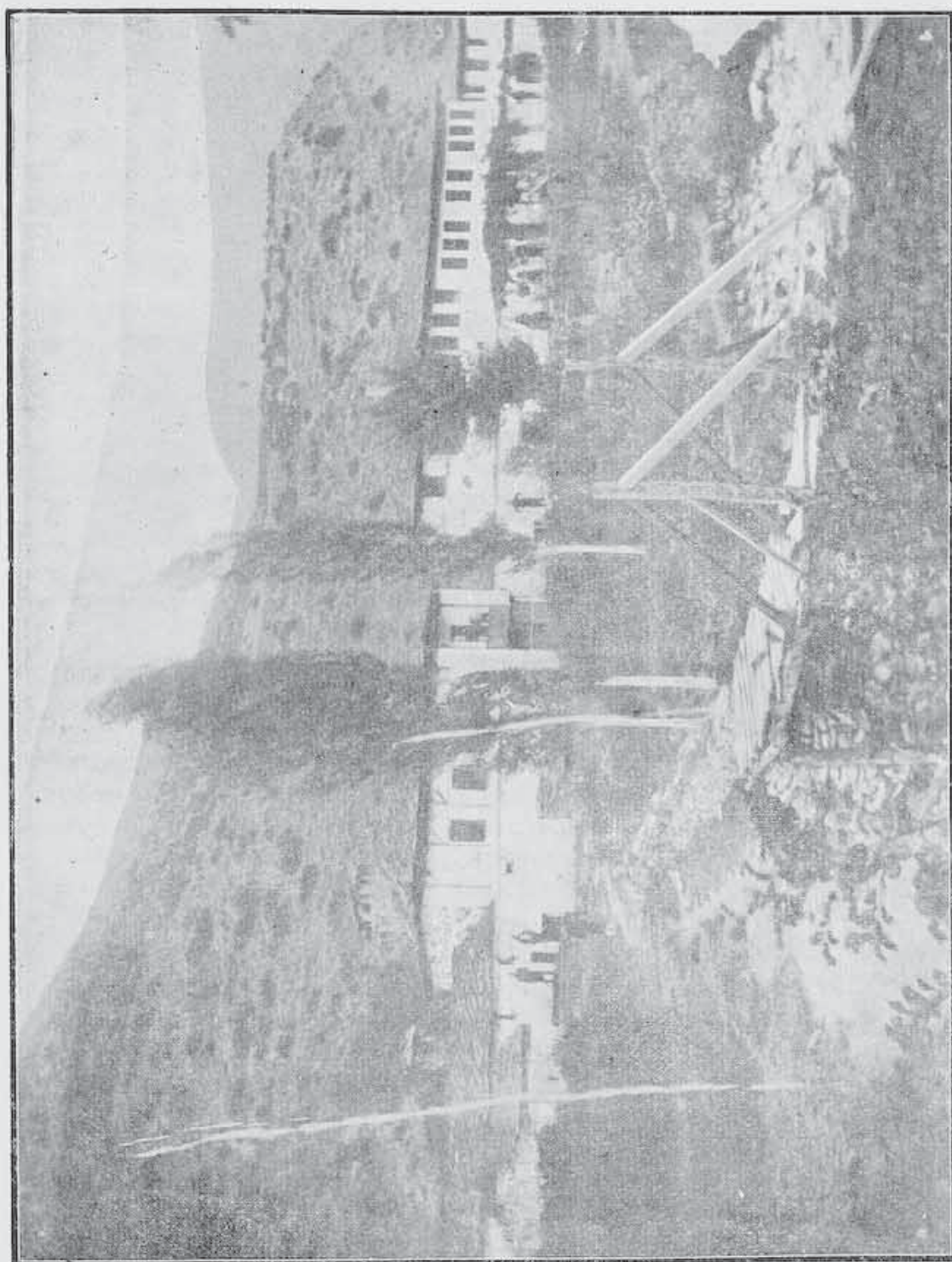
ѿ Бре снѣца.

Неврокопски топли минерални бани.

На 27 юли отидохъ да посѣтя неврокопскитѣ бани — още единъ памѣтникъ на нѣкогашно римско величие въ неврокопско.

Банитѣ се намиратъ на около 1—2 километра на изтокъ отъ

с. Фотовища въ долината на р. Канина. (фиг. 5). Тази долина изобилва съ горѣща вода, която извира на много мѣста. Всичко въ

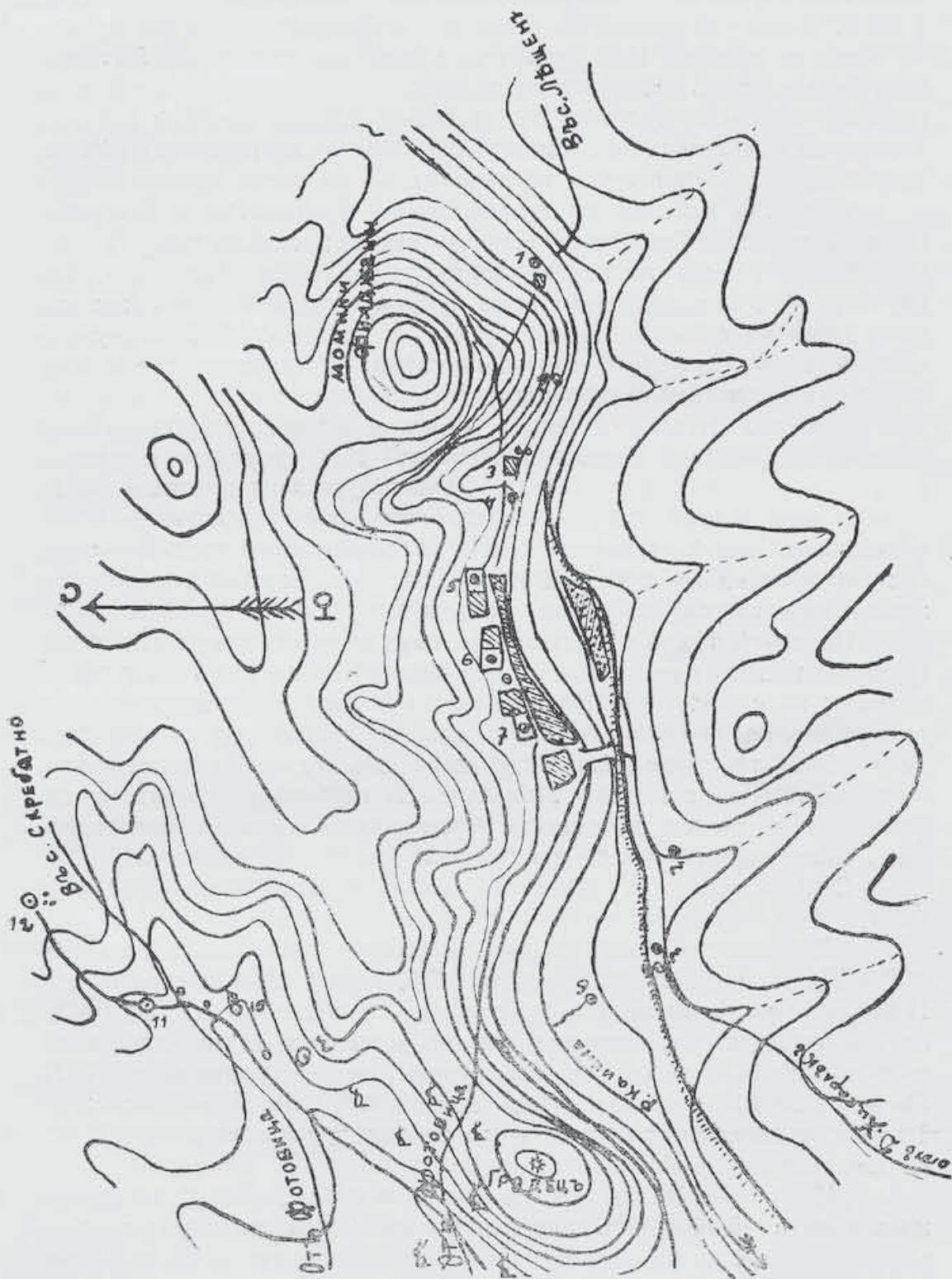

Неврокопскитѣ бани.

околността на Фотовища има повече отъ 20 горѣщи извори, по-големитѣ отъ които азъ ще опиша по-отдѣлно.

Централният („турски“) бни (фиг 6) сж три басейна върѣдъ
каменистото корито на р. Канина. Т-зи басейни сж покрити съ цилин-

Околността на Неврокопъ.

дрически сводове старинна римска направа — и постлани съ бѣли

мряморни плочи; формата имъ е четвъртита (а не кръгообразна, както пише Кжнчевъ — Мсб. XII, 231).*)

Най-малкъкъ е *най-горния* басейнъ; дълбочината му е около 1·20 м. Водата се излива въ басейна прѣзъ единъ бронзовъ чучуръ — глава на лъвица. Изъ чучура изтича въ минутата около 50 литри вода (около единъ литъръ въ секунда). Водата е много приятна за кжпане, легка и отваря апетитъ за ѣдене; температурата ѝ е 33° R. Извора на този басейнъ е на около 100—150 кр. по-горѣ възъ рѣката. Този басейнъ е най чистъ и го държатъ за по първи хора.

Срѣдния басейнъ на турскитѣ бани е по-голъмъ отъ горния, нъ е по нечистъ. Той има собственъ изворъ; освѣнъ това въ него е проведена и частъ отъ водата, която пълни горния басейнъ. Срѣдния басейнъ е по-маловоденъ. Тукъ чучуръ нѣма, а водата блика изъ една дупка на стѣната. Температурата на водата е 33° R на чучура и 32° R въ басейна. Отъ водата на срѣдния басейнъ е изведена на двора чешма, на която температурата е 26° R.

Долния басейнъ е сжщия, както и срѣдния. Водата на този басейнъ се събира отъ собственъ изворъ. Изъ чучура на секундата изтича по половинъ литъръ вода. Температурата на водата е 33° R.

Всичкигѣ тѣзи три басейни сж близо единъ до други — почти и долѣпени. Самитѣ басейни и стаятѣ за събличане до тѣхъ сж стари постройки на единъ етажъ. До всѣки басейнъ е долѣпено двуетажно здание по-нова направа — за посѣтителитѣ.

На тритѣ тѣзи басейни съдържателъ е единъ грѣкъ, Николаки, срѣщу годишенъ наемъ отъ 22 лири. Банитѣ се държатъ въ страшна гнжсота; въ стаятѣ обитаватъ милионъ дървеници отъ разни сортове и отъ разни голѣмини. При кжпачето не се държи никакъвъ редъ. Повечето врѣме банитѣ сж заети отъ турски хареми, които се поселяватъ въ стаятѣ за събличане. За гяуритѣ въ такъвъ случай баня нѣма и тѣ си разотиватъ. Съдържателя скубе посѣтителитѣ така, както грѣкъ може да прави това.

Освѣнъ тѣзи три басейни въ долината на р. Канина има още слѣдующитѣ горѣщи извори:

„*Мирото*“ — този изворъ се намира, възъ рѣката на около 300—400 м. по-горѣ отъ турскитѣ бани, извора е на дѣсния брѣгъ. Покритъ е съ хоросанена постройка. Въ този малкъкъ басейнъ (постланъ и заграденъ съ мряморни плочи) се кжпятъ болни отъ ревматизъмъ, защото е по-горѣщъ отъ другитѣ; температурата му е 34° R. Около „мирото“ извира горѣща вода (34° R) на 3—4 мѣста; на 10—15 м. по-долу отъ него вече се образува силенъ ручей отъ горѣща вода.

„*Кюпа*“ — На 50—50 м. по-горѣ отъ „мирото“ въ самото корито на р. Канина, изъ канарата „момини филджани“ блика горѣща вода. До самия изворъ въ скалата е издълбана дупка за събиране

*) Постройката на банитѣ е отъ турско врѣме, върху нѣкои сводни арки личатъ подковообразни форми, признаци на турско-арабски стиль. Ред.

на горещата вода. Въ дупката може да стои единъ човѣкъ; за това този изворъ именуваъ „кюпа“. Температурата на водата е 33°R . Извора не е покритъ и често се засипва отъ рѣката. Въ „кюпа“ влизатъ хора съ болни крака; той е дълбокъ само до колѣнитѣ.

Бумбаровата баня е наоколо 50 м. по горѣ отъ „кюпа“ пакъ на дѣсния брѣгъ на Канина, до една хубава ливада. До банята е имало по-рано тепавица, която е принадлежала на нѣкой си Бумбаръ отъ с. Фотовища. Тази баня нѣкога е била покрита; басейна ѝ е билъ иззиданъ съ камъни. Нѣ турцитѣ изгорѣли тепавицата, а заедно съ това и банята. Температурата на водата е 33°R .

Гърменскитѣ бани се намиратъ на около 200 м. по-долу отъ турскитѣ и на лѣвия брѣгъ на рѣката. Нѣкога тѣзи бани сж били покрити; стария квадратенъ басейнъ ѝ още стои; дълбокъ е около $1\frac{1}{2}$ метръ. До самия басейнъ има старъ сводъ (като мостъ), подъ който сега върви воденичния вода. Въ тази баня се кжпатъ и ператъ жителитѣ на селата Марчово, Доленъ Хисарлъкъ и Гърменъ. Температурата на водата е 33°R . На 3—4 кр. по-горѣ отъ този басейнъ въ баира има топло изворче (26°R), а до него и едно друго съ студена вода.

„Парилото“. На 10—15 кр. отъ гърменскитѣ бани всрѣдъ камънака на рѣчището има единъ голѣмъ изворъ съ изобилна гореща вода; този изворъ се казва „парилото“. Отъ извора веднага се начева силенъ ручей, който слѣдъ 5—6 крачки се излива въ р. Канина. На този изворъ единъ кървопиецъ отъ с. Гърменъ по два пжти въ седмицата съ рогъ смуче кръвта на болни хора; на всѣки рогъ кръвъ вземалъ по 20 пари.

Извора „парилото“ нѣкога е билъ покритъ, нѣ постройката е отнесена отъ рѣката; и днесъ, когато тя придойде, затрупва извора съ камъне, нѣ селянитѣ го разчистватъ пакъ. Температурата на водата е по-висока отъ 33°R .

Всичкитѣ тѣзи извори се намиратъ въ тѣсната камениста долина на р. Канина.

Горещи извори има и на 2 км сѣверо-източно отъ с. Фотовища въ една долина, кждѣто сж и *фотовишкитѣ бани*. Басейна имъ е постланъ съ мряморни плочи и е покритъ съ сводчата постройка. Стая за събличане нѣма. Водата блика изъ една дупка на стѣната; въ секундата изтича повече отъ единъ литръ вода; температурата ѝ е 31°R . Извора на водата се намира до самата баня. Банята е много мръсна; нѣма врата; лѣтно врѣме пладнуватъ въ нея говедата.

Балдювската баня се намира на 10—15 кр. сѣверо-западно отъ фотовишката. Тя е стара баня, на която басейна още личи; той е постланъ съ мряморни плочи. Покривъ банята нѣма. Водата ѝ е изобилна извира, около единъ литръ вода въ секундата. Температурата на водата въ басейна е 29°R .

Между фотовишката и балдювската бани и около първата има още 4 по буйни и много още малки горещи извори, на които водата непроизводително се излива въ поврага на долината. Освѣнъ тѣхъ на 200—300 ар. по горѣ отъ балдювската баня въ ливадитѣ има мно-

жество горѣщи извори, които даватъ началото на топлия ручей, който тече по дъното на долинката. Българитѣ отъ с. Фотовица възнамѣрявали да капиратъ тѣзи послѣднитѣ извори и по трѣби водата да отведатъ въ селото, кждѣто искали да си построятъ селска баня. Съселянитѣ имъ, турци, обаче, освѣнъ че се не съгласили да имъ помагатъ, нъ имъ забранили даже „да баратъ“ водата.

Съ удивление гледахъ на това земно богатство, което се пилѣе безполезно. Толкова голѣмо количество топла вода — цѣла рѣка — азъ не бѣхъ виждалъ. Какво би било да се каптираше и оползотвореше всичката тази вода!

* * *

На 31 юли азъ напустнахъ неврокопскитѣ бани и пѣша се отправихъ за с. Ковачевица, което се намира на 2—3 часа пѣтъ нагорѣ възъ р. Канина. Бѣхъ чулъ, че въ това село имало нѣкакъвъ камѣкъ съ римски надписъ, та отивахъ да го видя.

Идейки за с. Ковачевица, другаритѣ ме прѣведоха прѣзъ тѣхното село *Лѣщенъ*, което е на 1 $\frac{1}{2}$ часа отъ банитѣ, високо върху хълма на лѣвия брѣгъ на р. Канина. Въ лѣщенската черква, строена е прѣзъ 1837 г., обърна ми вниманието едничката бѣла плочка на пода ѝ; върху нея има изобразенъ „тракийски конникъ“, каквито много ги има въ софийския музей. Селянитѣ незнайтъ откъдѣ е донесена тази плочка; тѣ доста отдавна я гледали да се бѣлѣе въ черквата, безъ да подозиратъ, че на нея има изображение.

Слѣдъ една-часова почивка лѣщенчане ми дадоха единъ човѣкъ да ме заведе до с. Ковачевица. Къмъ 10 ч. прѣди пладнѣ азъ вече бѣхъ въ туй село.

Ковачевица ми направи впечатление съ свойтѣ кѣщи; всички почти сж двѣ три етажни, назидани единъ надъ други върху улицата; за това селото прилича на голѣмъ манастирски чифликъ. Разпитахъ селянитѣ за камѣни съ надписи. Веднага ми съобщиха, че въ черковния дворъ се търкалялъ такъвъ единъ каменъ. Дѣйствително, задъ черквата въ бурена намѣрихъ откъслѣкъ отъ бѣлъ мраморенъ стълбъ съ надписъ. (Той е обнародванъ отъ г. P. Perdrizet, *Trois inscriptions latines de Roumélie*, p. 548, въ *Bulletin de correspondance hellénique* 1900, затова ний и го изоставяме. Нъ трѣба да прѣведемъ обясненията на френския ученъ върху тоя надписъ, тъй като иматъ значение за миналото на тази мѣстность. „Камѣкътъ“, казва г. Perdrizet, е навѣрно, милиаренъ граниченъ знакъ. Той съдържа нѣколко надписи, отъ които двата послѣдни най малко свидѣлствуватъ за работи на поправки, еднитѣ извършени прѣзъ врѣмето на Константина, Констанса и Константа между 337 и 340 г., другитѣ въ второто полугодие на 383 г., защото прѣзъ мѣсець януари 383 г. Теодосий даде титлата августъ на сина си Аркадия и прѣзъ августъ сжщата година биде убитъ Грацианъ близо до Лионъ.“ — „Тоя текстъ е интересенъ първо защото произхожда отъ страна съвсѣмъ неизползувана — и по причина — че оттамъ нѣма още надписи. Даже отъ Никополь нѣма до сега обнародвани такива: *tituli nulli sunt*, казва

за тоя градъ М. Калопотакисъ (въ съчинението: De Thracia provincia romana. р. 39). — Нъ голѣмия интересъ отъ нашия пограниченъ милиаренъ камѣкъ е, че той ни посочва съществуването на римски пѣть, който ний незнаехме до сега. Този пѣть трѣбало да съединява прѣзъ Родопитѣ Nicopolis ad Nestum и Boz Dag, Пловдивъ съ via Egnatia, т. е., тѣй да се каже съ пѣтя, който идвалъ отъ Римъ. Нѣма вече за сега пѣть, който да води отъ Неврокопъ за Пловдивъ: огромната маса на Родопата не е вече проходима, освѣнъ чрѣзъ пѣтеки. Стария пѣть не е отговарялъ на търговскиѣ нужди, напротивъ, и природата не позволявала да се построи такъвъ. Слѣдователно, тоя пѣть билъ направенъ по военни съображения за да прѣкара бърже въ срѣдата на Тракия западнитѣ войски и ония отъ Македония. Владичествата на Грацияна, Валентиана II и Теодосия бѣха страшенъ периодъ за Тракия, между Хема и Родопитѣ, по причина на нахлуванията, подновявани безпрѣстанно отъ готитѣ. Пѣтя, за който ний говоримъ може би датира отъ IV вѣкъ; въ всѣки случай, може да се каже, че той е билъ подържанъ съ достатѣчна грижливостъ отъ императоритѣ, чиито имена сж означени въ граничния камѣкъ отъ Ковачевица.

„На българскитѣ учени прѣдстои да издиратъ слѣдитѣ на пѣтя отъ Неврокопъ за Пловдивъ. Вѣроятно е, да е сжщия оня пѣть, за който говори В. Кжичовъ „Той казва: „Отъ Неврокопъ излиза на изт. конски пѣть, който минава р Мѣста на голѣмъ дървенъ мостъ. Щомъ пѣтя мине рѣката, почва да възлиза по ребрата на Родопитѣ. Отива прѣзъ помашкитѣ села Джбница и Крушово и стига за 4 часа българо помашкото турско село Долянъ . . . Оттукъ пѣтя слиза въ долината на р. Бистрица, която е многоводенъ притокъ на Мѣста, минава я и за 1 часъ достига помашко българското село Сатовина. Наченва се наново усилено качване по стрѣмни планински склонове и за 3 часа се достига Доспатската Алпийска поляна (Доспатъ-Яйла), прорѣзана отъ р. Рата (Доспатъ-Дере). Тая поляна е висока 1200 м. и по нея има много куцовлашки лѣтни колиби При прѣхода на рѣката сж доспатскитѣ ханове. За половинъ часъ се минава поляната и пѣтя настѣпва най-труднопроходимата си часть. Минава главния родопски гребенъ прѣзъ единъ проходъ високъ 1719 м. Възлизането се продължава 2 часа. На върха на прохода е турско българската граница. Оттамъ пѣтя слиза право на сѣв. за Батакъ и по-нататѣкъ се наченва шосе за Пазарджикъ“. (Пѣтни съобщения въ Македония извл. отъ Воененъ журналъ 1898 г. стр. 12—13). Нека прибавимъ тукъ, че отъ Неврокопъ водятъ и други конски пѣтища: именно, минава се Мѣста прѣзъ Фотовища, Скрѣбатно, Ковачевица или прѣзъ с. Лѣщенъ—Ковачевица, нататѣкъ пѣтя върви прѣзъ Караорманъ и оттукъ по двѣ посоки може да се стигне до границата. Прѣзъ Ташъ-Боязъ за Батакъ или се минава между платото Доспатъ и Ташъ-Боязъ за чепинското корито. На сѣвероизтокъ отъ Караорманъ къмъ българската граница не далечъ отъ мѣстността »манастирщице« на една суходолица се намиратъ остатки отъ голѣмъ камененъ мостъ съ огромнъ сводъ Мостътъ е, навѣрно, отъ римско врѣме. Арката

посрѣдата отчасти е съборена. (Тѣзи свѣдения ни даде редакторътъ на Прѣпорець г. В. Пасховъ, който е родомъ отъ тѣзи мѣста). Този мостъ, споредъ насъ ще послужи като основа за опрѣдѣляне посоката на стария римски пѣтъ, който съединявалъ *тракийската равнина съ блѣморския брѣгъ*. По сѣщия пѣтъ трѣба да е миналъ и Александъръ Велики, когато се отправилъ срѣщу тракитѣ и скититѣ къмъ Дунава, прѣди да прѣдприеме походитѣ противъ Гърция и Персия. *Ἐπιπέδον δὲ ἐξ Ἀμφιπόλεως ἐμβαλεῖν ἐς Θράκην τὴν τῶν αὐτονομῶν καλουμένων Θρακῶν, Φίλιπποις πόλιν ἐν ἄριστερῇ ἔχοντα καὶ τὸν Ὄρβηλον τὸ ὄρος. Διαβὰς δὲ τὸν Νέσσον ποταμὸν λέγουσιν ὅτι δεκαταῖος ἀφίκετο ἐπὶ τὸ ὄρος τὸν Αἴμον. Ἀρριανὸν Ἀνάβασ. cap. I.* Александъръ Македонски отъ Амфиполъ нахлулъ срѣщу автономнитѣ траки. Миналъ рѣката Нестосъ (Мѣста) и му осанали въ лѣво градътъ Филиппи и планината Орбелъ (Пиринъ планина) и слѣдъ десетдневнo пѣтуване стигналъ Стара планина, дѣто тракийскитѣ племена му оказали съпротивление. Тогава той посѣтилъ и прочутия родопски оракуль). (Ред.).

Този стѣлбъ е донесенъ отъ мѣстността „*манастирище*“, която се намира въ планината Кара-Орманъ (Родопитѣ) на 3¹/₂ часа нагорѣ отъ Ковачевица. На това мѣсто имало развалини, които били вече обрастнали съ растителность (дървета, трѣва, храсте) По развалинитѣ имало каменни, цилиндрически стѣлбове отъ бѣлъ мряморъ. На около развалинитѣ се намирили кръсчета и разни желѣзурии.

Слѣдъ като пообѣдвахъ въ Ковачевица, трѣгнахъ обратно за Неврокопъ. трѣбраше да мина р. Канина по единъ сводчатъ мостъ, който за спасение на душата си въ 1894 г. е билъ съградилъ селнина отъ Ковачевица Стойчо Сарафовъ. Този благодѣтель е билъ убитъ отъ дрѣновскитѣ турци съ тояги прѣзъ 1903 г. Ковачевица се гордѣе съ още единъ такъвъ благодѣтель — Джорджо Димитровъ. Въ 1893 г. той съградилъ на свои разноски въ селото прѣкрасно двуетажно училище. Въ салона на училището, редомъ съ портрета на Негово Блаженство Екзарха, висѣше и този на дѣдо Джорджо. Освѣнъ това въ селото видѣхъ нѣколко чешми, съградени отъ благодѣтели за „*селско ползваніе и за дѣшевно спасеніе*“.

Идейки къмъ Неврокопъ, се отбихъ въ с. *Скрѣбатно*. Слушалъ бѣхъ, че въ това село имало нѣкакво „старо грѣцко писмо на заешка кожа“, та любопитствувахъ да видя този ржкописъ. Дѣйствително, имало такъвъ ржкописъ, който билъ „важенъ нѣкакъвъ документъ“, нъ азъ не можахъ да го видя, защото пригѣжателя му „неможа да го намѣри изъ книжята си“. Синътъ на дѣдо попа е интеллигентенъ и е желателно да се погрижи за обнародването му.

(Слѣдниятъ надписъ билъ изрѣзанъ върху една плоча, дълга 55—60 сант. и широка 35—40 сант.; тя се намирала въ с. Гърменъ прѣдъ кжшата на единъ селски чорбаджия. Половината частъ отъ надписната плоча била счупена още прѣзъ 1886 г. Писмото било съ едри буква доста красиви. Намѣрена е била около мѣстността, дѣто се намиралъ стария градъ *Nicopolis ad Nestum*. Копие отъ него е далъ г. Константинъ Атанасовъ (сега помощникъ библиотекаръ на

софийския университетъ) на покойния В. Д. Стояновъ, тогава директоръ на софийската народна библиотека и музей. Сега писмото се съхранява въ архивата на музея.

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ

ΦΛΑΒΙΟΣ ΔΙΖΑΛΑΣ ΕΖΒΕΝΕΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΤΟ
 ΚΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ο ΛΥΝ ΙΑΣ ΚΑΙ ΡΟΙΜΗΛΗ-
 ΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΡΗΣΑ ΠΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΟΥΚΥΣΙΔΑΝ-
 ΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΗΛΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΖΡΑΙΚΗΣ ΚΑΙ
 ΑΘΙΟΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΙΟΛΗΤΙΚΗΣ ΤΟΝ ΤΡ
 ΚΑΙ ΤΟ ΞΟΑΝΟΝ ΑΝΕΘΗΚΑΝ ΑΥΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΙΟΣ
 ΑΥΤΟΥ ΡΕΠΤΑΤ ΣΡΚΟΣΗΡΑΚ ΔΟΥΘΥΓΑΤΗ-
 ΡΚΑΤΕ ΠΙΤΑΓΗΝ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΗΝ
 ΤΕΟΥΣΙΑΝ ΚΑΙ ΝΟΝ ΠΛΩΤΟΣ ΚΑΤΕΔΕΙΞΕΝ
 ΙΕΡΑΤΗΣ ΚΑΣΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΝ ΚΕΙΡΙΑ-
 ΡΟΙΣ ΩΣ ΕΠΕΤΡΕΦΕΝ ΤΕ ΚΑΙ ΕΚΕΛΕΥ-
 ΣΕΝ ΘΥΣΙΑΣ ΑΙΓΗΡΙΑ ΔΗΗ ΓΛΑΕΝΟΣ ΗΝ ΦΛΑΒΙΟΣ
 ΔΙΖΑΛΑΣ ΕΖΒΕΝΕΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΙΟΣ ΑΥΤΟΥ Ρ
 ΤΑ ΣΡΚΟΣΗΡΑΚ Η ΔΟΥΘΥΓΑΤΗΡ
 ΚΑΙ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΘΥΓΑΤΡΟΣ ΕΑΥΤΩΝ ΑΙΔΕΖΥ-
 ΡΕΟΣ ΟΙΝΕ ΟΡΚΟ ΠΗΣΑΝΑ
 Μ·ΥΟΙ ΚΑΙ Ο ΑΔΕΛΦΟΣ ΑΥΤΟΥ ΙΚΕΤΗΣ ΩΣ
 ΚΑΙ Η ΜΗΤΗΡ ΑΥΤΩΝ ΔΙ ΑΝΜ
 ΚΑΙ ΖΒΕΝ ΣΤΗΡΟΥ ΑΥ ΦΙΛΗΣ ΑΥΤΩΝ
 ΚΑΘΩΣ ΟΥΝ ΔΗΚΡ ΥΠΟΥ
 ΜΑΚΑΙ ΕΦΕΤΟΝ ΔΕΞΕΣΤ ΙΚΑΙ ΠΡΟΒΑΤΟΝ ΚΑΙ
 ΑΠΓΑΤΕ ΚΥ

Ἀγαθὴ τύχη.

Φλάβιος Διζάλας Ἐξβένεος τοῦ Ἀματόκου στρατηγὸς Ὀλυνθίας καὶ Ροιμηλητικῆς(?) καὶ Δοησαπλικῆς(?) καὶ Θουκυσιδαντικῆς(?) καὶ . . . σηλητικῆς καὶ Ζοαϊκῆς, καὶ Ἀθιουσιτικῆς(?) καὶ Βιουλητικῆς(?) τ . . . καὶ τὸ ξόανον ἀνέδηξαν αὐτὸς καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάτερος(?) Ἡρακλείδου θυγάτηρ, κατ' ἐπιταγὴν τῆς κυρίας Ἀρτέμιδος, τὴν τε θυσίαν καὶ τὸ ξόανον πιστῶς(?) κατέδειξαν ἱερὰ τῆς κυρίας Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Κειοπάροις(?), ὡς αὐτὰ ἐπέτροψέν τε καὶ ἐκέλευσεν θυσιάσαι, ἐπειδὴ ἠγγεμενος ἦν Φλάβιος Διζάλας Ἐξβένεος καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάταρος, Ἡρακλείδου θυγάτηρ . . . (ὕπερ ἑαυτῶν), καὶ ὕπερ τῆς θηγατρὸς ἑαυτῶν Αἰδεξόρεος(?) Οἰνεορκόπης(?) ἀναθεῖναι(?) . . . . καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἰκέτης, ὡς καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν . . . . . καθὼς οὖν δη . . . Ἐνίπον ὁ Μακεφετον(?) δέξασθαι καὶ πρόβατον καὶ αἰγά τε . . . τῇ κυρίᾳ(?) Ἀρτέμιδι(?).

Горѣизложениятъ камененъ надписъ е твърдѣ важенъ че ни донася нѣколко неясни имена на стратегии, каквито не се срѣщатъ, нито у Плиния*), нито у Птоломея**), нито даже въ свѣрлигския камененъ надписъ***). Той, ако и да не е ясенъ и непъленъ, все пакъ ще заема първостепенно мѣсто при рѣшението на въпроса : на колко стратегии се е подраздѣляла Тракия въ римско врѣме? Прѣдъ видъ на посоченото значение на нашия надписъ редакторътъ на „Минало“ прѣзъ 1908 г., слѣдъ прѣсловутия хуриетъ, се отправи прѣзъ чепинското корито за горното течение на р. Мѣста съ цѣлъ между другото да се набди и съ точна фотографическа снимка или естампажъ отъ надписа, като сжщеврѣненно провѣри и други научни въпроси. „Прѣзъ Аврамовитѣ колиби прѣминахъ границата и стигнахъ дѣсния ржкавъ на р. Мѣста. Оттамъ кждѣ по течението на ржкава, кждѣ изъ хълмове и нанодолица стигнахъ градецътъ Якуруда, кждѣто се констатира, че има остатки отъ македоноримската епоха, монети и тухли и други развалини. На другия день потеглихъ за Неврокопъ, пжтя върви по лѣвия брѣгъ на рѣката, нѣ лесно се минава прѣзъ нея, подирѣ пжтя се изкачва изъ хълмове, на които се виждатъ колибитѣ на бабешкитѣ

*) Nat. Hist. 4, 40 гл Thracia sequitur, inter validissimas Europae gentes, in strategias quinquaginta divisa, и още въ сжщата глава той споменува regio Astice и regio Caenica.

**) Ptol. III 11, 6: Стратηγίαι δὲ εἰσὶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανθελητικῆ, Σαρδικῆ, Οὐσδικησιακῆ, Σελλητικῆ, πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελοίως στρατηγίαι Μαιδικῆ, Δροσικῆ, Κοιλητικῆ, Σαπαϊκῆ, Κορπιλικῆ, Καννικῆ καὶ ὕπερ μὲν Μαιδικὴν Βεσσικῆ, ὕφ' ἣν Βεννικῆ, εἶτα Σαμαϊκῆ· παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίονθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἢ Ἀστικῆ στρατηγία.

***) Σηλητικῆ ὄρεινῆ; Δενθελητικῆ πεδιασία . . . Виж. Г. Казаровъ, Приносъ къмъ историята на София, 1910 г. стр. 15—16.

помаци. Слѣдъ продължителенъ скученъ ходъ стига се до минерална баня при с. Елешница. До нея се издига величествена тракийска могила, която прѣди двѣ-три години била разкопана отъ иманяри. Не се знае, какво е било открито при разкопаванието ѝ. Растоянието на банята отъ с. Елешница е около половинъ часъ. А селото е отдалечено отъ българската граница около 4 часове. (Въ картата на В. Кжичовъ с. Елешница е поставено на самата гранична межда). Подиръ 1^{1/2} часъ пжтъ стигнахме мѣстността „Гостунъ“. При гостунскитѣ ханища прѣнощувахме. На утрѣнъта минахме крѣменскитѣ ханове и подиръ малко „момина клисура“ и се опжтихме за с. Скрѣбатно, защото спжтницитѣ ми бѣха отъ това село. Отъ Скрѣбатно изпратихъ човѣкъ въ с. Осиково за да повика тогавашния учителъ г. Илия Пасховъ, (сега свещеникъ въ с. Фотовище), който бѣше съобщилъ въ министерството още прѣзъ 1895 г. за сжществуването на нашия камененъ надписъ. На сжщия день учителя се яви въ Скрѣбатно. Съ него се опжтихме прѣзъ неврокопскитѣ бани за с. Гърменъ за да копирамъ надписътъ. Указа се, че кжщата, дѣто се пазела плочата съ надписа, изгорѣла. Направихъ раскопки на мѣстото, дѣто стоела плочата, нъ нищо не се намѣри! Разочарованъ отъ несполуката, придруженъ отъ св. Илия Пасховъ, разгледахъ базиликата св. Недѣля съ подната мозайка. Подирѣ разгледахъ и остаткитѣ отъ оградата на крѣпостъта Nicopolis, която по всѣка вѣроятность е построена слѣдъ втората война на императора Траяна съ дакитѣ (105—106 г.) когато настаналъ миръ*). (Азъ държа, че базиликата е отъ първитѣ врѣмена на християнството (прѣди покрѣстването на словѣнитѣ) и считамъ подната мозайка като продължение на римската отъ язическо врѣме. Словѣнитѣ и българитѣ като християни едвали сж постилали храмоветѣ си съ мозайка. Поне до сега не се е открило подобно нѣщо).

---

*) Като се върнахъ въ София получихъ писмо отъ свещ. Илия Пасховъ, въ което ми се съобщаваше, че въпросната плоча се намирала сега въ с. Ковачевица, кждѣто била прѣнесена отъ Гърменъ отъ учителя Ковачевъ. Когато бѣхъ въ Неврокопъ не ми съобщили, кждѣ се намира надписътъ, защото ме считали привърженикъ на вжтрѣшния македонски комитетъ, защото случайно пжтувахъ съ войводата г. Малчанковъ, който принадлежалъ на фракция противна на Санданиститѣ. Прѣдъ видъ на важностьта на гърменския надписъ подканяме българскитѣ свещеници и учители да се погрижатъ да ни снабдятъ съ точно копие отъ надписа, и за трудътъ си ще бждатъ прилично възнаградени. Ред.

Г. Баласчевъ.

Същински ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха (1258—1277 г.)?

Отъ прѣди нѣколко мѣсеци притежаваме вече напълно научно издание на българскитѣ хрисовули. То е придружено и съ фототипически снимки, които даватъ възможность да се контролиратъ и най-незначителнитѣ съмнѣния въ текста.*) А съ туй се открива тежка задача за българския изслѣдователъ, да проучи по най-строгъ критически начинъ автентичността на тѣзи нѣколко паметници, останали намъ отъ древността. Слѣднитѣ редове иматъ за цѣль да отговорятъ на въпроса: автентиченъ ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха, даденъ на вирпинския манастирь Св. Георги „**прѣмо Скопий градъ надъ Герѣкж**“? — Почти общоприето е отъ словѣнската наука, че въпросниятъ хрисовулъ е автентиченъ. За такъвъ го счита и почт. професоръ г. К. Иречекъ въ послѣдния си трудъ *Geschichte der Serben*, S. 317 (*Überdies besass Zar Konstantin selbst eine Zeitlang die Landschaft von Skopje und bestätigte bei einem persönlichen Besuch derselben dem Kloster des heiligen Georg auf dem Berge Virpino alle Besitzungen*). На послѣдъкъ пѣкъ г. проф. Гр. Ильинскій, издателя на нашитѣ грамоти (комуто българската наука трѣба да бжде признателна), се опитва на палеографическа, филологическа и историческа основа да прѣмахне и ония незначителни съмнѣния, които се пораждаха, поради нѣколкото фактически погрѣшки, каквито се срѣщатъ тукъ-тамъ изъ текста на грамотата. (Считатъ нашу грамоту фальсификатомъ не дають намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя, стр. 108).

Прѣди всичко нека изтъкнемъ слѣдното, което не е взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ, именно: взирайки се по-внимателно въ текста на хрисовула, оставаме изненадани отъ една груба языкова грѣшка. Така на примѣръ четемъ: **ѡбрѣте царство**

*) Гр. А. Ильинскій, *Грамоты болгарскихъ царей*, съ приложеніемъ семи фототипическихъ снимковъ. Москва 1911 г. Българскитѣ хрисовули сж издани и отъ Шафарика и Срезневски и др., но тѣхнитѣ издания не удовлетворяваха напълно научнитѣ трѣбвания.

ми манастирь... създадена Романомъ..., царемъ; и още по нататъкъ: като билъ манастирътъ разрушенъ отъ нѣкакво нападение на агаряни, билъ на ново съзидаенъ отъ императ Алексия Комнена, и пакъ... кнѣ Ялѣксійемъ црѣмъ създаенъ и въздвиженъ и прославленъ, и мнозѣми... цри подарованна и покрѣпленна... Отсутствието на съгласуване между манастирь и създадена, и въздвиженна и прославленна и пр. неволно ни кара да се запитаме, какво ималъ прѣдъ видъ писвачътъ на грамотата, та допусналъ горната граматическа погрѣшка? Отговорътъ на зададения въпросъ намираме въ самия хрисовулъ, именно въ редоветѣ 84 и 85, дѣто четемъ: *тѣмъ ꙗко да ꙗ цркви ѿтѣмъ Георгию...* *все тѣмъ цркви ѿтѣмъ Георгию.* (Отъ тоя родъ примѣри се намиратъ въ текста цѣла редица (редове 90 и пр.). И до като се съмнѣваме да ли е прѣпостроилъ императорътъ Алексия Комненъ црква или манастирь надъ р. Серѣвж до Скопие, ето че старосърбския жезнеописатель на кралъ Стеф. Милутина, като изброява благодаренията, които направилъ Милутинъ на токо що завладанитѣ отъ Византия български земи въ Македония, пише: *И създа... и црковъ глаголюмоу Троиероучицоу въ славянѣмъ градѣ Скопии, и црковъ светаго Георгиа на рѣцѣ Серакѣ, и црковъ светаго Константина въноутрѣ града Скопия...* Едва-ли подлежи на съмнѣние, че въ този случай не става дума за сжщата црква, за която се говори и въ хрисовула. Ще забѣлѣжимъ още, че и къмъ края на XIII вѣкъ св. Георги на вирпинското бърдо до Скопие е прѣставлявало црква, а не манастирь. Нѣ тукъ изпжква другъ въпросъ, именно: защо да е създалъ црквата св. Георги кралъ Милутинъ, когато тя била прѣпостроена още отъ императора Алексия Комнена? Съ други думи извѣстието въ хрисовула ли е по-вѣрно, или онова на старосърбския жезнеописатель? На този въпросъ за сега е мжно да се отговори. Обаче за примирение на разногласието въ горнитѣ извѣстия може само да се *предположи*, че црквата св. Георги *прѣмо Скопии града*, трѣба да е била разрушена прѣзъ борбата между Милутина и Византия, когато послѣдната съ татарски и турски наемни войски, подъ прѣдводителството на Черноглава (Карабашъ) нахлу къмъ Липлянъ и Призрѣнъ и въ вжтрѣшността на Сърбия *)

Между това въ нешия хрисовулъ се наброяватъ и редица имена на византийски и български царе и сърбски крале, които съ хрисовули сж правили подарѣци на манастиря. Тѣ били прѣдставени ужъ на царъ Константина Асѣня. Казва се на примѣръ въ хрисовула: „Изнесе прѣдъ царство ми архимандритъ чьстнаго храма того Варлаамъ, правила и хрисовула. Стѣгихъ и правовѣрныхъ царей прѣжде мене бывшихъ, и крали

*) Минало кн. 5-6 стр. 24-25.

и сѣаго Романа царѣ. Диогена царѣ. сѣаго Петра царѣ. кирь Никифора царѣ. и прочиихъ. и сѣаго кирь Алексіа царѣ. Калоіюана царѣ. кирь Маноила царѣ. кирь Тодора царѣ. кирь Исакѣ царѣ. сѣаго Симеона Неманж дѣда царству ми. Ватацѣ царѣ. Калимана царѣ. любезно царство ми приеъмь. и прочете. не потворихъ ни прѣврѣдихъ. нѣ изправивъ и крѣпчаише утврѣдихъ. паче всѣхъ царей и крали вышеписаныхъ“.

(редъ 8—13). Огъ цитираното личи, че въ хрисувула се казва, какво византийскія императоръ Романъ II (1067—1071 г.), строительтъ на църквата, е далъ правила и хрисувулъ, както и императорътъ Диогенъ. Но отъ историята точно се знае, че Романъ и Диогенъ сж едно и сжщо лице. Това е отбѣлѣзала критиката, а сжщо и г. проф. Гр. Ильинскій (грамота рѣзко противорѣчитъ своему же свидѣтельству, 1) говоря о царяхъ Романѣ и Диогенѣ какъ о двухъ разныхъ лицахъ (стр. 108, Грамоты болгарскихъ царей). — Слѣдъ това въ нашия хрисувулъ се пише, че и българскія царь св. Петъръ, синъ на императора Симеона велики, е правилъ благодѣяния на сжщата църква. Както е извѣстно, св. царь Петъръ е живѣлъ прѣзъ 927—969 г., а църквата св. Георги е била построена подиръ единъ вѣкъ приблизително, та царь Петъръ не е ималъ възможность да ѣ издава хрисувулъ или правила. [И²) упомина въ числѣ грамотъ, предъявленныхъ архимандритомъ Варлаамомъ болгарскому царю, грамоты сѣаго Петра ѣ, который жилъ, какъ извѣстно, гораздо ранѣе императора Романа II] (стр. 108). Интересно е да се знае, какъ оправдава тѣзи фактически погрѣшки въ хрисувула г. Ильинскій. Той продължава: „Что изъ этого слѣдуетъ? То-ли, что мы толкуемъ имя основателя монастыря невѣрно, или то, что царю были показаны фальсифицированные документы? По нашему мнѣнію, ни то, ни другое. Считать нашу грамоту фальсификатомъ не даютъ намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя. Кромѣ того, совершенно неправдоподобно, чтобы грубый подлогъ игумена Варлаама могъ остаться обнаруженнымъ съ перваго же раза: Болгарія XIII в., безъ сомнѣнія, хорошо помнила, что царствованіе царя Петра отдѣлено отъ царствованія Романа слишкомъ столѣтнимъ промежуткомъ времени. Если это такъ, то намъ не остается другого способа выпутаться изъ противорѣчій, кромѣ предположенія, что 1) невѣжественный писецъ *bona fide* принялъ одно и то же лицо — Романа — Диогена за двухъ разныхъ лицъ, и 2) что подъ именемъ св. царя Петра слѣдуетъ разумѣть не сына царя Симеона Петра (927—965, по-правилно 969 г.), а одного изъ основателей Второго Болгарского Царства, союзника покорителя Скопя Стефана Немани, Петра Асѣня (1186—1196).

Г-нъ Ильинскій вслѣдствие палеографическитѣ и языковитѣ си проучвания прѣдрѣшава нашия въпросъ за автентичността на хрисовула и даже се напѣва да оправдае историческитѣ грѣшки съ нѣкакво си *bonna fide* (съ добра вѣра), а относително причисляването на св. царь Петра между благотворцитѣ царе изказва мнѣние, че св. царь Петъръ трѣбва да е билъ братъ на Асѣна I, съюзникътъ на сѣрбскія великъ жупанъ Стефанъ Неманя, който къмъ края на XII вѣкъ завзелъ отъ Византия една часть отъ сѣверна Македония (1189—1190): **Съи же Стефанъ Неманя . . . разсипа грѣковъ градъ Средиць и Петръникъ и Землянъ и Бельбуждъ и Житомирскъ и Скопикъ и Лешскъ** (Даничић, I стр. 339). По поводъ на туй ще кажемъ, че не бива да се прѣнебрѣгва фактътъ, какво нито царь Петъръ, нито братъ му Асѣна I, сж владѣли скопската областъ, за да могатъ да дадатъ на църквата св. Георги хрисовулъ. Границитѣ на Асѣновата и Петрова държава тогава не се простирали по на югъ отъ софийската хора. При туй царь Петъръ II, Асѣнъ никждѣ не се споменува като български светия, („Что касается до атрибута *святкии*, съ которымъ является царь Петръ въ грамотѣ, то онъ, можетъ бытъ, служить отголоскомъ неизвѣстнаго до сихъ поръ историческаго факта: мученическая кончина Петра Асѣня могла дать поводъ болгарской церкви возвести его въ ликъ святыхъ. Въ крайнемъ случаѣ, если это прѣдположеніе недопустимо, мы готовы видѣтъ здѣсь смѣшеніе писцомъ Петра Асѣня съ Петромъ Симеоновичемъ, но никакъ не можемъ съгласитя съ Шафарикомъ (Památky, str. 27) и Кънчевимъ (Пер. сп. LV—LVI стр. 86), которые отождествили послѣдняго съ Петромъ грамоты, а Романа — съ Романомъ Петровичемъ (968—976): какимъ образомъ Петръ могъ осыпать дарами монастырь, когда онъ еще не существовалъ“? Не устранится это противорѣчіе и въ томъ случаѣ, если мы вмѣстѣ съ Иречкомъ (Исторія болгарь, стр. 513) будемъ считать основателемъ монастыря внука Самуила Гаврила—Романа (114—1015): Иречекъ могъ высказать такое предположеніе только оставляя открытымъ вопросъ объ отношеніи Романа, какъ основателя монастыря, къ Петру“.

Наведохме горния цитатъ, за да посочимъ, и какви още исторически несъобразности се съдържатъ въ нашата грамота, и до колко снисходително се отнасяла спрѣмо тѣхъ критиката, като залѣгала да ги примирява съ дѣйствителния ходъ на историческитѣ събития. Нъ нека продължимъ анализа. Въ хрисовула се казва още, че архимандритътъ Варлаамъ прѣдставилъ на царь Константина Асѣня правила и хрисовулъ отъ кир Тодора *црк.* Критиката въ този императоръ съглежда „Едодора I (1204—1222 г) Ласкариса“, безъ да се е съобразила съ суровата дѣйствителность, че този никейски императоръ не е владѣлъ никога скопската областъ. Während der Belagerung von Konstantinopel durch die Lateiner benutzte der Bulgare Kalojan

die allgemeine Verwirrung zur Okkupation des byzantinischen Westens, von den Bergen bei Sofia bis zur Grenze von Thessalien, mit den Städten Prizren, Skopje, Ochrid und Berrhöa. (Const. Jireček, Geschichte der Serben S. 288). Слѣдъ трагичната смъртъ на царь Калояна прѣдъ Солунъ (1206г.), скопско падна подъ властѣта на българ. севастократоръ Стрѣзъ, а подиръ неговото коварно убийство отъ сърбитѣ около 1215 г., Скопие съ околността завладѣ епирскитѣ деспотѣ. (Das Gebiet des Strêz fiel weder Boril von Bulgarien, noch Stephan von Serbien zu, sondern den näheren Nachbarn, teils den Lateiner von Thessalonich, welche Prosêk in Besitz nahmen, teils den Griechen von Epirus, die sich in Skopje festsetzten. (Const. Jireček S. 293). — Може би тукъ подъ думитѣ „кирь Теодора царѣ“ трѣбва да се подразбира киръ Тодоръ, епирскитѣ деспотѣ, който слѣдъ завземането на солунското царство отъ латинитѣ, бѣ тържествено коронясанъ за царь отъ охридскитѣ архиепископъ Димитрия Хоматиана 1223 г. Границитѣ на неговото царство тогава дѣйствително се простирала на сѣверъ отъ Скопие и Дебъръ. — Между туй тукъ трѣбва да се обърне особено внимание и на слѣдното твърдѣ харктерно извѣстие въ нашата грамота. Въ нея на нѣколко мѣста срѣщаме фразата *правовърныхъ царей прѣжде мене бывшихъ и крали и още: и крали вышеписанныхъ* и пр. Отъ цитираното става ясно, какво въ нашия хрисовулъ се приписватъ и на сърбскитѣ крале подарявания на грамоти, и то прѣди издаването на хрисовула отъ царь Константина Тиха, комуто биле прѣдставени такива отъ игумена на вирпинскитѣ мѣнастирь св. Георги!? Въ този случай критикътъ неволно се запитва: кои сж били тѣзи сърбски крале, които прѣди царь Константина Тиха сж имали възможность да обдаряватъ мѣнастиря съ хрисовули? За разрѣшението на този въпросъ трѣбва ни да направимъ краткъ излетъ въ исторіята на сърбскитѣ крале прѣзъ първата половина XIII и тѣхното властвуване надъ скопската областъ. Прѣзъ 1217 г. билъ коронясанъ великиятъ жупанъ Стефанъ за краль на сърбитѣ и получилъ прозвището „първовѣнчанъ“. Нъ, както се изложи по-горѣ, той никакъ не е завладѣлъ скопско (Ст. Станојевитѣ, Историја српскога народа стр. 119—111, изд. второ и на картата „Држава Стефана Првовенчаного“). Слѣдователно, краль Стефанъ I не е могълъ да издаде хрисовулъ на вирпинскитѣ мѣнастирь, толкозъ повече, че силния Асѣнъ II слѣдъ сражението при Клокотница 1230 г. вече владѣше и скопската страна, както туй се установява отъ търновскитѣ камененъ надписъ и отъ грамотата, дадена на дубровничскитѣ търговци*). Нъ и наследникътъ на първовѣнчания, краль Ст. Радославъ (1228—1234 г.), не можалъ да

*) Mühelos besetzten die Bulgaren den ganzen Westen, von Adrianople über Skopje und Ochrid bis Durazzo. Const. Jireček, Geschichte der Serben, S. 303.

разшири границитѣ на държавата си по южна посока. Напротивъ, той се принудилъ да отстъпи кралския прѣстолъ на брата си Владислава (1234—1243 г.), който стана зеть на Асѣня II. Нъ слѣдъ смъртта на Асѣня II и Владиславъ билъ заставенъ да се откаже отъ кралския прѣстолъ въ полза на по-младия си братъ Ст. Уроша I (1243—1276 г.). По туй врѣме гр. Скопие съ околността му никакъ не е падналъ подъ властта на сѣрбскитѣ крале. Слѣдователно, послѣднитѣ не сж могли да иматъ случаи да издаватъ кралки грамоти на вирпинския мѣнастирь, който се падалъ въ чужда за сѣрбскитѣ крале територия. Отъ сѣрбскитѣ владѣтели до заемането на българския прѣстолъ отъ Константина Тиха, само великиятъ жупанъ Симеонъ Неманя, който се падалъ дѣдо на царъ Константина, е завладѣлъ за кратко врѣме гр. Скопие съ околността, както това се изложи по-горѣ.

Между туй, най-важното въ нашия хрисовулъ, върху което трѣбва да се спре вниманнето на критика, прѣдставляватъ областитѣ, които сж наведени въ хрисовула, защото въ кръга на тѣзи земи въ Македония царъ Константинъ Асѣнъ е правилъ подарѣцитѣ си на мѣнастиря св. Георги. Така напримѣръ въ вирпинския хрисовулъ царъ Константинъ дава широки права и привилегии на мѣнастиря върху мѣста, които се намиратъ изъ разни области въ Македония. На редъ 13 четемъ: Людіе кой сж обрѣтајтъ въ града Скопскомъ... да не работаѣ въ цринѣ никокѣ работѣ.; въ редъ 32: от Кичавѣя до Тудорова дола; въ редъ 33 се казва: И въ Прилѣпскои области село Крѣпавласы . . . въ редъ 40: въ Положкой области село Рѣчици; въ редъ 48: Прѣзъ лѣчь прѣко Великѣ рѣкѣ, та низъ Великѣ до Хтетовска браздѣ . . .; въ 51 редъ четемъ: И въ горнемъ Полозѣ село . . . въ редъ 56: село Бистрица въ Бабунѣ съ пашица съ лѣтовици съ зимовици. . . въ 62 редъ: метохъ въ Вельбѣжи стѣ Николае. Споредъ хрисовула тогава България трѣбва да е владѣла прилѣпско, кичевско, велешко, скопско, Горни Пологъ, Долни Пологъ, тетовско и велбѣждско (кюстендилско). Въз основа на този документъ историчитѣ сж приели, че „въ послѣдно врѣме Константинъ Тихъ билъ владѣлъ значителна часть отъ Тракия и Македония; въ послѣдната особено Скопие областитѣ Порѣче, Пологъ и околността на Прилѣпъ. (К. Иречекъ, история на българитѣ стр. 354 бѣлг. издание).

Нъ пита се, дѣйствително ли царъ Константинъ Тихъ владѣлъ нѣкога горѣспоменатитѣ области? За да се отговори на поставения въпросъ, прѣди всичко трѣбва да се знае, какво е наслѣдилъ той отъ своя прѣдшественикъ. Отъ византийския

историкъ Георги Акрополита, който живѣлъ по онова врѣме, знаемъ, че прѣзъ 1246 г., когато се чуло, какво царъ Калиманъ билъ отровенъ, никейскиятъ императоръ „Ватацесъ се рѣшилъ тозъ часъ да нападне на българитѣ, за да отнеме отъ тѣхъ онѣзи земи, които нѣкога земалъ съ негово съгласие съюзникътъ му Асѣнъ II“. Въ течение на нѣколко недѣли се подчинила всичката родопска страна заедно съ Цѣпина и Станимака, всички Македония съ Стобъ, Хотово (мѣстоположението не е извѣстно *), Велбуждъ, Скопие, Велесъ, Просѣкъ съ областта Овчеполе на императора Ватацъ. „Между това се възползувалъ и епирскиятъ деспотъ Михаилъ II да заеме Албания и западна Македония. По тоя начинъ въ три мѣсеца биле изгубени всички завоевания на Асѣня II. (К. Ирецекъ, История на българитѣ стр. 344). Непълнолѣтния братъ на Калимана, Михайлъ Асѣнъ (1246—1257 г.) заелъ българския прѣстолъ. „Срѣщу Ватацеса нищо не могло да се направи, трѣбало да се задоволятъ съ миръ и да се откажатъ (българитѣ) отъ изгубенитѣ земи, т. е. отъ половината царство“.

Нъ прѣзъ 1254 г., щомъ като умрѣлъ импер. Ватацъ, царъ Михаилъ Асѣнъ обсебилъ изгубенитѣ по-прѣди земи въ Родопа и Македония. Императорътъ Теодоръ II Ласкаръ успѣлъ да отнеме отъ българитѣ почти всички крѣпости, като завзелъ и Скопие, и Велесъ, и Прилѣпъ, и Овче-поле. Борбата се водила нѣколко години, до като прѣзъ 1256 г. се сключилъ миръ. Тогавашната граница между България и никейската империя е описана, както отъ Акрополита, тъй и отъ императора Теодора II Ласкаръ въ писмото му, обнародвано въ „Минало“ кн. 5—6 стр. 9—10 и стр. 64. Крѣпоститѣ Стобъ, Велбуждъ, Скопие и Враня съ околноститѣ имъ влизали въ грѣцка територия. Не се изминало много врѣме, и Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ Калимана II, който като претендентъ на царския прѣстолъ билъ скоро прѣмахнатъ. Тогава българитѣ избрали на овдовѣлия прѣстолъ Константина Тиха (1258—1277), който наслѣдилъ сжщитѣ граници на югъ; защото историцитѣ не говорятъ за нарушение на мира. Напротивъ,

*) Ето сега какво знаемъ за Хотово:

„По на сѣверъ сжществувалъ е върху една отъ нискитѣ тераси на Пиринъ цѣлъ укрѣпенъ лагеръ съ централна крѣпостъ Мелникъ и съ малки крѣпости на околорѣсть: св. Врачъ, Бѣлица, Градешница и като втора линия Ладарево, *Ласкарево* и *Хотово*; още по-нагорѣ, въ началото на Крѣсенското дефиле, сжществувала е крѣпостъта Крупникъ, на дѣсния брѣгъ на Струма, която тоже издалеко по Каршиака се е пазила съ малки укрѣпления, слѣдитѣ на които и до днесъ личатъ“. П. Дервинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра. Стр. 6. Името Ласкарево трѣба да произхожда отъ императора Теодора Ласкаръ, който миналъ съ войскитѣ си изъ тѣзи мѣста, когато се борилъ срѣщу Драгота.

българитѣ по онуй врѣме се намирали въ добри отношения съ никейцитѣ и Константинъ се оженилъ за Асѣновата внучка Ерина, дъщеря на Теодора Ласкаръ. А на 1261 г. въ Търново гостувалъ Акрополита, изпратенъ при българския дворъ съ политическа мисия.

Прѣзъ 1261—2 г. Константинъ водилъ война съ маджаритѣ, които поддържали роднината си, руския князь Ростислава като претендентъ на българския прѣстолъ*). Походитѣ на маджаритѣ се продължили и слѣдъ смъртта на претендента (1262 г.). Константинъ Тихъ освѣнъ туй трѣбало да се бори и съ втория претендентъ за царския прѣстолъ Мицо, зетъ на Михаилъ Асѣня. Споредъ историка Г. Пахимера Мицо успѣлъ да застави Константина Тиха да се скрие въ станимашката крѣпость, която била византийска. Нѣ скоро Константинъ прѣодолѣлъ, та Мицо билъ принуденъ да прѣдаде на гърцитѣ крѣпостта Месемврия 1264 г., и да бѣга въ Византия („Минало“, кн. 5—6 стр. 11—16). Война съ Византия Константинъ Тихъ водилъ прѣзъ 1265 г. съ помощта на татарски орди, нѣ театъръ на войната служила Тракия, а не Македония. Тази война подробно описва Г. Пахимеръ**).

Слѣдъ смъртта пѣкъ на царица Ирина (1270 г.) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на императора Михаила VIII. За зестра обѣщали да дадатъ на Константина Месемврия и Анхиало. И когато Палеологъ се отказалъ да изпълни обѣщанието си, Константинъ захваналъ да се готви за война. Нѣ византийскиятъ императоръ сполучилъ да прѣдвари нахлуването на българитѣ, благодарение на съюза си съ хана Ногая (комуто изпратилъ за харема и незаконородената си дъщеря Ефросина), отъ могъществото на когото се боели всичкитѣ владѣтели около Дунава и черноморското крайбрежие.

Изложихме горнитѣ събития съ цѣль да посочимъ, че не притежаваме до днесъ извѣстия за завладявания въ Македония, прѣдприети отъ Константина Тиха, както е приемала до сега нашата историография, съ прибавка че „българското царство тогава се лишило (1265 г.) окончателно отъ македонскитѣ области“. (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 354). При туй не трѣба да забравяме, че и византийскиятъ историкъ Г. Пахимеръ, който внимателно слѣди и описва събитията, каквито се случвали и при Тиха, не говори никакъ за нѣкакво нахлуване на български войски въ Македония, нито споменува за врѣменно завладѣване тамъ на толкова обширни земи и крѣпости. Може би ще ни се каже, че византийцитѣ прѣмълча-

*) Гьула Паулеръ, Българскитѣ военни походи на Стефана V, Мсбор кн. VII. стр. 431—37.

**) За този походъ напоследъкъ се писа по-обширно въ Пер. Списание, 1909 г. отъ г. Никовъ.

вали неприятнитѣ за тѣхъ произшествия, вършени отъ българска страна. Въ такъвъ случай Пахимеръ би трѣбало да се похвали, че императоръ Михаилъ VIII Палеологъ си възвърналъ отнетитѣ земи и крѣпости въ Македония, както често говори за по-маловажни случки. Нѣ подобно нѣщо не намираме въ неговата история. Пахимеръ, напротивъ, не прѣмълчава завземането на сѣщитѣ земи въ Македония отъ кралъ Милутина, ако и да загатва за туй съвсѣмъ неясно.

Слѣдъ наведенитѣ исторически бѣлѣжки нека споменемъ нѣщо и за языковата страна на нашия хрисовулъ. Ще се възползуваме отъ наблюденията на г. проф. Ильинскіи. Той пише: *»Сербскими элементами богатъ также языкъ Вирпинской грамоты Константина Тиха«*. (стр. 53 Грамоты...). Въ този случай трѣба да си зададемъ слѣднитѣ въпроси: стояха ли въ срѣдата на XIII вѣкъ сѣрбитѣ въ книжовно и културно отношение по-високо отъ словѣнитѣ въ Македония, които по туй врѣме си служеха съ сѣднобългарската редакция? Могли ли сж сѣрбитѣ тогава да повлияятъ до такъва степенъ въ языково отношение на българската царска канцелария, щото послѣдната да изпѣстри официалнитѣ си документи съ сѣрбизми? Може ли языкътъ на дубровнишкото оризмо или на търновския надписъ (или даже на боянския) въ 25-30 годишно растояние да прѣтърпи такива измѣнения, каквито се съглеждатъ въ вирпинския хрисовулъ? Културъ-историкътъ, безъ съмнѣние, ще отговори отрицателно. Нѣ филолозитѣ заключаватъ: че дубровнишката грамота или оризмо „принадлежитъ къ *южно-македонской* школъ писма, другая (Вирпиская) — къ *сѣверно-македонской*, resp. къ *западно-българской*“?!) — Въ заключение ще кажемъ, прѣдъ видъ на всичко горѣизложено, ний считаме вирпинския хрисовулъ за *подправенъ*, слѣдъ като църквата св. Георги била прѣобърната въ мѣнастирь, когато вече сѣрбскитѣ крале въ сѣверна Македония станали обикновенно нѣщо, и когато сѣрбското языково влияние, вслѣдствие тѣхното властвуване тамъ, започнало да прониква съ по-голѣма интензивность. А туй не е могло да се извърши по-рано отъ срѣдата или даже края на XIV вѣкъ**).

*) Б. Цоневъ, въ „Класификация на българскитѣ книжовни паметници (София 1905 г.) дубровнишката грамота отнася къмъ търновскитѣ текстове съ забѣлѣжка, какво тя прави впечатление, че произлиза отъ Охридската правописна школа. На вирпинската грамота приписва *западно-българско* произхождение.

***) Понеже българскитѣ царе Иоанъ Александъръ и Иоанъ Шишманъ не сж владѣли нито Мраката, нито земитѣ около рилския мѣнастирь съ него заедно, то ний не можемъ да считаме автентични грамотитѣ, дадени отъ тѣзи царе на мѣнастиря св. Никола и на св. Ивана Рилски. Що се отнася пѣкъ до думитѣ „близъ раздуушенія“

Съ подправянето на хрисовула, манастирската власт е гонила цѣльта да осигури прѣдишнитѣ си привилегии и ако може да придобие нови, главно отъ сѣрбскитѣ крале. (благодѣстно бо іестъ тако творити стѣимъ и правовѣрнымъ царемъ и кра-лемъ, т. е. подаровати и понавлѣти и потвѣрждати съ оусрѣ-дыемъ. Тѣй се говори въ хрисовула на редъ 106 и 107).

Както е извѣстно въ хилендарскія манастирь сж вършени фалшификации и съ сѣрбски грамоти и то още прѣзъ XIV или XV вѣкъ. Туй се доказа отъ изслѣдваніята на г. проф. Д-ръ Іованъ Радонић въ „Летопис кн. 183, 1895 г. И до като нашиятъ хрисовулъ губи за винаги историческото си значение (съшѣдшо царство ми въ Долгѣмъ землѣ), той запазва важ-ността си въ всѣко друго отношение, нѣ вече като памет-никъ отъ края на XIV или началото на XV вѣкъ.

вмѣсто „бысть раздрушеніа“ както ний погрѣшно сме ги чели, както ни казва г. Ильинскій, ще забѣлѣжимъ, че възъ основа само на тѣхъ не направихме заключението си, какво рилскія хрисовулъ билъ прѣписанъ, а на основание, че хрисовулътъ е прѣписанъ на свършенно новъ пергаментъ, който не е „близъ раздрушеніа“. Ето какъ се описва отъ ученитъ: „Хрисовулътъ е писанъ на хубавъ дългъ пергаментовъ листъ, който и сега още изглежда бѣлъ и свѣжъ, що показва, че хрисовулътъ дълго врѣме ще да е билъ негдѣ на сухо мѣсто скритъ, та не пострадали твѣрдѣ нито пергаментътъ нито писмото“. (Приложение на „Църковенъ Вѣстникъ“ кн. IV, V и VI стр. 117). Сжщо и г. К. Иречекъ въ Пжтуванія по България на стр. 638 пише: „Тя (грамотата) е добръ запазена и изглежда, че въ врѣмето на турското нахлуване била е запазена може би въ Атонъ и слѣдъ това пакъ тукъ прѣнесена“. Значи въ рилскія манастирь сега се пази новия прѣпись, направенъ отъ иеромонаха Партения, а не стария фалсификатъ, който билъ „близъ раздрушеніа“.

ИЗВЪСТИЕ.

Научното списание „*Минало*“ излиза четири пжти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитѣка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв. въ прѣдплата.

За обнародванитѣ статии въ списанието се плаща хоно- раръ 80 лева на кола.

Адресъ: Администрация на сп. „*Минало*“, София.

Le journal historique „*Minalo*“ (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Étranger.

Rédaction et Administration du journal
„*Minalo*“ à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 5ème et 6ème numéro:

	P.
I. <i>G. Balastchev</i> . Inscriptions slaves de la Bulgarie de l'ouest	3— 46
II. <i>R. P. Joseph</i> . Excursions archéologiques dans la région de Ticvech	47— 59
III. <i>G. Balastchev</i> . Lettre de l'empereur Théodore II Lascaris relative à la paix conclue avec le tzar Michel Assen (1256)	60— 72
IV. * * Les théories nouvelles sur l'établissement des slaves dans la péninsule des Balcans	73— 99
V. <i>G. Balastchev</i> . Trésor vieux bulgare	100—139
VI. <i>Const. Moïssil</i> . Le Despotat du Dobròtitch.	140—154
VII. <i>Costa Nicolov</i> . Sur le cours supérseur de la Mesta.	155—177
VIII. <i>G. Balastchev</i> . La bulle d'or du tzar Contstantin Tich est-elle authentique (1258—1277)?	178—187

Секретаря на Народния Музей г. Н. Мушмовъ, е турилъ подъ печатъ съчинение: „Античнитѣ монети отъ Дакия, Мизия, Тракия, Македония, Пеония, Атина, съ прибавка на българскитѣ монети и съ означение на цѣнитѣ имъ и приложение на 65 таблици“.
